

મહારાજાઓ અને સહયુદ્ધસ્યો તરફથી પ્રકાશકોને ઉદાર આશ્રય મળ્યો હતો. ત્યારબાદ મુંબાઈમાં “ ગુંજરાતી ” વર્તમાનપત્રનો અધિપતિ સ્વ. રા. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ તરફથી કેટલાંક કાવ્યો, “ બૃહતકાવ્યદોહન ” નામક માળામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં. આ વખતે પણ પ્રકાશકને ઉદાર આશ્રય મળ્યો હતો.

આવા મંથો વખતોવખત પ્રસિદ્ધિમાં આવતા નથી તેથી વાચકની તે વૃત્તિને પોષણ મળતું નથી. હાલમાં આવાં પુસ્તકોનું વાંચન, શાળા કોલેજો અને બીજા સર્વ સ્થળે વધુ હોવાના કારણે, અનેક સહયુદ્ધસ્યો તરફથી તે મંથો ફરીથી પ્રસિદ્ધિમાં આવે એટલા ત્યાર અનેક પ્રકારની સૂચનાઓ આવેલી અને તેમાં કેટલાક વાચકો તરફથી તે ખાસ આમદ જાહેર કરવામાં આવેલો. તે ઉપરથી “ પ્રાચીન કાવ્યમાળા ” નામક મંથો છાપી વાચકની વૃત્તિ અને આગણીને પહોંચી વળવાનું અમોએ ધાયું છે. એ મંથો જેમ બને તેમ જલદીથી મહાર પડે એવી અમારી ઇચ્છા અને યત્ન છે. આ મંથમાળાના નવીન આગતિના પ્રથમ અંક તરીકે મદદાકર્ષિ પ્રેમાનંદ કુલ વણિજ દ્વારા “ કુંતીપ્રસન્નાખ્યાન ” મંથ પ્રસિદ્ધિમાં લાવતાં અમને ખરેખર અત્યંત દર્પ થાય છે.

કવિતા વિશે એક ઇંગ્લિશ કવિ કહે છે કે:—

Poetry is itself a thing of God;
He made his prophets poets, and the more
We feel of poetry do we become
Like God in love and power.

BAILEY.

કવિતા રાજા ઇન્દ્રની એક વસ્તુ છે. મધર કવિઓનેજ પોતાના અવિચારી કર્મો છે. અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક

અનુભવી છીએ તેમ આપણે સ્નેહમાં અને શક્તિમાં ધ્વજ પેઠે
ચઢીએ છીએ.

કવિ વિષે વર્ણવર્થ કહે છે કે:—

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays.

WORDSWORTH.

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર તથા શ્રેષ્ઠતર હૃદયના આધ્યાં છે તે
કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રદાન હો; જેમણે દિવ્ય
કાવ્યવડે આ જગત ઉપર આપણને સત્ત્વના અને સ્વચ્છ આનંદના
હતારાધિકારી કર્યા છે.

મુંબાઈ યુનીવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષામાં ઉપયુક્ત ગ્રંથ
પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલ છે તેથી તેમને ઉપયોગી કેટલીક
બાબતો જેવી કે કવિચરિત્રાદિનો વધારો કરવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથો
ફરીથી પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે તેને માટે શ્રીયુત સાક્ષરવર્મ હરગોવીંદ-
દાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા તથા તેમના ચિરંજીવી શ્રીયુત મદુભાઈ
કાંટાવાળા (સાહિત્ય માસિકના અધિપતિ) એમણે અમને જે
સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે તેને માટે. અમે આભારી છીએ. આશા છે
કે વાચક બિરાદરો પોતાનાથી જનતી મદદ આપી પ્રકાશકોને
આભારી કરશે. મનુષ્ય દોષને પાત્ર છે એમ જાણી દોષ બચાવે
વાચકો કૃપા આપશે એવી આશા છે.

કવિ ચરિત્ર.

જન્મપર્યંત એકજ ધર્મી સ્તીકારીને તેમાં મંડયા રહેનારા પુરુષોજ અમુક ધર્મમાં પ્રમાતિ મેળવી શકે છે. જૂદા જૂદા અનેક વ્યવસાયમાં ગૂંચવાયલા હોવા છતાં જેઓ કવિ તરિકે પ્રખ્યાતિ પામી ગયા હોય એવા માધન જેવા મોષ્ટકજ સાંભળવામાં આવે છે. માનસશત્રુ જાળનારા પંડિતો કહે છે કે, પ્રત્યેક મનુષ્ય સરખાવેલો કરી જીવના કરવાની, તકે કરવાની, સભાવના કરવાની અને કષ્ટપના કરવાની સક્તિ મર્યાદે છે—અને કવિતામાં એ સક્રિયશક્તિનું જ ગાદાત્મક બહુધા જોવામાં આવે છે માટે પ્રત્યેક મનુષ્ય કવિ થઈ શકે છે. પણ જેમ સાધારણ મનુષ્યો કરતાં એકાદ પુરુષમાં અમુક

૧ હોય છે. પેટેલા વર્ગમાં પ્રેમાનંદ અને બીજામાં તેના પુત્ર વસુભને આપણે મૂકી ચક્રીએ છીએ. વસુભની કવિતા હપરથી પણ તેના સ્વભાવનું કાંઈક અનુમાન કરવાનું બની આવે તેમ છે તેમ છતાં વળી તેના વિષે આપણે જે ખગર ભેગી કરી ચક્રીએ છીએ તેથી તે અનુમાન સુદૃઢ થાય છે. એવા હપમાતિયા સ્વભાવનો છતાં તેણે ઉત્તમ કવિતા કરી છે અને વળી તે એવી ઉત્તમ કે જેથી કરીને આપણી ગૂજરાતી ભાષામાં સાહિત્યનો સારો વધારો થઈ જાય છે. એણે નવે રસના નવ જૂના જૂના કાવ્યો રચેલા છે જેમાંથી નમૂના તરિકે વીરરસ કાવ્ય પસંદ કરી આ પુસ્તકદ્વારા પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, તેણે નાટકો અને ચપૂત્રો પણ લખ્યા છે. આખ્યાનો અને કથાઓ પણ લખી છે. બીજા જૂના કવિઓ કરતાં તેનામાં વિશેષ લક્ષણ એક જોવામાં આવતું હતું કે તે જૂના સરકૂનાદિ ગ્રંથોમાંથી કથાભાગ પસંદ કરવાને કામે કાષ્ટક નવીન યોગનાજ પસંદ કરીને કાવ્ય કરતો હતો. જે વખતમાં ગૂજરાતી ભાષા ખેડાયેલી નહિ અથવા તેના સાહિત્ય તરિકે બાકરણ, કોશ, કવિતાદિનું સાધન નહિ તે વખતે આના મહાકવિએ આની મુંઢર સાહિત્ય કુલવાડી થી રીતે મૂંયો હશે તે જાણવાને સદુ કોઈને સ્વાભાવિક રીતે કચ્છા થાય. પણ જૂના વખતમાં ચત્રિને લખવાનો પ્રચાર નહિ તથા તે કવિઓની પછી તેમના વચમાં કોઈ કવિતાના શોખી પુરૂષો ઉત્પન્ન થયા નહિ તેથી તેમની કમવાર વિશેષ હકીકત મેળવવી બહુ દુર્ધટ થઈ પડી છે એમ છતાં પણ ઘણા મતથી વંદન કવિની કેટલીક હકીકત અમે મેળવી ચક્રીએ છીએ અને તેનેજ તેના ચરિત્ર રૂપે વાચનારની આગળ રજૂ કરીએ છીએ.

શ્રીમન્મહાકવિ પ્રેમાનંદનો એ જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો તેથી વાચનાર જાણી જશે કે તે એનીશો કાલજી હોઈને વડોદરાની મહામદવાડીમાં રહેતો હતો. એની માતાનું નામ હરકોર હતું. તેનો જન્મ ધણું

કરીને પ્રેમાનંદ કવિની ૩૨-૩૩ વર્ષની વયે થયો હતો. બાલ્યવયમાં ઉપવીત સંસ્કાર પામ્યા પછી તેણે પિતાની પાસે સંસ્કૃત તથા હિંદી ભાષાઓના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. એના સંબંધમાં વળી એમ પણ કહેવાય છે કે તેણે પંજાબી ભાષાનો પણ સારો અભ્યાસ કર્યો હતો, પણ એ વિષે વિશેષ ખાત્રી લાયક ખબર તેના પીજી ગ્રંથો જોયા પછી કદાપિ આપણને મળે તો મળે આ ૩૩૩ કવિની બાલ્યવયની કાંઈ વિષેય હપ્પીકત એથી વધારે મળતી નથી તથાપિ પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય તેથી આપણે ધારી શકીએ છીએ કે તે બાલ્યવયમાં ફેવળ ચાંલ અભ્યાસી નહિ હોય પણ ઉદ્ધત અને તોફાની હશે. પોતાના પિતા કવિ હતા તથા તેમની પાસેથી કાવ્યની ફેગવણી મળેલી એટલે તે સ્વાભાવિક રીતેજ કવિતા કરવા માટે એમાં કાંઈ વિરમય જોવા નથી. તે બાળપણમાં ઘુટક કવિતાઓ કરતો હશે.

એ કવિના પિતા પ્રેમાનંદને કોઈ માધવ નામે ગૃહસ્થ સાથે સારી મિત્રતા હતી તથા તેના તરફથી પ્રેમાનંદને સારો આશ્રય મળતો હતો. તેમજ પ્રેમાનંદના પુત્ર તરિકે તે વસ્ત્રમ ઉપર પણ સારો ભાવ રાખતો હતો તેથી તેની ઉદારતા, સાજાન, મિત્ર પ્રેમ, વગેરે સહ-ગુણથી વસ્ત્રમનું કવિતામય હૃદય દ્રવિત થઈ ગયું અને તેથી તેણે પોતાના કવિતા મંદિરના પ્રથમ સ્થંભ તરિકે માધવકાવ્ય નામે શ્રંષ કરી પોતાના પિતાના ગુણગ આયવદાતા મિત્રની સ્તુતિ કરી. આમ કરવામાં તેનો આશય એવો નહિ હતો કે તેને સારું લગાડવું, પણ પોતે પોતાના ગુરુ પ્રેમાનંદના તથા તેના મિત્રના અનુષ્ઠી થવું એ હેતુ હતો. શ્રંષ લખીને તેણે પ્રથમ પામવાને છરાંદે પોતાના પિતાને દેખાડ્યો, પણ પરિજ્ઞામ તો તેના પાખાંથી ઉછડુંજ થયું. આપણે પ્રેમાનંદના અસ્તિ ઉપરથી જાણીએ છીએ કે પ્રેમાનિરભિમાની અને અતિ વિનયવાળો હતાં કોઈની પ્રથમ કરવાથી

વિરૂદ્ધ હતો. તેને આ પોતાના પુત્રે કરેલી ભાટાઈ કેમ રહે ? તેણે વલ્લભની સમક્ષ એ કાવ્ય વિષયને વળોડયો અને કવિ થઈને આવી ભાટાઈ કરવી તે કરતાં કવિતા નજી કરવી એ હિતમ છે એવો ઠપકો દીધો. પણ આ વાત વલ્લભને ગળે હતરી નહિ, તેથી તેણે પિતાના અતિ વિનય ઉપર પોતાના મનમાં ટીકા કરી અને પોતાનો અંશ પાછો લેઈ ગયો. તે દિવસથી પ્રેમાનંદ વલ્લભને વલ્લભભાટ કહી બોલાવવો શરૂ કર્યો જેથી છેવટે બીજવાક્રને તેણે માધવકાવ્યનો નાશ કર્યો.

એક વખત પોતાના પિતા પ્રેમાનંદ ખુશીમાં બેઠા હતા તે વખતે જઈ વલ્લભે વિનયથી પ્રશ્ન કર્યો કે ત્યારે તમે કોઈની રતુ-તિનાં કાવ્ય કરવાનું ના પસંદ કરો છો ત્યારે મારે કવિતા કેવી કરવી ? કવિએ કહ્યું કે કોઈ મનુષ્યના શુભ ગાદ્યરૂપ ખુદામત કરવી નહિ કેમકે તેવી કવિતાઓ સર્વને ઉપકારક થતી નથી, તેમ તે ગમે તેવી સારી હોય તથાપિ કવિની સ્વાર્થબુદ્ધિ તેમાં બીજાને જણાય છે તેથી લોકો તે કવિતાનો આદર પણ નથી કરતા તેમ કવિના ઉચ્ચ ગુણોની ખ્યાતિ ટંકાઈ જઈ તે લઘુતા પામે છે, જેથી તેનાં બીજાં હિતમ કાવ્યો વિષે પણ લોકો દલકું મત બાંધે છે. વલ્લભે પૂછ્યું કે ત્યારે પુરાણાદિકમાંથી બીજા લેઈ કવિતા કરવી તે પણ યુધિષ્ઠિરાદિક પુરુષોનાંજ વખાણુ છે કે બીજાં કાંઈ ? પિતાએ ખુલાસો કર્યો કે તેમાં કવિની સ્વાર્થ બુદ્ધિ જણાતી નથી તેમ તેઓ સર્વમાન્ય છે, સર્વ લોકને તે વાંચવાથી લાભ થાય છે. કદાચ સામળની પેઠે કોઈ કદિપત પાત્ર લેઈને કવિના કરવામાં આવે તો કાંઈ બાધ નથી. પણ જૂના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસોનું કથન કરવામાં કાવ્યના હેતુઓ ને, *કાવ્યયશસેર્થકૃતે,* ઇત્યાદિ છે તે સર્વે સિદ્ધ

* કાવ્યયશસેર્થકૃતેવ્યવહારવિદેશિવેતારસતત્વે । સદ્યપરનિર્વૃત્તયેર્થાત્માસ-
મિમ્મતતયોપદેયયુજે ॥

ચામ છે. વલ્લભની ઇચ્છા તો કોઈ રાજકવિ' થવાની હતી, પરંતુ
 પ્રેમાનંદે તેની ઇચ્છાનો ધણો તિરસ્કાર કર્યો ત્યારે વલ્લભે જેમ તેમ
 કરી પોતાની મનોવૃત્તિ બદલી અને કાવ્ય પણ પોતાના પિતાના
 કહેવા પ્રમાણે પુરાતન કથાઓના 'બીજ' લેઈ રચવાનો વિચાર રાખ્યો.

પ્રેમાનંદ દવિના વર્ષતમાં સામળમટ કવિ થયા હતા. તેની
 સાથે પ્રેમાનંદને દવિતા વિશે વાદ થયો હતો. કલ્પિત વિષય લેઈ
 તે ઉપર જનરંજન દેવના દરવી તે દવિતા, કે પુરાતન કથા બીજ
 લેઈને તેને વિસ્તારી વૃક્ષ ઉપે કરી અલકારાદિકવડે તેને નવ વદન-
 વવાળુ અને ાયત્ર અમ કૃતિવડે તેને પુષ્પવાળુ કરી રસાન્નિકથી
 પરિપૂર્ણ કર્યાં. આપનાડું કરવું તે દવિતા ? એ તેમનો
 તકરારનો વિષય હતો. આ તકરારમાં વલ્લભે પોતાના પિતાના
 બચાવમાટે ધણુ લખ્યું કે, જે મોગે વરમજાડો પ્રસિદ્ધ થશે
 ત્યારે જોવામાં આવશે. વનમ મરમરે હતો તેથી સામળમટના
 બાડા પુત્રને ઉદેશીને તેણે કહ્યું છે કે અગે વદનમ અને શ્રવણરામ
 જેવા સુપુત્રો જોનો બચાવ દગ્ગનાગ છીએ તેને તુ (સામળ) શું
 જીતનાર છે, કેમકે નાગે બાડો પુત્ર શું કરી સન્નાગ છે ?

સામળના જેવા રિતા કરવાનું કામ પ્રેમાનંદે પોતાના
 વીરજી નામે શિખરને માધ્યુ હતું, અને તેથી તેણે મુરખાદગ્ગ
 નામે પુત્રક લખ્યું. પણ એ પુત્રક સામળની પદ્મવતીની વાતની
 બરોમરી થી થકે એવું ન થકું તેથી વદનમે વાંજની પળી પળી
 મરદરી દગી છે અને તેના નામનો વિમલ દગીને તે તેને વારંવાર
 કહેતો કે તમે તો વીર-જી એટલે વીરની જ (માતા) છો. તાત્પર્ય
 કે તારા જેવા બાલકથી શું સામળની બરોમરી થવાની છે ?
 વલ્લભ બીજને આમ દીને મેરી રતો. હોત તો આપણે તેના
 જેવા અભિમાનને દરી કાદત, પણ તેણે તરવજ સામળની અંગદ

વિષ્ટિ જેવું કૃષ્ણવિષ્ટિ નામનું પુસ્તક લખીને સામળને છકકડ ખવ-
રાવી છે. શ્લોક કવિવક્ત્રભ પોતાના તે ગ્રંથમાં લખે છે કે, સામળ !
માનસને વિષ્ટિકાર કરાવીને રાજકાળના દાવપેચ વર્ણી શકતા
નથી તે પણ તું સમજી શકતો નથી અને તેમ છતાં કવિપદ
ધારણ કરી બેઠો છે ! પણ દાવપેચની મૂર્તિરૂપ કૃષ્ણને વિષ્ટિકાર
વર્ણવીને હું તારા કાવ્યને છલકાડ ખવરાવું છું તે તું જો !

પ્રેમાનંદે રત્નેશ્વરને મરાઠી જેવી કવિતા કરવાનું સોાપું હતું,
પણ મોગાપંત કે વામન જેવી ગૂજરાતી કવિતા કરીને ને પ્રેમાનંદને
પ્રસન્ન કરી શક્યો નહિ. રત્નેશ્વરની કાવ્યશક્તિ વિષે પ્રેમાનંદનું
ભાવનું મત હતું તથા એવો સિદ્ધ પોતાને છે તથા પોને અને માટે
મગરર હતા તથાપિ તેણે પોતાની પ્રતિષ્ઠા પાળી છે એમ પ્રેમાનંદે
કહી કહ્યું નથી. પણ જે કામ પ્રેમાનંદના બીજા શિષ્યોએ ન કર્યું
તે વચ્ચે કર્યું. તેજે દિલ્હીના જેવી ગૂજરાતી બાપાના ઉત્તમ કવિતા
કરીને પ્રેમાનંદને ખુશ કર્યાં. ગૂજરાતી બાપાના આદ્યત્વનો ગવારો
કરવા માટે પ્રેમાનંદનો મોટો પ્રયાસ હતો અને તે પોતાની હુમ્મણ
પ્રમાણે કામ નહિ ત્યાં સુધી પાંચડી ન પહેરતો એમ તેણે પ્રતેજ્ઞા
આપણે પ્રેમાનંદના ચરિત્રમાં વાંચી ગયા છીએ. વધુને દિલ્હીબાપાનાં
કાવ્યો જેવું એક કૃષ્ણવિષ્ટિ કાવ્ય રચીને પ્રેમાનંદને બતાવ્યું તે
જોઈને પ્રેમાનંદ અતિ પ્રસન્ન થયા અને વચ્ચેને કહ્યું કે, હું તારા
આ કાવ્યનાં ઘણાં પ્રસન્ન થયો છું અને તેથી તું જે માગે તે
હું તને આપું. વચ્ચેને કહ્યું હું જે માગીશ તે તમ તથા નહિ
અપાય. કવિએ કહ્યું હું જરૂર આપીશ, ત્યારે વક્ત્રભે કહ્યું તમે
જે કાર્યને માટે પ્રતિષ્ઠા લીધી છે તે કાર્ય મેં મિદ્ધ પું એમ
તમે પોનેજ કહ્યું કરો છો તો સ્થો આ પાંચડી (પામે પહેલી
પોતાની) પહેરો દિલ્હી જેવું કાવ્ય કરવાનું તમે કરી ન કરેછું
- તે માથે નહીં મેં પણ એવીજ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી કે મારે-તે

કાર્ય સિદ્ધ કરી પિતાને પાધડી પહેરાવવી. આ ઉપરથી પ્રેમાનંદ સાથે પાધડી મૂકી, અને તેથી વસ્ત્રબને અતિ દર્ધ થયો હતો. પરંતુ પોતાની સમજા પ્રતિજ્ઞા પરિપૂર્ણ ન થવાથી પ્રેમાનંદ પાધડી પહેરવાનું જરૂરી રાખ્યું નહિ.

વસ્ત્રબે કુતીપ્રસન્નાખ્યાન, મક્ષ પ્રત્નોત્તર, કૃષ્ણ વિહિ, વસ્ત્રબ ક્ષધડો, પ્રેમાનંદ કથા, વગેરે ધણી મથ લખેલા છે.

એ શિવાય કરેલા કેટલાક ગ્રંથો અધૂરા રહેલા છે. અધૂરા રહેવાના કારણમાં એમ કહેવાય છે કે, વસ્ત્રબે પોતાના ઉદ્ધત સ્વભાવને લીધે પોતાના પિતાને માહું લાગે એવું કાંઈક ક્યું, તેથી પ્રેમાનંદ તેને યાપ લીધો કે તારા પુસ્તક લેવેથી પૂરા થવાનાં નથી. ત્યાર પછીના પુસ્તક અધૂરા છે. એ અધૂરા પુસ્તકની સખ્યા પણ મોટી છે.

વસ્ત્રબનું છેલ્લું પુસ્તક પ્રેમાનંદકથા છે. તેમાં તેણે પ્રેમાનંદનું અરિત્ર રસાલંકારમય વર્ણવ્યું છે. આ પુસ્તકના આરંભમાં તેણે તે પૂર થવા માટે પિતાની પ્રાર્થના કરી છે. આ મથમા તેણે કાંઈ સખ્દ તોડ્યો નથી કે જમાડ્યો નથી તેમ જલ્દયા ગૂજરાતી શિવાય બીજી ભાષાના શબ્દો પણ લીધા નથી. તેમ કરવાનું કારણ તે લખે છે કે મારા પિતાને પ્રસન્ન કરવાને મેં આ તેમનીજ ઢબનું પુસ્તક લખ્યું છે.

વસ્ત્રબની કવિતા વિશે પ્રેમાનંદ કવિ વારંવાર તેની પાછળ કહેતા કે મારા ચારે મુખ્ય શિષ્યોમાંથી આણે મારું પણ પાશ્યું જશ્યું માડું કશું માન્યું નહિ. એના ઉન્નત અને રસક સ્વભાવને લીધે પ્રેમાનંદ તેને વસ્ત્રબ ગણેા દેહીને બોલાવના હતા.

પ્રેમાનંદના મરણ પછી તેની મીલકતના ભાગ વહેંચતી વખતે વસ્ત્રબે પોતાના ભાઈ જીવજીરામ (એનું બીજું નામ દુસ્ત્રમ હતું) ને કશું કે મને કદાચ શું બીજું કાંઈ મિલકત નહિ આપે તે

તેની મારે દરકાર નથી; પણ મહાકવિનાં પુસ્તકો માત્ર મને આપી
 છે તેથી હું સંતુષ્ટ થઈશ. પુસ્તકોની વેહેંચણ આપણે કરવી નથી
 કેમકે તેમ ચવાથી પુસ્તકો નાશ પામે છે. એ બાબત તેણે રત્નેશ્વર-
 રની હકીકત કહી બતાવી કે, રત્નેશ્વરના મુઆ પછી તેના
 દીકરાએ તેનાં પુસ્તકો વહેંચી લીધાં. પુસ્તકો વહેંચતાં તેનું કરેલું
 ભાગવત પણ એ ભાગમાં વહેંચાયું જેથી તેના થોડા રકંધ એક
 બાધને અને થોડા બીજા બાધને મળ્યા અને એવી રીતે આખું
 પુસ્તક વીંખાઈ ગયું. તેથી તેના કેટલાક રકંધ તો બિલકુલ હાથ
 ધાગતા નથી. આથી હવણરામે પૈસા વગેરે મિલકત લીધી અને
 વલ્લભને થોડાક પૈસા આપી બાઈની મિલકતને બદલે પ્રેમાનંદનાં
 પુસ્તકો આપી દીધાં. પ્રેમાનંદના મુઆ પછી પણ તેના મિત્ર માધ-
 વશેઠ વલ્લભને આશ્રય આપતો હતો; પણ માધવશેઠના મુજબ પછી
 વલ્લભને કાંઈ આશ્રય ન હોવાથી તથા મોઢની ખુશામત કરવી
 નહિ એવો પિતૃવચનને લીધે આશ્રય હોવાથી પૈસાની તંગી પડી
 હતી એમ કહે છે. સંતાનમાં તેને એક દીકરી હતી એમ કહેવાય
 છે પણ તે વિષે કાંઈ ખાત્રી લાયક હકીકત મળી શકતી નથી.
 પોતાની તંગીના વખતમાં પણ તે મોઢની નોકરી કે ચાચના ઠરતો
 નહોતો; પુસ્તકો વાંચતો અને સ્વેદ રહેતો તેથી લોક તેને સુસ્વ
 કહેતા હતા; પરંતુ કવિતાનાં કામમાં તે ધણો મહેનતું હતું
 એમ તેનાં પુસ્તકોજ કહી આપે છે.

વલ્લભને મોઢની સાથે સ્નેહ નહોતો. તેના ગરમ સ્વભાવને
 લીધે તથા મરં હોય તે જટ કહી નાખવાની ટેવને લીધે એને
 મોઢ સાથે બનતું નહિ તેથી તે ધણો વખત પોતાના ઘરમાંજ
 બેસી રહેતો હતો. જમવા ખાવા પણ પોતાની મરજીમાં આવે તો
 જતો એવો એ દરકાર વિનાનો કવિ હતો.

વધ્વજનું મરણ ક્યારે થયું તે વિષે કાંઈ ચોક્કસ સાલ મળી

આવતી નથી. કદાચ એના જાણ મથો પ્રસિદ્ધિમા આવ્યેથી કાંઈ જણાઈ આવે કે અનુમાન કરવાને સાધન મળે તેના મરણ પાછળ તેના પુસ્તકો તથા બીજી માલમતાવડેજ સારો ખરચ ચલાવું કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે કવિના જીવનચરિત્રની ટુંકી નોંધ આપણે પૂરી કરીએ છીએ ખર કહેવામા નીડરપણું, બિનદરકારી, ફછકાઈ, પ્રતિજ્ઞા પાળવામા દૃઢતા અને ગમે તેમ છતાં પણ પોતાના પિતા પ્રત્યે પૂજ્યભાવ એ તેના ગુણો હતા ગૂજરાતી ભાષામા તેણે અનેક મથો લખીને તે ભારાની સારી સેવા જબરી છે એ તેનું પોતાના દેશી ભાઈઓ પ્રતિ ઉત્તમ કાર્ય છે. જે કવિઓ તગીમા નિર્વાહ કરીને પણ પોતાના કાવ્યના વ્યસન પગલે સતત મડમા રહે કે અને ધનાદિકની વાછનાથી કોઈની ખુશામત ઇગ્વાને પ્રવૃત્ત થતા નથી તેજ મહાન કવિપદને યોગ્ય થાય છે. એ આપણને વક્તવના જીવનચરિત્રમાથી ચીખરાવું મળે છે વ્યવહારની મોટાઈ, ધનની અભિલાષા, શ્રીમદાધની ખુશામત, બીજા રાજગારની આશ-કિત એવા એવા ચિત્તને વ્યગ્ર કરનારા વિષયોને દૂર મૂકીને જેઓ કવિતા દેરીની અનન્ય ભાવે ઉપાસના કરે છે તેમના ઉપરજ તે સ્વપ્રસાદની દૃષ્ટિ કરે છે અને તેઓજ પોતાના દેશી ભાઈઓને સાહિત્યના મીઠા ફળ ચખાડી ચિરકાળ તેની વાદવાદ અને ધન્ય-વાદને પાત્ર થઈ સત્પ્રીતિના ચિખરપર ચઢી મધાક્ષન પામે છે.

કવિ વત્સભના કાવ્યો વિષે રા. જોડીપુરા એ સાક્ષ્યમાળામા નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

“ કવિ વત્સભે જુગારાદિ નવેરસમા લખેલું તેણે ‘ મિત્ર ધર્માખ્યાન ’ નામનું સ્વકલ્પિત વસ્તુવાળું એક કાવ્ય ઇ. સ. ૧૭૦૪ માં લખેલું. ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં કુંતીપ્રસન્નખ્યાન, ઇ સ.

૧૭૨૪ માં દુઃસાશનરૂઢિરપાન; ઇ.સ. ૧૭૨૫ માં યક્ષ
પ્રેમોત્તર તથા તે ઉપરાંત કૃષ્ણ વિષ્ટ, વલ્લભ ઇપ્પડો, શુદ્ધિ-
ધિર વૃદ્ધોદર સંવાદ, પ્રેમાનંદ કથા, વગેરે ઠાવ્યો પણ લખેલાં છે.

વક્ત્રમની બાની ઉજળતી તથા બાપા તીખી તમતમતી તથા
સંસ્કારી છે. અભિમાનથી હૃદય ચગેલી, તિસ્કારથી ત્રાડ પાડતી,
તેની શેલી વાંચનારના હૃદય ઉપર રૂપ છાપ પાડી શકે છે, તે
પોતે પોતાને “દુષ્ટ” રૂપે વર્ણવે છે તેથી તેનાં ઠાવ્યોમાં પણ
દુષ્ટાકર્મના પટો લાગેલા છે.....વાગ્દહાર કરવામાં તે કુશળ છે...
પોતાનાં વસ્તુઓ મહાભારતાદિમાંથી લઈ, પોતાનો તે તેવી ચોરી
કરવા માટે બચાવ કરે છે. તેણે જો કે તે પ્રમાણે વસ્તુઓ લીધેલાં
છે; તથાપિ તેમને યથાવિધિ ધટાવી, રસરંગથી મુસોલિત કરવાનું
માન તેને સંપૂર્ણ મળી શકે તેમ છે. વયમાં વયમાં આત્મસ્તુતિ
કરતાં તે અટકતો નથી. તે પોતાને પોતાના પિતા કરતાં પણ ચઢી-
ચાતો માને છે. રમ, અલંકાર, સજ્જાર્થ ચમત્કૃતિ, રાગદ્વેષ, છુસ્સો,
ઉધ્વતાઇ, અતિશયોક્તિ, તથા વક્રોક્તિઓથી તેના ઠાવ્યોમાં ભર-
પૂર છે...પિતાના અભિમાને તે આંધળો બન્યો હતો અને પોતાની
ચકિતઓ તેને ખેંચીકરો બનાવેલો. તેણે રાગ રાગણીઓને હાસ્યે
મારી, હાસ્યમાં અને વિશેષતઃ મનહર હાંદમાં લખેલું છે. તેની
વાણીનો વાટ અરખસિત, વેગવાલો તથા રસથી ઉભરાતો છે અને
તેનાં ઠાવ્યોમાંથી દેખાઇ આવે છે કે, તેને ગરવા ગૂજરાત માટે અનહદ
અભિમાન હતું. સાદું એટલું ગૂજરાતનું એવું તેનું માનવું હતું-

ગ્રંથવિવેચન.

વક્ત્રભનો આ અદ્ભુત રસનો અંગ છે. એમાં આદિથી અંત સુધી અદ્ભુત રસજી લારેલો છે. અદ્ભુત રસમાં સ્થાયિભાવ વિરમ્ય છે; જેને જોઈને વિરમ્ય ઉત્પન્ન થાય એવું લોકોત્તર (સામાન્ય મનુષ્યથી બની શકે નહિ એવું) કાર્ય એ આશ્વ'બનવિભાવ છે; લોકોત્તર કાર્યના ગુણોનો પ્રહિમા એ ઉદ્દીપનવિભાવ છે; જડ થઈ જવું, પરસ્પેષ થવો, રવાં ઉભાં થવાં, ગદગદ વ.ણી બોલવી, ગભ-રાટ થવો, નેત્રનો વિકાસ થવો, ઇત્યાદિ અનુભાવ છે; અને વિનર્ક, ત્વરા, ભ્રાંતિ, હર્ષ, વગેરે સંચારીભાવ છે; એવી રીતે સ્થાયિભાવ, આશ્વ'બન અને ઉદ્દીપનવિભાવ, તથા અનુભાવ, અને સંચારીભાવ, એવાં પાંચે અંગ સહિત અદ્ભુતરસ આ ગ્રંથમાં વણાયો છે એમ તે ગ્રંથ વાંચતાં રસના ગાતાઓને જણાશે.

આ કવીશ્વર પ્રથમ પચીસ મનહર છંદથી મંગળાર્ચરથ કરે છે તેમાંજ પોતાનું લોકોત્તર કર્મ વર્ણવી શ્રોતાને અદ્ભુત રસનો સ્વાદ ચખાડે છે. પ્રથમ તો તે પોતાના પિતાને ચંદ કવિ સાથે સરખાવે છે અને ચંદને મંદ ગણીને પ્રેમાનંદને ઉત્તમ ગણે છે. એવી ઉત્તમ ગણના કરવામાં તે કેવાં કારણો બતાવે છે ? તે કહે છે કે:—ચંદ કવિએ ભારત જોડો એક રાસો લખ્યો, ત્યારે પ્રેમા-નંદ બે ત્રણ ભારત થાય એટલા ગ્રંથો લખ્યા છે: ચંદે રાગની સ્તુતિ કરી, ત્યારે પ્રેમાનંદે કોઈ માનવીની સ્તુતિ ન કરતાં ઇશ્વર-નીજ સ્તુતિ કરી; ચંદ બાટનો પુત્ર છે, ત્યારે પ્રેમાનંદ બ્રાહ્મણનો પુત્ર છે, ચંદ છોકરાં છોકાં પડે એવી દેવીના ઉપાસક છે, ત્યારે

ત્રેમાનંદ જેને કહીએ વાંકું પડે નહિ એવી સરસ્વતી (બાપા દેવી) નો ભક્ત છે. એવાં એવાં કારણે બતાવી ત્રેમાનંદની મહત્તા વર્ણવી મળી પણ ચંદની ઝાટકણી કાઢવામાં આ કવિએ બાકી રાખી નથી. આઘાટે વસ્ત્રને આમ ચંદની પરીક્ષા કરી નાખી તેનું કારણ તો કાંઈ સમજાતું નથી, પણ એમ અનુમાન થાય છે કે ચંદ કવિએ રાસો લખવામાં ચળવેલો બગાડો હદ પારનો કર્યો છે તેથી ખીજ-વાસને આ દુષ્કાંડ કવિએ તેમ કહ્યું કર્યો કેમકે તે આજ અંશમાં થયે છે કે—

“ કવી જેની કવિતા નિકંદન તેનું ઠરાવ્યું,
પાંચ સાત નારી ભેળી, નર નિપજાવિયો;
તોડ્યા શબ્દ છોડ્યા નહિ, ભોડ્યા કર તોય જૂડ્યા,
ફડા રસિકે ન ભોયું, ભાવ ચો ભજાવિયો !
પેદ કાળે વેઠ કરી, ઠઠ તેય પાંચી નહિ,
ભેદ છુંડી મહુંકાળે, દેશ આ તજાવિયો;
ઝંવેરી ઝંવેર ભણ, કરં રાં મુખે વખાણ,
મંદ ચંદ લખી ચંદ—છંદથી સજાવિયો.”

(જુઓ છંદ ૫ મો).

આજ જેમ ધણાક જણ કહે છે કે આપણા દેશમાં રસત થોડા છે, તેમ વસ્ત્રભના વખતમાં પણ તેવા થોડા હતા, એમ વસ્ત્રભના કહેવાથી જણાય છે, (જુઓ છંદ ૭ મો). ચંદ ન્યારે એવો હતો ત્યારે રસિકજન તેના રાસાને કેમ વખાણે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેણે ઉપલી વાત કહી છે અને ગુજરાતમાં રસિકજન નથી માટે તેનો વિચાર કર્યો છે.

મંગળાચરણ કરતાં આવી ચંદની નિંદાનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે તે મેળ છે કે કેમ ? તેનું નિરાકરણ કરવાને પ્રથમ પૂર્વપક્ષ રૂપે

એક છંદ (ભુજો છંદ ૧૫ મો) લખીને પછી તેના સમાધાન માટે પોતે ફેટલાક છંદ લખ્યા છે. પ્રસંગ એવો વર્ણ્યો છે કે જે વખતે વલ્લભ ચંદની નિંદા લખતો હતો તે વખતે આકાશમાંથી એક પત્ર પડે છે અને વલ્લભને તેના એવા કામ માટે ઠપકો આપે છે. વલ્લભ તે પત્ર દેવોએ મોકલ્યો છે એમ જાણીને દેવની સામે વેર લેવા તૈયાર થાય છે, અને દેવની મૂર્તિઓ પોતાના ઘરમાં હશે તેને ભાગવા માંડે છે. એવામાં તેના પિતા પ્રેમાનંદ આવે છે એટલે તે કામથી અટકી જાય છે. પછી પ્રેમાનંદ ખુલાસો કરે છે કે ચંદ પ્રાચીન છે માટે ઉત્તમ છે. પ્રાચીન અંચકારોને જે વિદ્ય નડ્યા છે તે અર્વાચીનને નડતાં નથી; કેમકે તેઓ જે માર્ગ પાડી ગયા હોય છે તે માર્ગે અર્વાચીનો આવે છે, તેમાં માન અર્વાચીનને થટે કે પ્રાચીનને ? તે તુંજ વિચાર કર, ઇત્યાદિ પિતાના વચનથી વલ્લભ સંતોષ ન પામતાં તેના પણ રદીઆ આપે છે ખરો, પરંતુ પિતાની મર્યાદાને લીધે શાંત થઈ અંચનો આરંભ કરે છે.

અહીં પણ દેવની સાથે વેર લેવા ૩૫ લોકોત્તર કાર્ય વર્ણનિ-વલ્લભે સૂચવ્યું છે કે આ અંચમાં હું અહભુત રસ વર્ણવ્યો !

પાંડવોએ પોતાની માતા કુંતીને ઐરાવત હાથી ભૂમિપર લાવી દેખાડીને પ્રસન્ન કરી છે, માટે આ કાવ્યનું નામ “કુંતિપ્રસન્ના-ચ્યાન” રાખ્યું છે. આ અંચ કાવ્યના ગુણોએ સુક્ત હોવા છતાં તેનું નામ આખ્યાન રાખ્યું છે.* આ અંચમાં કાવ્યના ગુણો છે કે કેમ, તે યોગ્ય જગાએ જોઈશું.

હવે પોતાના અંચને આખ્યાયિકા નામ આપે છે. તેનું લક્ષણ અદિત્યકાર લખે છે કે—

આર્યાગિદ્યો કયા વત્સ્યાત્કવેર્વિતાદિ વર્ણનમ્ ।

અત્યામન્યકવીના ચ વૃત્ત મધ્યકવિત્ કવિત્ ॥

બહુધા આ કવિએ ભારતમાંનાં જ આખ્યાન લખ્યાં છે, તેમ
આ પણ તેમાંથી લખ્યું છે. એમ પ્રથમદષ્ટાનેથી માલમ પડે છે.
પરંતુ ભાગ્યે જ આ ગ્રંથ વર્ણવેલો પ્રસંગ કહીં જોવામાં આવ્યો
નથી. પાંડુરાજ, તેની માત્રી અને કુંતી સ્ત્રીઓ, પાંડવદાહ, મયસ-
નાનિર્માણ, એ વગેરે પ્રસંગ તો બેચક્ર ભારતનાં જ છે, પણ ઈ-
સાચે લડીને ઔરાવત આજીવાનો પ્રસંગ કવિનો સ્વકલ્પિત હોય એમ
લાગે છે, જો એમ હોય તો કવિના આ અદ્ભુત રસના ગ્રંથનું
વસ્તુ (ધર્તિવૃત્ત) જેમ અદ્ભુત છે તેમ તેની કલ્પના પણ અદ્ભુત
છે, એમાં સંશય નથી. કેમકે પુરાણોમાં જે જે વાતો વર્ણવેલી છે
તથા સામાન્ય ધર્મશ્રદ્ધાળુ જનમંડળ જે વાત બની હશે એમ સત્ય
માને, તથા જે વાત બની શકે એવી છે, એમ પુરાણોમાંના પ્રમાણથી
સાબિત કરી શકાય. એવીજ વાત કવિએ કલ્પી કાઢી છે અને તે
પ્રસંગને હાથ ધરીને ઓતાઓને અદ્ભુત રસમાં દૂબાવી દીધા છે.
અસ્તુ. તે હવે શી રીતે ગ્રંથ શરૂ કરે છે તે જોઈએ.

કથાસાનાં ન્યવન્નેદ્ર શાશ્વાસ इति न्यवर्तते ।

આર્યાં વક્ષાપ્લક્ષ્ણાણા છદસાચેન કેતચિન્ ॥

અન્યાપદેશેનાશ્વામસુવે માવ્યર્થસૂચનમ્ ।

અર્થ:- "જેમાં કથાની ચેટે કવિના વંશ વગેરેનું વર્ણન હોય તેને
આખ્યાયિકા નામથી. વળી જેમાં કાંઈ કાંઈ બીજા કામે કવિએ એ
કરેલા હ'ંદ કે ગદ્ય હોય છે. એની કથાના વિભાગને "આશ્વાસ" નામ
આપેલું હોય છે. તેમાં આર્યા, વક્ત્ર, અપવક્ત્ર, એ હ'ંદોમાંથી ગમે તે
જે દલી રચના કરી હોય છે તથા તેમાં બીજાના અપદેશથી આશ્વાસના
આરંભમાં શાવિ કથાના અર્થનું સૂચન કર્યું હોય છે "

આ કાવ્યમાં કવિના વંશનું વર્ણન છે અને તેમાં તેનો વંશ બીજા
કવિ ચંદના કરતાં ઉત્તમ છે એમ પણ નજીવું છે. ગદ્ય પણ કાંઈ કામે
નથી. કથામાં અશ્વનો ન્યવન્નેદ્ર પણ "આશ્વાસ" કે એવા બીજા કાંઈ

પાંડુરાજને કુંતી અને માદ્રી જે સ્ત્રીઓ હતી. પાંડુરાજ પંડ-
રાગિયો હતો. તેથી તેણે પોતાની સ્ત્રીઓને ક્ષેત્રજપુત્ર ઉત્પન્ન
કરવાની આજ્ઞા આપી, તેથી તે સ્ત્રીઓએ ધર્મ વગેરે દેવોને બોલાવી
પાંચ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા: ત્રણ કુંતીએ અને બે માદ્રીએ. પછી પાંડુ
મરી ગયો ત્યારે માદ્રી સતી થઈ અને કુંતી પુત્રોને લેધને નગરમાં
ગઈ. ત્યાં આ પાંચ કુમારો ઉછર્યા, પણ તેમના પિત્રાઈ કોરવોએ
તેમને મહામહા દુઃખ દીધું. તેમને લાક્ષાગૃહમાં બાળવાને માટે પૂર્ણ,
સ્નાંધી તેઓ નાશી ગયા અને ટોપદીને વર્ષો. એ વાત જાણીને ધૃત-
રાષ્ટ્ર તેમને ઇંદ્રપ્રસ્થનું રાજ્ય આપ્યું; પાંડવોએ દિગ્વિજય કર્યો. આ
બધી વાત કવિએ સંક્ષેપમાં વર્ણી છે પણ તે એવી વિચિત્ર ભાષામાં
વર્ણી છે કે વાંચનાર સાબળનારને તેમાં પદે પદે સ્મિત થયા વિના
રહે નહિ.

નામથી ક્યો નથી. આર્ષો, વક્ત્ર, અધવક્ત્રને કામે કવિત આદિ હોય
અંધ બાધ્યા છે અને આશાસના આરંભમાં બીજાના અપદેશ વડે ભાવિ
કથાનું સૂચન પણ નથી. ત્યારે એને આખ્યાયિકા નામ થઈ છે કે કેમ કે
કંઠી કહે છે કે:-

“ અનંવાતર્ભવિવ્યન્તિ શેષાધારવ્યાનજાતયઃ । ”

અર્થ:-“ આખ્યાનની બીજી ભવિષ્યોનો આર્માજ સમાવેશ થઈ જશે ”.

એ ઉપરથી જણાશે કે આખ્યાનની પણ બીજી ભવિષ્યો છે. ગમે
તે ભવિષ્યો હોય પણ ઉપર કહેલું આખ્યાનનું સામાન્ય વક્ત્ર તે
તેમાં દોડાનું જ નોંધ્યું. અને ન હોય તો તે અંધ આખ્યાનજ છે કે કોઈ
કાવ્ય રચનાથી સંપૂર્ણ અંધને તેણે વિનયની ખાતર એક સાધારણ
નામ આપ્યું છે કે કવિ પોતાના કાવ્યને કાવ્ય કહીને સ્વપ્રસાસા કરવાયે
ફર રહે છે અને સાદું આખ્યાન નામ આપી તેને તેનું અંધારું નામ
આપવું રસકર્તાને માટે ખાજી રાખે છે. દુર્લભસનશ્ચિરપાન આખ્યાનમાં
અંગણાચરણ કરતાં તેણે એ વિષે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:-

બીજે પ્રસંગ ખાંડવવન દાહનો છે. કૃષ્ણ અને અર્જુનની
 જાસે બ્રાહ્મણવેષે અગ્નિ આવી માગણી કરે છે કે મને અર્જુન યજ્ઞ
 જે માટે ઈંદ્રણું ખાંડવવન અને આપ, આ ઉપરથી અર્જુન અને
 કૃષ્ણે મળી ખાંડવવન જાળ્યું. તે વખતે વનમાંથી નાસતા મનદાનવને
 અર્જુને ખચાવ્યો. તેથી તેણે એક અદ્ભુત સભ્ય પાંડવોને રચી આપી.
 દેવના વનને જાળવું તથા ઇંદ્રને જીતવું, એ માણસે અપૌત્રિક
 કામ છે માટે અહીં પણ કવિએ અદ્ભુત રસ વણ્યો છે.

“ નામ કાવ્ય રાખી કે’ડું આલો મારું કાવ્ય કાવ્ય,
 એતો રૂપ સાકરનું, સદા કીર્તિ ગાવી છે,
 મહા કાવ્ય મહા કાવ્ય, લખ્યાં લખ્યાં મહા કાવ્ય,
 પ્રખ્યાતી જણાવે મૂઠ, ચોખા તો સુખાવી છે;
 નાટકના એટલે તો, લાગે એટલે ચો વધો,
 ભલે દેવગીરા હોય, મહત્તા સુખાવી છે;
 પારસ વિના લખ્યાર, અહીં સુવર્ણ કરે,
 મન રીજ એક મારી, કવિતા ફલાવી છે;
 એ વાક્યમીત્રિ રામાયણ, લખી નામ સાદું રાખ્યું.
 તત્ત્વ દંત્રું માલિ આલિ, કાવ્ય તે ડેરાવી છે,
 કૃષ્ણદેવીપાવનનું, ભારત અપાર ભાર,
 કવિએ તણો કાકાર, માલ એ પેરાવી છે,
 પૃથ્વીરાજ રાસો અંદ, નામ સાદું લખી વધો,
 તો કળીંગવર રહે, મેલ એ મેરાવી છે,
 આપ રણ કે કિસલ, કુમાર સંભવ કાવ્ય,
 મહા કાવ્ય નેવધ સું, કરી એ ડેરાવી છે,
 નપી નામ રાખ્યા તેણે, ઉપદેશો એણે વેણે,
 વસ્ત્રએ આજ્ઞાન નામ, રાખ્યું રીજ ભાવી છે,
 હરો મલ્લ પ્રકાશીને, જોવજ કરો રી,
 મૂડી કલ્યાણ રાખી રહે, કાલી જાર આવી છે;

આની પછી મપરચિત સભાનું અદ્ભૂત વર્ણન છે. ભૂલોક ઉપર જે બનવું હજી તેવું એમાં વર્ણવ્યું છે, એ એમાં વિસ્તૃત ઉપનવનારું છે માટે અહીં પણ અદ્ભૂત વર્ણવ્યો છે. આ સભાનો પ્રસંગ એ જાણે આ મંથના ઉપોદ્ધાતનો છેલ્લો પેરેમાફ છે કેમકે અહીંથી ખરેખરો મંથ શરૂ થાય છે.

મયદાનવે પાંડવોની સભામાં જળને ઠામે રથળ અને રથળને ઠામે જળનો દેખાવ આપ્યો હતો. આ દેખાવ શી રીતે આપી શકાય તે વિષે કવિએ જુદું સારી કલ્પના કરી છે. પોતાની માતા કુંતીને સભા દેખાડતા દેખાડતા બીમ અને અર્જુન ચાલે છે તેવામાં ઐશ્વતની પ્રતિમા કુંતી જુએ છે અને જ્યારે એવો પ્રત્યક્ષ હાથી સ્વર્ગમાં છે એમ તે જાણે છે ત્યારે સ્વર્ગનો હાથી ભૂમિપર લાવી દેખાડવાની હક કરે છે. આ ન બને એવું અલૌકિક કાવ્ય કરવાને પુત્ર આનાકાની કરે છે પણ માતા પોતાની હક ઓડતી નથી. કુંતી જેવી રાજમાતા આમ સામાન્ય સ્ત્રીઓની પેઠે હક કરે, એ ઠીક લાગતું નથી, તથાપિ આગળ વાંચતાં જણાય છે કે એવી હક કરવામાં કુંતીનો કાંઈ રાજકીય ઉડો ભેદ છે, ત્યારે એ યંત્ર નિરૂપિત યજ્ઞ ભાવ છે. આ પ્રસંગમાં કવિએ અદ્ભૂત રસ સ્પષ્ટ સમજાવવાને તેના રચાયિલાવ, વિભાવ, અનુભવ સંચારીભાવ, દેવતા, અને વર્ણ, એ સર્વે ક્રમવાર વર્ણ્યાં છે. (જુઓ છંદ ૮૧-૮૫)

સ્વર્ગમાંથી ઐશ્વત કેમ લાવવો એ વિચારમાં સકાય કરવાને ષેદના તુલ્ય મધર્વને બોલાવી તેનાથી વાદ્દેમારી મેગરી અર્જુનને બાણ ઉપર એક પત્ર સ્વર્ગમાં મોકલી તેનો ઉત્તર મંગાવ્યો. અહીં સ્વર્ગની સભાનું તથા દેવોના વાદવિવાદનું જુદું રમણ વર્ણન આપેલું છે.

ઈદિ ઉત્તર આપ્યો કે "સ્વર્ગમાં આવીને હાથી લેઈ જાઓ,"

તો ઉપરથી અર્જુને સ્વર્ગ સુધી બાણનો સેતુ (અથવા નીસરણી) બાધવા માડ્યો. તે વખતે દેવો તેની તાથે મુદ્દ કરવા અને સેતુ તોડવા આજ્ઞા, તમને બીમ તથા અર્જુને દરાવ્યા. કવિએ અહીં ઉત્પે-
ક્ષાઓ કરી છે કે તે દિવસથીજ અગ્નિ જમીનમા પેશી ગયો છે,
સૂર્ય અધવચ અટકી ગયો છે. ચંદ્ર કલકિત થયો છે, અને અશ્વિ-
નીકુમારની દવાઓ, વેદોને હાથ લાગી છે !

બીમાર્જુન સ્વર્ગમા ગયા પછી તેમને ઐરાવત ન આપવાને
દેવોએ એક પછી એક એમ અનેક મુકિત પ્રયુક્તિઓ કરી, પણ
તેમા ન શાળ્યા; ત્યારે હાથીને ગાડો કરીને છોડી દીધો અને
બીમા અર્જુનને કહ્યું કે તમે પકડી લ્યો. આ વાત પણ તેમણે
કબૂલ કરી. અહીં કવિએ ઐરાવતનું તથા બીમાર્જુનનું અદ્ભુત
મુદ્દ વર્ણન કર્યું છે ! હાથીનો પરાજય થતાં જોઈ દેવોથી ન રહેવાયું
અને એક વીરના સાથે ધણા જથ્થા મુદ્દ કરવા લાગ્યા તેમા પણ
દેવો હાર્યા ત્યારે તેમણે હાથી આપવાનું કબૂલ કર્યું !

— — — — — બીમાર્જુનનું સ્વર્ગન કવિએ એવં આભે-

એવી રીતે આ અંય પૂરો કરતાં છેવટે એક માગણિકવિની વસ્તુને મશ્કરી કરીને કેવળ ધન મેળવવાના હેતુથી લોકોની સ્તુતિ કરનાર કવિઓને બોધ કર્યો છે. દયા માગણિકવિની મશ્કરી કરી છે તે કહેવા કરતાં આ એક ચરણથી વાંચનાર બાણી જરો—

“શિષ્યસમ દાનેશ્વરી, નૃપ અમ રેક રખી-

દા કનેથી દાન લેવું, ખલુ લેઉં ના જરી !

૪૦

૪૦

૪૦

(જુઓ ૭૬ ૨૦૨)

આ અદ્ભુત રસના અંયની અંતે કવિએ મત્સ્ય રૂપી ભજ-વાનનું વર્ણન કર્યું છે. કવિ પોતાના દરેક રસના અંયમાં તે રસને અનુકુળ વિધાના એક એક અવતારનું વર્ણન કરે છે, તેમ મત્સ્ય-વતાર એ અદ્ભૂતરસનું આલંબન હોવાથી આ અંયમાં તેનું વર્ણન છે.

આ અંયમાં ઠામ ઠામ અદ્ભૂતરસનું વર્ણન જૂદા જૂદા પ્રસંગથી થયેલું જોવામાં આવે છે; સામટો અંય લેતાં કુંતી અને બીજાં જોનારાંનો વિસ્મય એ આ અંયમાં સ્થામિભાવ છે; ઐરા-વત એ આલંબન વિભાવ છે; તેની સાત શુકો, સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીપર આવવું, ઘોળો રંગ, અતુલ બળ, બીમાર્ણનનું સ્વર્ગમાં સેતુ બાંધીને જવું, ઐરાવત સાથે યુદ્ધ કરવું, વગેરે ઉદ્દીપન વિભવ છે; કુંતી વગેરેની જડતા, રોમાંચ મદમદવાણી અને ત્રાસવું નાસવું વગેરે જે અંયમાં વર્ણામાં છે તે અનુભવ છે; જોનારના વિતર્ક, તેમની ભ્રાંતિ, એ વગેરે સંચારી ભાવ વર્ણાયા છે; અને એવી રીતે આ અંયમાં અદ્ભૂત રસ પરિપૂર્ણપણે વર્ણાયો છે. વસ્તુમની લાપા કાવતા અને શબ્દાવધાર, અર્થાલંકાર વગેરેની રચના વિશે તેના

ખાજસા શ્રેયોના વિવેચનમા લખ્યું છે તે અહીં પણ લામુ પડે છે, આટે તે વિષે કાંઈ વિશેષ બોલતા નથી. ગુજરાતી ભાષા, જેમાં એટલી મુદત સુધર સાદિત્યને લગતો એકાદ શ્રેય શોધવો હોય તે સારા સારા વિદ્વાનોને પૂછપરછ કરવી પડે, તેમા આજ આ સત્તા-વીસમો અથવા પ્રકટ થયેનો એકાદ ગુજરાતી ભાષાનો ઉત્કર્ષ પ્રચનારા વિદ્વાનો અને રસજો બેઠક આનંદ પામશે.

ઐજગદોશ્વરાયનમઃ

વલ્લભકૃત

કુંતિપ્રસન્નાશ્યાન.

પ્રણમ્ય પ્રતિષ્ઠિતં.

કવિત.

ચંદે હંદળદ રમ્યો, રાસ આદ આષ્ટી ઉર,
પ્રેમાનંદ આગે મંદ, ગતિ તેની લેખિયે;
ભારત સમું પ્રમાણ, રાસાના વમાસા ભાવો,
કર્યો, ભારત બે તણ, આરત ઉવેખિયે;
પૃથ્વીસ પ્રસન્ના કથી, માન રોનું મોખું તેમાં ?
પ્રેમાનંદની કવિતા, સંવિનાશી પેખિયે; ✓
માદ્યલયી ભાટ થયા, વંચજ વિધિના આ તો;
કવીશ્વરના પિતાયી, ચંદ મદ દેખિયે.

નક્ષત્ર કવિ કુંતિપ્રસન્નાશ્યાન નામે કાવ્ય લખતા પોતાના પિતાઃ
મહાકવિ પ્રેમાનંદને પ્રણામ કરી પછી પ્રસારણ મંજલાચાર કરેછે; પ્રણમ્ય ।
૬૦—પ્રતિષ્ઠિત (કોષને છતાનારા—પ્રેમાનંદને) પ્રણમ્ય (નમીને). ચંદે
૬૦—ચંદકવિએ (કવિતે વચેરની) આશા મનમાં આણીને હંદળદ રાજ
(રાસો) રમ્યો, પણ પ્રેમાનંદ કવિ આગળ તેની ગતિ મંદ ઉ એમ અર્થે

ભારતી લક્ષ્ય.

બિચારો બરદિયો, જો, દેવીબંડત દુનિયા કે,
 ભોગ આપે 'અબ્બરો, ડરે ચારલ્લથી;
 મદિરામાં મસ્ત બન્યા, 'ભોજો ચંદ્ર ચતુર,
 લાંચન લગાડી લઈ, રીઝવા રડન ફૂલથી;
 આડ કરી અદો કલ્પ, દેવીએ સંકટ દત્ત,
 પ્રસન્ન થે પૂરેપૂરી, વેધી અંગ યજ્ઞથી;
 પત રાખી બા'નાહેરી, બદિયો ત્યારે બનાવ્યો,
 ભારતીના બંડતને તે, મળે દિયા મળથી ?

૨

હાજીએ જાણે. રાસો કેવડો ગોઠાવ્યો છે તે કહે છે: ચંદ લખેલા રાસના
 વમાસા ટો લુખો ! તેનું પ્રમાણ બારત સુખું છે—જેક લક્ષ્યોક્તિનું પૂર છે.
 પણ પ્રેમાનંદે તેા તેવાં બે ત્રણ બારત (બારન જેવડાં મોટાં કાબો
 લખ્યાં છે; અને કોઠલા માટે અને ચંદની (કીર્તિ વગેરેની) બારત
 (લખ્યાં) ને ઉવેખીએ (વૃથા ગણીએ) . જાણે. પૃથ્વીસ હૃ—ચંદ
 પૃથ્વીસ (રાત—પૃથ્વીરાત) ની પ્રચંસા પાતાના રાસમાં કથી છે
 તેમાં તેને ગોધું માન શાનું અપાય ? પણ પ્રેમાનંદની કવિતા તે
 સખિતા સરખી નિર્મળ અને પ્રતાપી છે—રાતલિલા વખાણરૂપ મલિ-
 નતા વિતાની તથા સ્વર્ગત્ર ઢોવાથી) બીજી રીતે ચંદ કરતા પ્રેમાનંદની
 ઉત્તમા કદી બતાવે છે બાહ્યલુથી હૃ—ભાટતો બાહ્યલુથી થયા છે માટે બાહ્યલુ
 કરતાં ઉત્તરતામ છે અને બાહ્યલુ તેા નિધિ (બહારેવ) ના વંચન છે; જેવા
 કારણને લીધે કપીથર (વલ્લભ) ના પિતાથી ચંદ કવિ (નતે બાંટ)

પૂજા કરતાં પરાટે, ચતુરાની ચૂક પડી,
 યવન ઉપાયા આપ, ભક્ષી ગયા ભક્તને;
 ચંડી ઠંડી પડી નહિ, મંડી ખંડી મારવાથી,
 આર્થાવર્ત તર્ત તોડયો, જાહેર જો જકનને;
 ભારતીએ ભક્ત પેલો, જાણીને લીધો જીવાડી,
 આરતી અતિશે પૂરી. બની અતુરકનને;
 ચંદ્ર થઇ ગયો મંદ્ર, ગ્રંથ રાખ્યો જીવતો તે,
 ભારતીના ભક્ત આગે, કોણ લેખે શક્તને ।

૩

ચૂક પડવાથી દેવીએ તેને સાપ લીધો હતો. જો વાતને ઉદ્દેશીને વસ્તુ
 દેવીભક્ત ચંદ્ર કરતાં ભારતી (સરસ્વતી) ભક્ત પ્રેમાનંદને વખાણે છે:
 નિચારો છંડ ભરદિયો :—('ચંદ્રભરદાઇ' એવું તેણું ઉપનામ હતું માટે)
 રાજના સ્તુતિપાઠ બોલનારા ભાટને ભરદિયા કહે છે. અહીં, ભરદિયે
 રાજ વક્રોક્તિ અને નેત્રથી કવિએ 'ભજદિયા'ના અર્થમાં વાપર્યો છે.
 સાંચન—(સાપચી) કલંક. રાજકુલથી—રાજા કરેલના પુખ્તથી (કંડુની) આદ્ય
 મ્ત્રી—અહો કહ્યું—' આઘા ભવાની ' કહીને સ્તુતિ કરી. ' અહો ભવાની '
 હીજડા બોલે છે, માટે ચંદ્રપ્રતિ વક્રોક્તિ. વેધી છંડ—જ્યારે ચંદ્ર પોતાના
 અંજને શૂળથી વીધ્યું ત્યારે દેવી પ્રસન્ન થઇ. મળે છંડ—ભારતીના ભક્ત
 પ્રેમાનંદને તે ચંદ્ર કયા મૂળથી (કયા કારણથી) મળે—મળતો આવે કે
 અર્થાત્ દેવીભક્ત ચંદ્ર ભારતીભક્ત પ્રેમાનંદની બરોબરી કરી શકે નહિ.

૩ ચતુરાની—દેવીની. ઉપાયા—ઉપભોગ્યા. આપ—દેવીએ. ભક્ષી ગયા
 —અર્થાત્ યવનોના નિમિત્તથી ઉપર ચંદ્ર મરાયો. ભક્તને—ચંદ્રને. મંડી
 છંડ—જેવી રીતે મંડીને ખડી મારવાથી ચંડી (દેવી) ઠંડી પડી નહિ,
 પણ તેણે આર્થાવર્ત દેશ યવનોને હાથે તોડયો. ભારતીએ છંડ—દેવીએ
 જ્યારે આમ પોતાના ભક્તનો નાશ કર્યો ત્યારે ભારતીએ પોતાના
 ભક્તને (પ્રેમાનંદને) સૌથી પહેલો (મુખ્ય) જાણીને જીવાડી લીધો
 —ધણા વર્ષનું આપુષ્ય આપીને પાછા મંથદ્વારા અમર કર્યો. આરતી—
 આરત—ઇત્યાદિ. શક્તને—શક્તને—સહિતભક્ત ચંદ્રને.

પ્રેમાનંદ પિતા મારા, ભારતીના પૂરા ભક્ત,
 ✓ જર્દિયાને બાધી થઈ, લખે રાસા લખને,
 પ્રેમ ને આનંદ બને, લાગ્યું વિનાના લગ્ન,
 કહો મોટા કોણ ત્યારે, સાચી દઈ સાખને ।
 સરસ્વતી સૂત થયા, પછે નવ પૂજ્યા કોઈ,
 દેવ દેવી રહ્યા સુધ, બળી શ્યા રાખને,
 સ્વધર્મ એ સાચો માન્યો, પરધર્મ પૂજ્યો નહિ,
 ભારતીના ભક્ત થતા, મારવી ન માખને ।

રસિકારસિક.

કવી જેની કવિતા, નિકલત તેડું કરાવ્યું,
 પાવ સાદ નારી બેળી, નર નિખળવિયો,
 તોડ્યા ચપ્પડ છોડ્યા નહિ, જોડ્યા કર તોય જૂડ્યા,
 રૂઝા રસિકે ન જોયું, ભાવ શો બજવિયો ।

૪ જર્દિયાને ઇન્જેનું નામજ જર્દિયા (બજારિયા) છે તેા માજ પિતા તેને મળે થઈ બાધી શ્યા છે અર્થાત્ તેનાથી અધિક પ્રતાપી છે લગ્ન-ચાપ્પડ સરસ્વતી ઇન્જ-મારા પિતા સરસ્વતીના મુલ (પુત્ર) થયા થઈ તેણે કોઈ (બીજા દેવ દેવી વગેરે) ને પૂજ્યા નહિ અર્થાત્ તે ભારતીના અનન્ય ભક્ત હતા સ્વધર્મ ઇન્જ-મારા પિતાને પરધર્મ શ્યા ને સ્વધર્મ, તે સાચો માન્યો અને એ વિના બીજે યુદ્ધારિ પરધર્મ માનીને તેને પૂજ્યા નહિ । “સ્વર્ગો નિષ્ણ શ્રેય પરર્ગમો મયાવદ્” — “પિતાના ધર્મમાં મુલ્ય થાય તે સારું, પણ પરધર્મ આવરવો એ શયદા છે” એવા બીવાના વાક્યનું અનુસરણ કર્યું અર્થાત્ યુદ્ધ કરવું જી હવિયનો ધર્મ જતાં થઈ તેમાં સામેલ થયા માટે એણે પરધર્મ આવરી બીવાના વાક્યનું ઉલ્લેખન કર્યું છે; અને મારા પિતાને પ્રેમ નથી કર્યું માટે થઈ કરતા પ્રેમાનંદ એક છે

પેટ કાળે વેડ કરી, ઠેક તેવ ચોટી નહિ,
બેટ છુંડી મણીકાળે દેજ આ તળાવિયો;
ઝવેરી ઝવેર નાણુ, કરં જાં મુખે વખાણુ,
મંદ ચંદ લખી ચંદ-છંદથી સગવિયો.

૫

બારે બાર બાઠેરો, વધતો વધારી દીધો,
ચંદના તો છંદ બાખ્યા, ધન્ય છે રસિકને;

૫. કાવ્યસાક્ષનો નિયમ છે કે મુખ્ય નાવકનો વધ કાવ્યમાં સૂચવેલો નહિ. ("નાખિકારીવચ્ચપિ"—૬૪૨૫.) જેમ છતાં પણ થકે શાસ્ત્રમાં પૃથ્વીરાજનો વધ સૂચવ્યો છે તે દોષ છે. પાંચ સાત ઇ—પાંચ સાત નારી (બાપાઓ) બેળેને તેણે નર (રાસો) નિપલવ્યો છે—લખ્યો છે તે પણ દોષ છે. જેકલ કાવ્ય શ્રવમાં જેકલ બાપાનું પ્રાધાન્ય બેળવું હતું. અને જેમ પાંચ સાત બાપાઓ બેઠી કરવા છતાં પણ તેણે ચબ્દો તોડવા છે—બગાડવા છે. તેમને ઠાડવા નાહ—બગાડતાં જતાં મૂકવા નહિ; તે ચબ્દોએ હાથ ભેડવા તોપણ ઝડવા—બગાડવાજ. ચબ્દો બગાડવા એ પણ એક દોષ છે. દિ'દુસ્તાનના રસિક લોકોએ જેવા ચંદના દોષ ન લેયા તથા તેણે શ્રવમાં શે બાવ બલવ્યો છે તે પણ ન બેલું, અને તેને વખાણ્યો. તેણે પરોપકારાર્થે શ્રવ લખ્યો માટે વખાણ્યો હશે ? તો તેમ પણ નથી: પેટ ઇ. ઠેક ઇ—તેવી વેડ પણ ઠેક ચોટીથી નહિ—સિદ્ધ થઈ નહિ. (મુત્યુ થયું માટે). વળી મરણકાળે મુલ્યવશાળીને સાધુસંત, બ્રાહ્મણ, કે ઇશ્વરનું રૂપ નજરે પડે છે તેવું ન જતાં ચંદને તો જુ'ડી બેટ થઈ—ચવનો નજરે પડયા ! આ દેશ પશુ તજવો પડયો ! જેમ છતાં પણ ઝવેરના બણ (પરીસક) ઝવેરીબોર્ડ (રસિકોના) મુખે શા વખાણુ કરં ! ચંદને મંદ લખીને (બેઠને) પણ ચંદ-છંદ જેવા નાકવળી તેને સગવિયો—અશકૃત કર્યો ! ! "ચંદછંદ, પંદસૂત્રે, વૃદ્ધો વિદારીદાસ; બોપાર્ડ મુલસીદાસની, કેસવ કવિતવિલાસ. " એ હૃદયવદન દોહરામાં ચંદના છંદ વર્ણન છે, એવું લોકમત પ્રસિદ્ધ છે માટે.

અવગુણ નવ આણ્યો, એક ગુણ શુદ્ધ જાણ્યો,
 વંખાણ્યો વધાર્યો પંથ, માની નહિ છીંકને;
 રત્નની પરીક્ષા કરી, જલનયત્રી જાળવીને,
 એજ જોગ જોઇ નહિ, દાઢ દહો દીકને;
 એવે દેસ જન્મ દેજે, રસિકનો વાસ જ્યાંની !
 કથીર કંચન કરે, બાળી મૂકે બીકને,
 ધિક્ક શુર્જર ! છે ધિક્ક, રસિક ન સાચ રાખ્યો,
 પ્રતાપી પ્રભાકરને, પિછાવ્યો ન કોઇએ !
 છંદ પ્રેમઝેરા મણા, પદમાં તો શેની મણા,
 દુદા ને ચોપાઇ મણી, સાખ બધ જોઇએ;
 ચાર જણે જોઇ કયું, એક જણે કયું આ તો,
 એવું નવ જુએ કોઇ, ખાંતે ખડં જોઇએ.
 મૂળા મદ નિર્લજ સા, ઘેટે પડિયા માતાણ,
 ગૂજરાત શુદ્ધ થયો, શું રસાસં જોઇએ ?

૧ વખાર્યો પંથ—એવું દેખાડેખી કહેનારા મણા ઉભા કર્યાં ।
 અર્થાત્ ચંદના છંદ ત્યાં મઠિ ઉત્તમ ગણવા । બિ જગ્યા વિના પશુ
 “જરજર પદચલે” ઇત્યાદિ સાંભળીનેજ ચંદને વખાણનારા પણા છે.
 છીંકને—અપહાસને. ચંદના વખાણ કરતાં “તેમાં રોપ મણા છે” એમ
 કહેનારનું જમ સાંભળવું નહિ. એજ ઇત્યાદિ—પશુ તે રત્નમાં કહિ એજ
 ૨ એજ (તેજ—ઉત્તમતા) છે તે કહિ એવું નહિ । ઇત્યાદિ પારી
 કરિ મણિ છે : એવે દેસ ઇત્યાદિ (તેમાં ત્યાં રસિક છે) ત્યાં તેમજ કથીરને
 કંચન કરે એવા છે—રોપને પશુ કયું માની તો બિચા કુલુમાટી છે.

૩ કુજરાતમા એવા રસિક નથી તેથી તેને ધિક્કારે છે : ધિક્ક ઇત્યાદિ.
 પ્રતાપી પ્રભાકર (સૂર્ય) ને—પ્રેમાનંદને. ચાર જણે—ચરે, સ્થાપતે,
 બિહારીદારો અને દુહસીદારો. એકજણે—પ્રેમાનંદે. મૂળા—(વખાણવા
 એવું કવિતાને વખાણવા નથી માટે). મૂદ—(સારી માત્રી કવિતાનો એક
 જાતી સમજવા માટે) નિર્લજ—(પરજાપાના કવિત્વ કવિનાં વખાણ કરીને

એક નિધાવાન નર, એક નારી પૂજ્ય પારી,
તેવડે નીપાળ્યા મોટા, ભક્ષ્યપિ રેવના;
મૃતું શું સર્વ મૃતું, વિપ્લવું ન નામ સુવ્યૂં.
તારી રાવ ના જુલાલા, મંથપંથ મેવના;
કુખિયાનાં કુઃખ યાત્ર્યાં, મુખિયાને કાપાં મુખ,
કવિનાં મુદ્રાત્યાં માન, યોગી ને રેવના;
અસિક ભલે કથું, રત્ન પદ્યું રંક દાઘ.
નિઃસંકી ને સંકી સર્વ, મુતિધાપી રેવના ! !

મદે એક રામો ભખ્યો, સવાતણ પૂરેરો,
એક પુત્ર શા દિસામે ? કુનિયાનો રંક છે !
રાસા ભેરણ જુદન, પૂરમાં અધિક એથી,
તજ મંથ ધખ્યા પ્રેમે, કૈની વાદવાદ છે ?
સુવ માણ ભેરો કવિ, રવિભેદ માંખો પડે !
અંદો તે છંદ કયો ? મંદ છે ઘલલ છે !

વપમાવાના ઉત્તમ કવિને વખાણવા નથી મારે). પેટે-પૂજ્યતાવ રૂપી શ્રીને
પેટે. બાહ્ય-નાનીએ ?

૮ નારી—(સરસ્વતી રૂપી). તેવડે—તેની કૃપાવડે. રેવના-મથ
રૂપી. તારી મં-અંદની પેટે પ્રિમાનંદે સભ્યોને જુલાલા નથી, પણ
તારી ઉ-પરિણામે તેમનો ઉત્કર્ષ વર્ણો છે. મંથપંથ રેવના-મંથ
માર્ગમાં વર્ણવવા-મંથમાં આધિકારિક વસ્તુના નાવક રૂપે વર્ણવવા.
(રાવનું વિરોધણ). યોગી ને રેવના—(ભૂઈ પાદી જતાભ્યાં, અખાદા).
અર્થાત્ સારા માઠા કવિનો એક સમન્વયો. અસિકોથી કવિ દિલ્લી
વાલ છે: અસિક ઇ-અરે ? પણ અસિક શું ભલે ? પ્રિમાનંદ રૂપી
રત્ન અસિક રૂપી રંકને દાઘ પદ્યું છે: રત્ન છે એવી સંકા વચના
વધા રત્ન છે એવી સંકાવાળા બધાવ તે રત્નને મુતિધાપી (માદીથી)
રેવ છે-બાલે છે ! અર્થાત્ એમો પ્રિમાનંદની અચાપાચુ કવિત્વસંદિ

‘ઠામી ઠામી દોલ વાઈ, કવીશ્વર વલ્લભ કે’,
મંદ મંદ, પ્રેમ પૂરે, આનંદ અનાદ છે.

પ્રતિબંધ.^૧

એને અવનવો એક, શબ્દ ત્યા ઉત્પન્ન થયો,
બોલીશ મા, બોલીશ મા, શુરી વાત ચંદની;
શબ્દ સમજાયો અને, દિદાર ન દરયો કને,
જોયું આમ તેમ અટ, બારે શી શુલ્ક હતી,
સવિતા શા કવિતા ત્યા, કરવાને લાગ્યો કવિ,
વળી પાછો શબ્દ થયો, છત ઝાઝી છંદની;
નિઃકપણ નકામું, કામનું ન રમ એ તો,
કવીશ્વર ! એતો ચિત્ત, મા ગતિ હો મંદની !

૧૦

સાર તમે ધારો તેને, મન ગમ્યુ માન આપો,
નિદા કરો ખીજાકેરી, એ તે કાની રીત છે ?
તમારે દોષ ન સાર, કોઈ કદી માનવાનું,
ન સાર સતાઈ રહે, આપણાં નીત છે,
કારમી કરામત એ, રૂડા થઈ રાખો હૃદે,
જીજ્ઞાસા મારા વેણકેરી, કેવી તો પ્રતીત છે,

જુલો છે તેજો મન અરણ્ય દોગથી તેના ખણ સ્વરૂપને ન નાણવા લેને
એક સાધારણ કવિ જોતા બાલે છે !

૧ જુદત-મોટા પૂરખા-સોહાસંજ્ઞાના પ્રમાણમાં. પ્રેમ-પ્રેમાનંદ.
૨ મંદ મંદ-મંદમંદ મંદ છે. પ્રેમાનંદ પૂરેપૂરો અને અનાદ (અનાદત-
અનંદ) આનંદ રૂપ છે

(૧૦ પ્રતિબંધ-અટલાવ દિદાર-સ્વરૂપ (બોલીનારનું) શુલ્ક-હતી-
મુલક (બન્ધ) અવાજની

ચંદની છે સોળ કળા, તે પૂજિમા હોય ત્યારે,
સદઆવધિ કળા છે, સૂર્ય સામા શે અડો ?
આખા જીવતરોરી, કયાઈ તો એક રસો !
નાસો નાસો બોલવાથી, કદી ના પૂરા પડો ! !

૧૭

પદ્યપતન.

‘કહ્યું કવીશ્વરે એમ, રજ રહ્યા વેળ નવ,
તદા પડ્યો પત્ર એક, આકાશથી આવી ને;
વડવા વાણીશ્વરશુ, કોણ આવી ઉભો રહે,
ફેરવે ફમાવે ફટ, બધા ફેરા બાવિને;
પાસ આવી પડ્યો પત્ર, કવીશ્વરે લીધો તત્ર,
તર્ત કર સાદી વાંચ્યો, હર્ષ ઉપજાવીને;
વાંચતામાં વાંકા થયા, (નવ) મદ લખનારફેરા,
ફેરા ફરે કાળ તેને, કોણ જુવે તાવીને.

૧૪

૧૩ ચંદને હું કેમ નિંદુછું તેનું કારણ કહેઉં લાંચનધારી ઈ—
અસિદ્ધ ચંદ્ર લાંચન (કળા રાધા રૂપી) ધારી જો તે સદુ જલેઉ,
તેમ ચંદ્રનિ પશુ તેજ નામનો હોવાથી લાંચન (રોષ રૂપી) ધારીછે,
પશુ પ્રેમાનંદ તો પ્રભાકર (સૂર્ય) હોવાથી બેટા બાદાદાર છે—લાંચન
વિનાનો છે. આખા ઇ—ચંદ્ર આખા જીવતરમાં માત્ર એક રસોજ
જીવ્યા છે અને પ્રેમાનંદ તો એવડા મોટા મથો વણા લખ્યા છે.

૧૪ વાણીશ્વરશુ—સરસ્વતીના ઇશ્વર સાથે—વલ્લભ સાથે. ફેરવે
ઈ—ક્રમકે તે બધા ભલાના બાવિને (નસીબને) ફટ લઈને ફેરવી નાખે
અને ફગાવી દે એવો છે. અર્થાત્ વલ્લભ સાથે લલવા આવે તેનું નસીબ
ફટું એમ જાણવું. કવીશ્વરે—વલ્લભે. કર સાદી—કરમાં લાવીને. આ
ફટકારથી લખનારના મદ વાંકા થયા, તે કહે છે: ફેરા ઇ—જેની પાછળ
કાળ ધર્યો. પશુ ફેરા ફરે છે પણ તેનું કશું ઉપજાવું નથી તેને તાવીને—

સદસાનન લેખક, ઉવેખક વત્તવનો,
દુસ્સભ ન દાવ મમ, દીઠે પતરાજ છે,
વ્યાધાનન, અબ્જનન, વક વક્ર કરી નાખુ,
સાખુ નહિ સાચી વાત, લેખકને લાજ છે ।।
વિષ્ણુ નિષ્ણુ રૂપ ધારી, વારવા આવે કદાપિ
તદાપિ છોડ ન ટેક વિવેકનુ કાજ છે ।

૧૬

ચદ મદ, પ્રેમાનદ, ઉપરિ તદુપરિ છે
કરી જે કરી તે વાત, વિશ્વમા વિખ્યાત છે,
ગુલાનાએ ગુલા કરો, કવિતા કવીશ્વરોની
સવિતાથી શુદ્ધ દર્શો, કોની કાળી સત ॥ ?
મદ ચદ ચઢે કદી, પ્રેમાનદ પૂર્ણ આગે,
ખને વલ્લભ ગુલામ, જોવી કોની મા'ત છે ?
ખીવડાએ ખીરે નહિ, છળા-માયા છેલે નહિ,
ડરા-માયા ડરે નહિ અડમ આ ગાત છે

૧૭

૧૬ ગભનન—હાથીના જેવા મુખવાળો દેવ—ગણપતિ પદ્માનન—
પાંચ મુખવાળો દેવ—દિવ ત્રયાનન—ત્રણ મુખવાળો દેવ—હતાવેય
આતુરાનન—બ્રહ્મદેવ સદસાનન—શેષ શેષ ને આ પત્રનો લેખક અને
વક્ત્રવાનો ઉવેલ (નિરસ્કાર કરનાર) કોય તો હું મુંઝુકે જ્યાં સુધી
દુસ્સભ કોવો મારો દાવ દીઠો નથી ત્યાંમુધીજ એની પતરાજ છે ।। વ્યાધા-
નન—નસિદ અબ્જનન—બોઠડાના જેવા મુખવાળો—દક્ષ પ્રભપતિ
વક્ર—વાક્ર વક્રત—મુખ સાખુ ઇં—હું પત્રમા કરેલો નિરસ્કાર સાખુ
નહિ જે સાચી વાત છે અને તેના લેખકને તો લાજ છે ।।—શરમછ ।।
નિષ્ણુ ઇં—ને વિષ્ણુ અને નિષ્ણ (ઇદ) કદાપિ રૂપધારી (દેહધારી)
ચક્રને મને વારવા આવે તદાપિ (તોપણ) હું મારો ટેક છોડુ નહિ,
ક્રમકે હું કરજ તે વિવેકનુ કાજ છે ।।

૧૭ ગોતાગો ટેક ખલાવે છે ચદદો—ચદ કવિતો ચદ છે, અને

મુઝો પૃથીરાજ અરિહાય એ પ્રખ્યાત વાત,
 કર્ણકેરી એવી ખ્યાત, જગતજન જાણ છે;
 પૃથીરાજરાસો અને, કર્ણનું ચરિત્ર વાંચો,
 (ને) રાસાનો તમાસો ચઢે, (તો) કવિબચ વાણ છે;
 કપુરું લાંબું પિંગળ અમંગળની વાત જેમાં
 એમાં કવિત્વ કશું છે ? અત્ર તેના પ્રાણ છે;
 બૂડી જેથું એ શું અમે, દેવના ડરાબા યજી ?
 ધિઃક પત્રલેખકને, વક્ત્રમ પ્રમાણ છે !! ૧૮
 પંચાયતન પૂજું છું, તેનું ફળ આજ મળ્યું,
 પૂજું કિયે કાજ ત્યારે, તોડું ફાડું દેવને;
 જૂની વાત દે જણાવી, માન્ય કરાવાને કાળે,
 દરીશરને દંપાવે, સાધવી શે મેવને ?

પ્રેમાનંદ તો તેનાથી ઉપર અને તદુપરિ (તેના ઉપરિનો પણ ઉપરિ) છે,
 એવી ને વાત મેં કરી તે દરીજ, અને તે આખા વિશ્વમા વિખ્યાત છે.
 સુલનાથ—વિવેકબુદ્ધિથી જાજવામાં તોળોને. દરીશરની—પ્રેમાનંદની
 અને ચંદની. સવિતારી છં—કોની કવિતા સવિતા સરખી શુદ્ધ દેખાય છે
 ૧ કોની કાળી રાત જેવી દેખાય છે ? તેવી છં—કોની ખાડાત માગ છે
 તે ૧૨ જેવી છે । ગાત—ગાત્ર—ચરીર.

૧૮ ચંદની જૂન ખતાવે છે: અધિકારી નાયકનો વધ ન કપવો, એવો
 સાહિત્યશાસ્ત્રનો નિયમ છતાં ચઢે તે નિયમનો ભંગ કર્યો છે; કેમકે યતુને
 દાઢે પૃથીરાજ મુઝો, એ વાત પ્રખ્યાત છે, તેમ કર્ણ પણ યતુને દાઢે મુઝો
 છે, એ પણ જગતના ટોકો જાણે છે. એન છતાં પૃથીરાજરાસો અને કર્ણનું
 ચરિત્ર (પ્રેમાનંદદ્વિત કર્ણચરિત્ર) વાંચો. અર્થાત્ રાસામા ચઢે પૃથીરાજ
 નનું મરણ વળ્યું છે અને પ્રેમાનંદ શુક્રિપૂર્વક તે ઉઠાવી દીધું છે. અમંગ-
 લની—અધિકારી નાયકના વધથી અમંગળની. કવિત્વ નહિ ત્યારે શું છે ?
 જાન્ય છં જેના જાન્ય તેના પ્રાણ છે. અર્થાત્ જેનું અત્ર ખાણું તેના
 શુભ ચંદે ગાયા, એમાં શી મોટી જાત કરી છે ?

એમ કહી ઊઠ્યો આપ, પ્રેમનો પૂરો પ્રતાપ,
 દેવ ક્યો ટોળે તર્ત, ભાગી નાખી ભેવને;
 પાણીમાં પાપાણુ મહી, વાણીમાં વિરોધ કહી,
 પાણીમાં પલાળી દઇ, સિર જોતો એવને.

૧૮

પિતાદર્શન.

બાલાર્કસમ સુખદ, દુખદ અરિમણુ કે—
 રા હેરા હેરા હેલામાં, સહજ કિર્ણાળ આ;
 કવિકુલ કુમુદ બિગાધ ગયાં બાવરાં શાં,
 પડી ગયાં જાંખાં શ્યાં, ફરવો રસાળ આ;
 કવીશ્વર હશ્વર રૂપી સ્વરૂપી કમળ જે,
 નિર્મળ નિઃશંક ખીલ્યું, હરખ્યો મરાળ આ;
 પ્રભાકર પૂર્ણ જોઇ, નમે પદ એક વાર,
 કવીશ્વર નખ્યો તેમ, જાણે નખ્યું નાળ આ.

૨૦

૧૬ દેવાએ અન્યાય કરેલો પત્ર લખી મારો તિરસ્કાર કર્યો
 એમ માનીને વસ્ત્રલ પંચાયતવ દેવો ઉપર ક્રોધે છે: પંચાયતન ઇં.
 પંચાયતન—વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મપતિ સુષ, અને સક્તિ. એ પાંચ દેવાનો
 સમૂહ. પ્રેમનો—પ્રેમાર્ગદનો એવને—મા દેવ તો પ્રતાપી છે માટે એનો
 નાશ ન કરાય' એવા જામને પાનિમાં—દ્વાપમા પાપાણુ—પથરો વા-
 ણીમાં ઇં—તમાની વાણીમાં વિરોધ છે, માટે નમારી આ જતિ કરું છું,
 એમ કહીને સિર જોતો—માગા ઉપર—અર્થાત્ તેમની પાસે ઉસો રહ્યો.
 એવને—નિશ્ચય.

૨૦ પિતાને આવતા જોઇ તેમનું વર્ણન કરેછે. બાલાર્ક ઇં—ઉગતા
 સૂર્ય જેવો સુખ આપનારો હેરા—જુઓ સહજ કિર્ણાળ—દીપ્ત હિરણ્ય-
 વાળો—સૂર્ય કવિકુલ—કવિજોત કુલ—અર્થાત્ તમામ કવિમાત્ર. કુમુદ-
 શોવણ કવીશ્વર—વસ્ત્રલ હશ્વરૂપી—(વસ્ત્રલનું વિશેષજ્ઞ) સ્વરૂપી—

કારણ બતાવ્યા કે, તારણવાળાં તે નહિ,
 કારણ કસાય કેમ, નિર્જર આરોપિયા;
 એકનાં અનેક આપ્યા, હિતર ઉદાવહાર,
 મંદ યથા - મંદયા તે, જોઈ બારાં લોપિયા.

૨૨

સમાધાન.

પ્રાચીન પંડિતને ન, અર્વાચીન પોચી સહે,
 પ્રાચીન તે પ્રાચીન છે, અર્વાચીન નામના;
 પ્રાચીનો ગથ જે પથ, વિદ્ય નડયાં તેમને જે,
 અર્વાચીનોતે ન નડે. નામના;
 માર્ગદર્શી યાવ જેહ, નિઃશક વડરા તેહ.
 મંદ માન્ય નિઃસંદિહ, અર્થ તારી કામના;
 રસાળાં રસિલાં વેળુ, એતા વક્તા સુખદેળુ,
 રસાહેરાં જેહ કેળુ, નથી નથી કામના.

૨૩

પૂર્ણમિત્ર.

અંતર અનેક આવ્યા, પ્રેનોતર પૂરે પૂરા.

તોમ અમુકાય અંગ, માની માન રાખવા;

૨૨ તારણવાળાં—સાબીત કરી. સહે એવા પ્રદાવાળાં. કારણ
 ૬૦—એવા ઉગ્ર કારણો મારાથી કેમ કારણ કાઢાય—માન્ય રખાવડે
 મદિ મેં નિર્જર (૨૫) ને આરોપિયા—લોખળા આરોપવાળા હયાં. મંદ
 ૬૦—મારા હિતર સાંભળીને તેઓ મંદના એવા મંદ યથા; અને તે જોઈને
 મેં તેમના વાત લોપ્યા—તેમના મદનનું મર્યાદા મનમાંથી કાઢી નાખી.

૨૩ પ્રાચીન—જૂના—પૂર્વના. અર્વાચીન—નવા—દમનુદાના. નામ-
 ના—દેશ માત્ર નામના—કીર્તિ. કામના—ઉગ્રતા. કામના—કામના.
 અર્પાત્ કામની આટલે કથિતોં શિ રેણુ નથી.

કથાપથ.

પાડુ પિંડરાગી એક, મૃગયાના ટેકવાળો,
 હાથેવાળો મળ્યો તેનો, નૌતમ બે નારને;
 એવે આવી લાગ્યો સાપ, કાપ ચા કરમકેરા!
 ફેરા મારે કાવતા બે, બાળી બરતારને;
 જોવાનું બળ નહિ, માટે જળવીને રાખે,
 કુંતી માદ્રી નારી જન્ને, સ્વરૂપના સારને;
 મીથુનોય માટી ધારી, આગ લઈ તેડ્યા દેવ,
 ધર્મ આબ્યા ધ્યાન ધારી, ભારે ભરી ભારને.

૨૬

કુંતીકેરા ઠણું મળે, મંત્ર કેંક મળ્યો જાણ,
 યુધિષ્ઠિર ઉપન્યો ત્યાં, ધર્મકર્મધારકો,
 વળી વાયુદેવ તેડ્યા, વાતો કરતા તે આબ્યા,
 વદનમાં વેવરાવી, માથ વહેણે પારકો;
 રુદ્રેશ્વર ઉપન્યો કે, મદા હસ્ત લેઈ ઉડ્યો,
 વાયુ ગયો નાચી લખી, સુત સહ મારકો;
 વાસવની વંલે એવી, પાર્થ ઉપન્યા પૂઠે યે,
 મહેશનો મહિમા એ, ત્રિજુવન તારકો.

૨૭

૨૬ નૌતમ—અતિ મુંઢર. ■ નાર—કુંતી અને માદ્રી. સાપ—
 બિહાર કરતાં હાલુનો નાસ કરવાથી હરિણીએ પાંડુને સાપ રીધો હતો કે
 દ્વારો પશ્ચ એવેજ પ્રસજે નાસ થશે કાપ—લીંગ—રેશ ફેરા ધૃ—જન્ને
 સ્ત્રીઓ પોતાના અતારને બાળીને કાવતા ફેરા મારે. અર્થાત્ તેણે મરણથી
 રક્ષણ કરવાનેયત્ન કરે. રક્ષણ કરવાનું કારણ કહેછે. જોવાનું બળ ધૃ. સ્વરૂ-
 પના સારને—જળવી રાખે, એ ઉપરના વાક્ય સાથે અન્યથ. સારને—
 (અરતાશી)

૨૭ માથ ધૃ—કુંતી પાસેથી છતાં તેનો સ્વીકાર કર્યો. મારકો

સપત્નીનું સર્વ સાથે, દાવ એવો સાધવાને,
 કુંતી નારે મંત્ર આપ્યો, મોઢ પામી માનિની;
 એક સાધનથી સતી, બે કાર્યને વિચારતી,
 (પછે) ધારતી તે ધ્યાન વેદે, બની તેનો સ્વામિની;
 ઔપધિ સુધાડી, આવી, અશ્વિનીકુમાર ઊભા,
 સુત બે ઉત્પન્ન થતાં, બધી રીઝી બામિની;
 પાંચ પાંડવ ઉપન્ના, એ પેર દેવો ચારથી,
 મારથી સુખારથીને, નમી બને કામિની.

૨૮

માદ્રીએ વિચારી મતિ, પાડુપતિ તારવાને,
 કારણુ યે મારવાને, કર્મની કેવી ગતિ ।
 સધવા ટળી વિધવા, થતાં માંઠી કષ્ટ બક્ષી,
 માદ્રી સ્વામી સાથે બધું, ત્રિશુવન યે હતી;
 કુંતી સુત સંગ લઈ, આવતી હસ્તિનાપુર,
 પંચશર જેવા પંચ, રૂપની રૂડી રતિ;

—મારે એવો. એવી—(નામી જવા ૧૫). મહેસનો ૪૦—યુધિષ્ઠિર, દ્રો-
 નર અને પાર્થ, એવા પરાક્રમી યુવા, એ મહેસનો ત્રિશુવનને તારનારો મ-
 દિમા છે. અર્થાત્ એ વ્રણના નિમિત્તે કરીને બાપનો સાર ઉતારવો છે માટે
 મહેસો તેમને એવી શક્તિ આપી હતી ।

૨૮ સપત્નીનું—યોગ્યનું. એ મંત્રથી પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા વિશેની
 નિંદા થાય તો મારી એકલીની ન થાય, એવા વિચારથી કુંતીએ માદ્રીને
 પણ મંત્ર આપ્યો. મોઢ—દર્જ. માનિની—સી—માદ્રી. એક ૪૦—એક
 મંત્રથી બે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાને સતી (માદ્રી) વિચારતી. વેદે—અશ્વિની-
 કુમારને વિષે. સ્વામિની—મી. મારથી ૪૦—માય પાંડવ ઉત્પન્ન કરીને
 પાછી બ.ને કામિનીએ સુખના અર્થવાળા મહારથીને—પાંડુને નમી. "

પંડ્યા સર્વ વિદ્યા વેજે, અંકયા નવ મંદયી તે,
સદયા કૌરવની સાથ, અસુધા બાપી અતિ.

૨૯

વિષમોદક 'અર્પાને, જળે' બીમ સમર્પાને,
તે મૂંઝો ધારી તર્પાને, પાંચને દુઃખી ક્યાં;
બીમબંડ આવી મંબ્યો, કે સોલક પાંચનો ટલ્યો,
આમળો કૌરવે વળ્યો, સાંભળી સુખી તર્પાં;
સાક્ષાગૃહ મધ્ય ઘાલ્યા, વેરાન વને તે ચાલ્યાં,
હિડિઆયડી તે મા'લ્યાં, મારતાં ના તે મર્પાં!

૨૯ તારવાને—સુખી કરવાને. પતિને સુખ આપવાને માદ્રી તેની પાસે ગઈ, પણ તેને એકાંતમાં પોતાની પાસે આવેલી ભેષ તેની સાથે વિહાર કરતા પૂર્વોક્ત સાપથી પાંડુ મરી ગયા, અને એવા રીતે માદ્રી પતિને મારવાઈ કારણ થઈ. કાષ્ઠસહી—ચિતાના કાષ્ઠમાં પડીને, ત્રિશુવન ૪૦—એવી રીતે સળી થવાથી માદ્રી ત્રણ લોકમાં છલી (પ્રખ્યાત) થઈ. પંચ-સર ભેષા—કામદેવ ભેષા કે કામના પાશ બાણ ભેષા. અનંતભટ્ટ પોતાના હમ્મરતમ પૂમા પણ પાંડુના પાંચ બાળકોને એવીજ વપમા આપી વણે છે—

“ નવ તર્કણમુલ્યમીલનીય શરીર

પ્રજ્જવમમૃતાના કુર્વતી નેત્રપાત્રમ્ ।

મુનિવતિરિનિ મેને મોટનાય ત્રિલોક્યા

સ્તવિક્ષિત દ્વ કામ. સોગિ વિ પંચમાયુન્ ॥ ”

અર્થ—પાંડુ રાખના પુત્રોનું નવું જુવાનીની ચોક્કાવડે ભેનારને વ્યવસ્થા કરવાને એવું શરીર ભેષને તે રચનાના મુનિઓ એમ વિચારવા લાગ્યા કે, કામદેવના બાણ પાંચ ઉત્તારે તેનો વપયોગ કરનારા શરીર પણ પાંચ ભેષએ એવા વિચારથી કામદેવ પણ પાંચ રૂપે થયો છે કે શું? અરેખા—અરણ્ય. અસુધા—ધર્મ (પાંડવોના જળ, પરાક્રમ વગેરેની)

અનમી નમાવ્યા કેક, અરિને બમાવ્યા કેક,
ચરને, સમાવ્યા કેક, વરી મુદ્દનીતિને;
વિશ્વે યષ્ઠ વાહ વાહ, રાજ્ય રૂકું પાંડવનું,
રમામસમ મળ્યા મિત્ર, રૂડી ગ્રહી રીતિને.

૩૨

એકદા માધવ આવ્યા. પાર્થદિકને તે બાવ્યા.
વિદ્યર્થો વિચર્યા વને, અને આશ્વી મોહને;
કામિની કાલિંદી જોહ, કૃષ્ણ વર્ણ વાલે તેહ,
જીવે હીડો વિપ્ર એક, દીન સ્વર રોહને;
પાર્થ પૂછી પેર તેને, કાર્પ કશું દિજરાજ !
કાજ કરું જો કહિન ના અમત્ય કે દને;
દિજ ટળી દેવતા તે, ઝગતો જાલવસ્ત્રમાન,
હેલા માત્ર માંહી હવો, ધારતો આમોહને.

૩૩

પાંડવ ! તું ખાંડવ દે, બક્ષવાને વન આપુ',
નીકળી ન હો દોષ, ખાલે છવ વડને;

હવે 'સકાષો નદિ, અથવા પાંડુના પુત્રોને અર્ધ રાજ્ય આપવું જોઈએ, એમ
અણી સરકારના મતને કયાપી સકાષો નદિ, માટે દેવ આપ્યા.

૩૨ દિગ્વિજય કરી આવ્યા—(કેમકે તેઓ દેવથી ઉત્પન્ન તથા
હતા), અભિપ્રાયપુરક વિરોધજી છે માટે પરિકરાણીકાર. વરી—પરવં
કમીને. રમામસમ—કૃષ્ણ બેવા.

૩૩ પાર્થદિકને—પાર્થ (અર્જુન) વગેરે સર્વને. વિદ્યર્થ—વિદ્યાર
(રમત ગમતનો આનંદ) કર્યો. વને વિચર્યા—ચિહારાદિ ત્રિભિમે વનમાં
જવા. કાલિંદી—યમુના. યમુનાના કાંઠા ઉપર દેવધારી યમુના કાલિંદી નામ
જારીને કૃષ્ણને વરવા માટે તપ કરતી હતી તે અહીં કૃષ્ણને મળી તેથી
કૃષ્ણ તેને પાવવા. વિપ્ર—બ્રાહ્મણ રૂપ ધારી અભિદેવ. દીન ઇન્દ્ર—ઇન્દ્ર
(રાજા) માં દીન સ્વર કાલનારો. આમોહને—મુગ્ધાધને અથવા આનંદને.

વરસે મુશગધાર, ઘરે તેને શાત કર્યો,
 ઠરાવ્યો ન પાર્યો ર્યો, જનકને વારીને,
 વજ્ર પશુ બર્ધ ગયુ, કારજ વાંદનુ થયુ,
 ઇદ્રબળ વારિ વ'યુ, ગયો અર્થ સારીને,
 મન માગ્યુ આપ્યુ દેવે, અગ્નિ સાંત થયો ઝેવે,
 સેવ કેવી પાર્ય સેવે, સ્વપ્રતિષ્ઠા તારીને !

૩૬

જાયો દેવ દાનવને, માનવસુતાનો મુત,
 પૂત પાવક પ્રસન્ન, થયો જોત જોતામા,
 મુખ માગ્યુ આપી વલ્યો, મલ્યો મયદાનવ જે,
 ટલ્યો દુ ખત્રાસ તુષી, સઘય સો ઓતામા,
 માગ્ય માગ્ય મુખ માગ્યુ, અનુરાગ્ય માનસ છે,
 માફ આણીવાર માગ્યુ, કષ્ટ કાપ હોતામા,
 તુ સમો ન વીર મેઘ, ધીરધર શીર મોટો,
 શિર શરીરની પીર, હરી જોડુ જોતામા

૩૭

૩૬ ચક્રધારી-કૃષ્ણ કૃષ્ણ અને અર્જુન બન્ને તક-મગર અર્થાત્
 જનમા રહેતા પ્રાણીઓને પણ બાળી નાંખ્યા શક-ઈદ્ર ઘરે-બાણુર્ણ
 કાપફ કરીને જનકને ઇં-પોતાના પિતા ઇદ્રને અટકાવીને ઇદ્રબળ
 ઇં-ઈદ્રત્ત બળ પાણીમા વેહેતુ ગયુ । ગયો-(અર્જુન) દેવે ઇં-
 અગ્નિદેવે અર્જુનને મનર્તુ માગ્યુ આપ્યુ.

૩૭ માનવસુતાનોમુત મનુષ્યની પુત્રી (કુતી) નો પુત્ર-અર્જુન
 પૂત-પવિત્ર. મલ્યો ઇં અગ્નિ ગયો ઝેટલે મયદાનવ જઈને અર્જુનને
 મલ્યો અનુરાગ્ય ઇં-માફ માનસ (મન) તારા પર અનુરાગ્ય
 (પ્રીતિવાળુ થયુ) છે માફ ઇં મને કાવામા કષ્ટ થતા વેત તે
 આણીવાર (આ વખતે) માફ કષ્ટ ભાગુ । શિર ઇં-તે માફ જોડુ
 (બળી જવા રૂપ અનિષ્ટ) જોઈ નાખ્યુ અને મારા માથાની તથા
 શરીરની પીર (પીડા) હરી

પાય પુન કુતી માત, કૃષ્ણદિકની સઘાત,
 યયા વિશ્વમા વિખ્યાત, શકપુર વાસતા,
 કરે ધર્મ કર્મ રૂડા, સજ્જનને કર્મ અર્પે,
 દુર્જનને પર્મ કષ્ટ, એ પુરે ન ત્રાસતાં,
 ધનસાધ સાધ મળે, રક રામ એક ધાર,
 વગ કે વસીલો નહિ સવિતા હજસતા,
 વસ્ત્રભ કવીશ્રય, કથા પથ પાડે પ્રોડ,
 મયામય કાષ્ટ નહિ, શુદ્ધ અર્થ બાસતા. ૪૦

• મધરચિત સભા

ન ઈદ્ર કે કુભેતની, યમરાજ ચદ્ર કેરી,
 મદ્રતામા ન વરુણ—સભા જેની જોડમા,
 ધક્કાની સભા જે બારે, પાડવની સભા આજે
 પાણી બરે તેહ પૂર, હારી જાય હોડમા,

કર્મી (સિલ્પી)—મયદાનવ માનવ ઇન્દ્ર—તે માનવનો (અર્જુનનો)
 મનોરથ પૂરેછે અને કહેછે કે સભામા જે સાપવાણ । હરો તેને સાપીલ-
 તજવા જેણે હરો તેને તજાય હેમ ઇન્દ્ર—વળી જો કહે છે કે હેમ અને
 અલ્પિ લાવીને લાવી (મનને પસંદ પડે એવી) સભા સભા બાંધીને
 અને સુરોચિત સાર (તાવરૂપ પદાર્થો) ને સંધીને પછી જે ભપવાળું
 હરો તે ભપુ—જે કહેવાળું હરો તે કહીય

૪૦ શકપુર—ઈદ્રપ્રસ્થ સર્મ સુખ દુર્જનને ઇન્દ્ર—જે દુર્જનને જીત
 જગોએ પરમ કષ્ટ થાય તે એ પુરમા ત્રાસ પામતાં નહોતા સવિતા-
 (ન્યાય રૂપી) વસ્ત્રભ ઇન્દ્ર—કવીશ્રયનો ઇન્દ્રવર વસ્ત્રભ એવી રીતે કવિ
 દુષાત કરીને હવે પ્રોડ એવો કથાપથ (કથાનો માર્ગ) પાડે છે—કથા
 ચર કરેછે તથા તે કથામાં અર્થ શુદ્ધ બાસેછે માટે તેમાં કાષ્ટ મયામય
 ય સમજવાની મહેનત) નથી

સુર્યનપરકી, સુર્યમાં સુર્યમાં સમા,
એક અંક પો'મે નદિ, ખપી જલ ખોડમાં;
અનની એવી સમા, હાનવે માનવ કાજ,
ચીર થઇ રહ વર્ષે, કી પ્રજા રોડમાં. ૪૧

સૂર્ય સિદ્ધિ મેષ અન્ન, વિદ્યુત ને મદ નમ,
કુખિયાં ભણાં પચેતાં, વિશ્રામ ન વાટમાં
પીડ તેની જાળી પૂરી, હાનવે રવા ખરીને
સમ્યમાં વિશ્રામસ્થાન, ક્યાં પારોપારમાં;
ચાર જે મિનારા અંધા, કિનારા જાહે ક્યાં છે,
નમ રૂપી અખિરેશ, કાવશ ને કાકમા;
અરતાં આદિત્ય કાકે, મિનારામાં જાહે બેસે,
સુખી થાવા મન પારે, દો તે ઉચ્ચાટમા. ૪૨

૪૧ મંદ્રતામાં-મંદ્રીરમાં. પાળી બરે-ખર્ગોત્ર નેવા હાસ જેવી છે. સુર્યનપરક-કુખ. સુર્યમાં-સૂર્ય સુખ આપનારી. સુર્યમાં-ને નામની કુખની સમા. ખપી છો-મે સમા તે સમાની ખામીએમા જાણવ એવી છે. હાનવે-મવહાનવે. માનવ કાજ-અનુન આદિ આદ્યોને મદિ. આ સમા મંદ્રનતની પોઠે માયા નિર્મિત નદોટી પણ કારીતોએ કરેલી હતી, ક્યાં તેને રચનાં હસ વર્ષની પ્રજા લાખી હતી, તે વિશે કહેલો: કીય છે.

૪૨ સમાની ઉંચા અવિશ્યાખિયી વર્ષે છે સૂર્ય, સિદ્ધિ, મેષ, અન્ન (નાદાં), વિદ્યુત (વીજળી) અને મદ. એ સર્વને પ્રજાં નામમાં વિશ્રામ કરવાની જગો નથી માટે તેમને નમ (આકાશ) માં ધજા કુખિયા ભણાં. સમામાં-સમાની અચુક ઉંચાઈએ ખર્ગોત્ર સૂર્ય-દિક્ષના માર્ગ સુખી સમાની ઉંચાઈ હતી. એટલી ખપી ઉંચાઈ કાઠની દોષ નદિ છતાં વર્ષની છે માટે અસંખ્યમાં સંજેષ વર્ષોવારી સંજ-માતિશયોક્તિ અવકાર. અખિર-સમુદ્ર. અકાશને સમુદ્રનું રૂપ આપી

દિમાંશુની વારી એવી, શુક્લપક્ષ મધ્ય આવે,
 વિશ્રામ લે કૃષ્ણ પથે, મિનારામાં ગા'લતાં;
 સજળ વાદળ તૂટે, મિનારાંથી ના વહટે,
 મેઘની ધારા ન ખૂટે, ચીરાઈને ચાલતાં;
 તડિત રે' સંતાપ ત્યાં, (ન્યાં) મદગતિ પૂઠે કરે,
 મિનારાની એવી શોભા, ખૂલે બહા બાળતાં;
 મણિમય કૃતિમય, દેખાતો હતો હૃદય,
 સંદય હૃદય બને, કષ્ટ ફૂડું ટાળતાં. ૪૪૩
 વિમાનની સમાન તે, આકૃતિમાં અવનવી,
 હવી સજા શક્યરથે, ફુંદુબિ ત્યાં વાળતાં;

સમાના મિનારાની તેના દિનારાને કામે સંભાવના કરી છે માટે કવચ-
 ચોદ્યેશાખલ'કાવ. ઉચ્ચાટમાં-ઉચાટથી. આવેજ પ્રસંગ ભારતથ'પૂર્માં
 હસ્તિનાપુરની ઉચાટ વર્ણવતાં અનંતભટ્ટે વર્ણવી છે. ત્યાં એકલા ચંદ્રના
 શિખાની કંપના કરી છે.

૪૩ દિમાંશુની-ચંદ્રની. વારી એવી- (સૂર્યની પેઠે ફરવાની). કૃષ્ણ
 પક્ષમાં ચંદ્ર, દેખાતો નથી ત્યારે ક્યાં રહેતો હશે તે વિષે કહે છે:
 વિશ્રામ ઇં. અહીં પણ અયોગમાં થોડની કંપના ૩ માટે સંખ્યા-
 તિશયોક્તિ. સજળ ઇં-પાણીથી ભરેલાં વાદળાં ન્યારે મિનારાથી વહટે
 નહિ-ફર થઈને ભય નહિ ત્યારે તે વાયુના વેગને લીધે મિનારામાં અથ-
 ઢાઈને વૂટે છે. વૂટેલા વાદળાંમાંથી પાણી નીકળી ભય છે, એવી કંપના
 કરીને કહે છે કે, તેમાંથી મેઘની ધારાએ ખૂટી નથી. તડિત-ચીનળી.
 ત્યાં-મિનારામાં. મદગતિ ઇં-મિનારાની આસપાસ મદો ગતિ કરે છે.
 મણિમય ઇં-એ મયદાનવની કૃતિ (રચના) મણિમય હતી-આખો
 મિનારો (કે સમા) મણિથી રચેલો હતો તથા તેનો ઉદય-ઉંચાઈ
 (ફરથી) દેખાતી હતી. અથવા એ સમાવડે પડિવોનો ભાગ્યોદય જો-
 વામાં આવતો હતો. એ સ્થળનો મહિમા વર્ણવે છે. સંદય ઇં-ફર હૃદય
 અટીને એ સ્થળમાં હૃદય ક્રોમળયાવ તથા હું કષ્ટ ટળે, એવું એ સ્થાન હતું.

નર તીમે સ્તમ ઝો, હે અપર અનિયો,
જનનશ નવે મોજ, ચિત્ર મુદ મજનાં;
ધારી મર મેના, હુમમુસ તેર ત્યાં,
બેનર જ્યાંમાં જોતે મેવા મું માજના !
ઝેમ પછી પગુ સરે, માત્ર જોનાસો મરે,
સમા જોતે ખીમે ખરે, પરમાર્થે રાજતાં

૪૪

પાટકડોરી યોમા, લોમારિક મુખ સાથે,
દાથે સાદી સમર્પે મો, ઝેમ મન વાવ છે;
કુસુમના ક્યારા મજા, મજા મજીરોરી કચી,
ચથી વનરપતિ માર, અધર મજાવ છે;
ફાંજોતપસ મોનક, ફેલ નક નદી તીર,
નીર નદિ નીર જોતું, જોતામાં જળાવ છે;
મરિસકાને માખરી ત્યાં, સાધી ન્યાં મેવ રદી,
વદી વગુ મોદ અર્પે, બજુના બજાવ છે,

૪૫

૪૪ સારથે-ઉદ્ધરણમાં કુંદસિ-નગાસ. અનિય-પહો. તેમાના
જાતા વપર ચિત્ર કાદેલાં દર્તાં તે મુખ (કુનેદુમ) મુર્તિમંત્ર રેખાતા
દર્તાં તેથી તેને કાદ પડતા વપર કાદેલાં ચિત્ર બજી કાં નદિ. બેનર
જ્યાંમાં-વારતા બેનરમાં મજામાં બેનરની તથા તેમાના પદીઓની
ચમના પગુ કરી દતી, એ બ્યંબ હે ખર-અપજુ. અર્થાન્ સમા જોતે
અપૂર્ણ દોષ તે પગુ પરમાર્થે રાજતાં (સંપૂર્ણ થયે) ખીમે-આનંદ પામે.

૪૫ પાટકડ ૪૦-એ સમામાં નવે કાંચ લોમ કલ્પન કરે મેવા મુખ
સદિત હમે જગ્યોની યોમા દાથે કાદીને આપતું દોષ બેરો વાસ
મનમાં વાવ છે. કુસુમ-ફૂલ. ફાંજોતપસ-કાળાં કમળ કોમલ-સર્તા
કમળ. ફેલ ૪૦-ફેલ (મિથ્યા-કર્મ) નક અને નદીઓની તીર. તે
નદીઓમાં વેળેલાં કાળાં તથા ચર્તાં કમળ અને તેમાં નીર ન હતાં નીર
જોના રેખા, એવું જોતાં જળાવ છે. મરિસકા-ખરોચરો માખરી-

શીતળ ને મદ વાન, સુગંધી સાહે સદાય,
 દુ.ખ દિલકેરા જન્ય, સભા સાભા શોભે છે,
 વૃદ્ધના તરણ થાય કાંચાએથી કષ્ટ જન્ય,
 મન માન્યું લેઈ ખાય, અભા દાખા ઓભે છે,
 બને છે અકામી કામી, બદ્ધચારી મહાનામી,
 વપખીડ નાખે વામી, લલા નાલા લોભે છે,
 જેવા જેવી જેઠ વસ્ત, તેઠ ત્યા દિસે સમસ્ત,
 ચંદ્રસૂર્યકેરા અસ્ત, કામા કામા શોભે છે.

૪૬

દિગ્ગદિ કરે કરોલ, બોલ બોલે મીઠા અતિ,
 રતિવત વસે વાસ, ચક્રપ્રસ્થ સભામા,
 દુર્બર અર્જુન મિત્ર, ચિત્રસેન મધર્વ જે,
 અપ્સરાઓ લેઈ આવે, હસ્ત મૂકી ખમામા;

આધારણ મોખરાની વેલ જ્યા મસ્તિકા અને આધવીની સેવા સાધવી રહી (અટકી) અર્થાત્ તે પુષ્કળ હોવાથી ચોધવાની જરૂર પડતી નથી. અથવા જ્યા રહીને મસ્તિકા વગેરેની સેવા સાધવાની-તેનો ઉપભોગ કરવાનો ॥ મોઢ-હર્ષ અર્થે-આથે

૪૬ સસા ઇં-એવી સસા રૂપી સાસા (લક્ષ્મીનુ મંદિર) શોભે છે (શા-લક્ષ્મીનમા-મંદિર ' શાગૌરી કમલાલયા ' અને " મા કાતિર્મધિરેદિરા । " -સૌભરીકૃત કૌશ) અસા ઇં-તેની અસા (આસા-કાતિ) આમળ દા (કાનેશ્વરી) ની ભા (કાતિ) ઓભે છે-કલબશૂન્ય થાય છે. લસા ઇં-એવી આ સસામાની લ (લા-લલના-સ્રીઓ) ની ભા (કાતિ) થી ના (પુરુષ) ની ભા (કાતિ) લોભાય છે (' લલના ચલા ' -સૌભરી કૌશ) ચંદ્ર ઇં-અથારે ત્યા ચંદ્ર અને સૂર્યનો અસ્ત થાય ત્યારે કાસા (રાક્ષસોની કાતિ) અને કાસા (પૃથ્વીની કાતિ) દ્વામ પામેઠ અર્થાત્ જેમ પૃથ્વી પર ચંદ્ર સૂર્ય અસ્ત થવાથી શક્ષે । નીકળે છે અને પૃથ્વી ભય ને લામેઠ, તેણે દેખ ન એ સમામા પદ્મ જલ્પાય છે (" કામદીનીના " -સૌભરી " હા હુને રક્ષતિ " -વિશ્વકૌશ) .

માન-લાન ઘાવ પૂર, રીંગે સામર ને ઘર,
નર રથે નરોર, મમારો વમામાં;
ન દીકું દેખાવ લદી, બહી લદી ભેદ નેડું,
ન જૂમખ દોષ નેડું, માનવના મમામાં.

૪૭

પ્રિય બાપ પાતાવુના, સુરજે મરેલાં જામ,
દમ વ.૧ દેખતામાં, હરે ઘર પીર નેા;
પંચાનન પૂરા લેતા, કેલગાળી કેડી રથા,
મૂમલાએ મંદલા મઈ, બની વીરપીર સેા;
અજમરે મઝ ભર્યો, નથે પાવા વાટ માલી,
બાંદી ત્યાલી બુએ જન, મીર ને ફીર સેા,
ધન્ય હિ મવસાન, માનવણી ન ઘાવ,
કુલિ ભેદ દેવ દારે, નસાડી રે નીર સેા.

૪૮

કુંતીસખાદર્શન.

કથો અભિરેક બને, સોઠે જોવા આજ્ઞા અનિ,
રતિ પારી કુંતીમાત્ર, નિરખવા આવિવાં;

૪૭ દિલ્લિ-પણોએ વરેરે રતિવંત-(૫૧૨૫૨) પ્રીતિભાગા વાપરે
લંબુ-દેવનો માવક ચિત્રસેન-અનુનનો મિત્ર મંધર. અપ્પરાએ
રેઇ-મિત્રગૃહ દોષાથી નુલ્લયાન કરાવે. વમામાં-મોલામાં. ન દીકું-
કેાળ જોએ નદિ નેરેડું. મમામાં (મોમામાં)-યોગનામાં. એ
વંચુઆની મનુષ્ય યોગના મહારી ચક્રે નદિ લયા એ પૂરો પર દોષ
ચક્રે નદિ, તે વજ્ર ત્યા દોષ

૪૮ પંચાનન-સિદ્ધ મઈ-પીર પુરો (ચિત્ર કે મૂર્તિના) ગર-
લિપ મીર અને ફીર-((મિ વજ્ર વિનના) નીર-વાળી-આમરે (દેવડ). /

આવતા જોઇને માત, બીમાલું ને ઉઠ્યા બ્રાત,
 સુધિગિરિ જ્યાં સોફાત, માત તેડી લાવિયા,
 નમન કરી નરેશ, વઘા વાણી વા'લ આણી,
 સભા જોવા માત આવ્યા, મુકુલ^૧ આ ભાવિયા,
 દેવ કે દાનવ મધ્યે, આ માનવ જેવી સભા,
 વિશ્વકર્માથી ન બની મથે ઉપજાવી યા.

૪૯

બીમાલું ને જવ ઊઠો, માતને જતાવો સભા,
 જોઇ આશિર્વાદ અર્પે, વૃદ્ધ માતા સુખથી,
 મોદ માની માત ાધ્યા, સુત જે સલાત લેઇ,
 અવનવુ અવનોડે, વાહ ! કે'તા મુખથી,
 દાનવના વિશ્વકર્મા ! ધન્ય ! રચના આ કરી,
 આકરી આ આટી કેવી, હાસ્ય આવે કુખથી,
 શુ કુખી મઠ કુ જળે ! કે જળે કાઠો બાર રે !
 આં વાર રે ઉગારીએ, (નિ) તારીએ રે રૂખથી

૫૦

હા માત ! બૂલ્યા બૂલિયા, દાવ દાનવ દુલિયા,
 મૂલ્યવાળા મૂલિમાણુ, સાંવ કર સાંવ રે,

૪૯ અભિવેક—(વાસ્તુના પક્ષને) સતિ-પ્રીતિ મુકુલ ૬૦ પુત્રોના
 મુકુલ તેમને ભાવના-પક્ષક પડયા. મથે ૬૦-જેવી સભા યા (બદી)
 મથે (મયદાનવે) ઉપજાવી-કરી

૫૦ સુધિગિરિ માતાને તેડી લાવીને લાગ તથા અનુનને માતાની
 સાથે જઇને સભા જતાવવા આજા કરેછે બીમાલું ને ૬૦ આદારી ૬૦
 —આ આદારી (કંઠણ—ન સમભય એવી) આટી (બૂલવણી) કેવી
 છે ! અર્થાત્ સ્વર્ગને કામે જવ ભણીને કુ બૂલી પડી ! ! હાસ્ય-મારી
 એ બૂલથી મથેલુ દોલક જોઇને એવામાં સ્વર્ગપ દેખાતા જળમા પડીને
 કેવી દેહે છે શુ ૬૦- રૂખથી-ઉપજાવી

આમજ છે પાણી પૂર, જયો નદિ જયો નદિ !
 કાયકપે ભૂમિ ચપે, સાંત માત ! ચાવ રે;
 દીનવાણી દીનપ્રાણી, જેવી બાણી સ્થિતિ આણી,
 પીન પીડા ના પિઠાણી, સુત દુને વા'વરે;
 રંચેશ દેણું, ફણું મધ્ય ! કારણ કથું તે કહે,
 કોપ નવ કરે રજ, ભાષો ખરો ભાવ રે !

૫૧

ભીમાર્જુન કહે ભૂલ્યા, રથગદામ જળ આ તો,
 પ્રયુક્તિ એ પૂરી કીધી, ચતુરાઈ ચાલ છે;
 ઈંદ્રનીલમણિતણાં, પત્ર અત્ર પાથર્પાં છે,
 સુદાવનાં સરોવરે, એ મણિનાં ડાળ છે;
 સરોજ છે સુવર્ણનાં, પક્ષી જતો 'જાતકેરાં,
 પંચ રંગી પદ્મ પૂર્ણાં, દર્શતાં રસાળ છે;
 કંચનના કુર્મ કપાં, મીન પણ મૂલ્યવાન.
 મણિ જડી કયાં પૂરા, કર્ત્રિમ આ બાળ છે.

૫૨

૫૧ માતાને જળમાં પડેલી જોઇને તેની પાછળ ચાલતા ભીમાર્જુન
 કહે છે: હા ઇં-હા માત ! અમે ભૂલ્યા ભૂલ્યા ! જાનવે કરેલા કાચ
 (સુક્તિ.) માં અમે પણ દૂલ્યા-મયજાનવે કરેલા જમ અમે પણ સમજ
 સહ્યા નદિ. મૂલ્યવાળા ઇં-અમે મૂલ્યવાળા છતાં મૂલિયા-મૂલવાયા-
 અમારી પણ કીમત થઇ ગઇ ! હવે હાથ જાલો હાથ જાલો ! કાચ ઇં-
 -તમને પાણીમાં પડેલાં જોઇને અમારી કાયા કપે છે તથા અમારાં
 અંત્ર ભૂમિમાં ચંપાઇ નય છે. દીન ઇં-એવી રીતે પુત્રોની દીન પ્રાણી
 જેવી દીન વાણી બાણીને ક્રુતિએ સ્થિતિ આણી (સાવધતા ધારણ કરી)
 અને પોતાની પીન (અતિ) પીડાને તેણે પિઠાણી (બાણી) નદિ
 (સુતવાત્સલ્યથી) અને જાલી દે, હે સુત ! તમે મને વા'વ (ઉતરો)
 છો. ઉતરવાનું કારણ હશે છે રથજ દેણું હું અને તેમાં ફણું છું !

૫૨ કીધી-(મયજાનવે). ચતુરાઈ ઇં-પોતાની ચતુરાઈ બતાવ-

પગથી સ્થાટિક ઢેરી, ઢેવી કરી હેરી જુઓ,
 નિર્મળ જળે ભરેલી, વર આ તલાવડી;
 મંદમંદ વાંચુ વાય, જળનિંદુ ઇંદુ જેવા,
 ધવલ નવલ દર્શે, મૌક્તિકપંક્તિ પડી;
 અમલ કમલ મધ્ય, જળનિંદુ પડ્યા જેલ,
 તેહ હંસ ચરે જાણે, અંતર આવે અંડી;
 પદ્મિનીની ચારે પાસે, કિનારા મિનારા' ક્યાં,
 નીલમણિહેરી સિંધા, ધાલી ॥ વડી ધડી.

૫૩

વાને કારીગરો આહુ' કરે છે, એવો કારીગરોનો ચાલ છે. સ્થળકામે જળ દેખાવાહુ' કારણ કહે છે. ઇંદ્રનીલ ઇંદ્રનીલ મણિ-કાળો મણિ. ઇંદ્રનીલ કાળો હોવાથી કાળા પાણી જેવો દેખાય છે. એજ મણિના રૂપના કાળ ક્યાં' છે તે સરોવરમાં આડની કાળોના પ્રતિબિંબ જેવા દેખાય છે. સરોજ-કમળ પદ્મી-જળપદ્મી કુર્મ-કાચળા મીન-માછલા. બ્યાજ-જળસુષ્પં.

૫૩ હવે જળસ્થાને સ્થળ કમ દર્શે' છે તે કહે છે પગથી ઇંદ્ર પગથી -૫૩ ચાલવાનો માર્ગ. નિર્મળ પાણીમાં મથેલો સ્થાનિકથી બાંધેલો રસ્તો જળની નિર્મળતાને લીધે સ્થળ જેવો લાગે છે તલાવડીના કિનારાપર પડેલા ઇંદુ (ચંદ્ર જેવા) ધવલ (ધોળા) અને નવલ (નવા) જળના નિંદુ પડ્યા છે, તે મૌક્તિકની પંક્તિ-મોટીની હારો પડી હોય તેવા દર્શે' છે. અમળ ઇંદ્ર-તલાવમાં ઉમેલા અમળ (નિર્મળ) કમળમાં જે જળના નિંદુ પડ્યાં છે તે જાણે હંસ મોટી ચરતા હોય એમ અંતરમાં લાગે છે. (કમળનો આકાર જળમાં ઉમેલા ચારો ચરતા હંસ જેવો દેખાવાથી). પદ્મિની ઇંદ્ર-પદ્મિની (તલાવડી) ની ચારે પાસે જે કિનારા છે તે સ્થળ ઉપર દરેલા મિનારા જેવા દેખાય છે અને તેની વચ્ચે જે કાણું ખાણી દેખાય છે તે નીલમણિ (કાળા મણિ) ની વડી (મોટી) સિંધા ધડીને (સાફ કરી આપીને) ધાવી છે એમ લાગે છે, તેવા જળસ્થાને સ્થળની પ્રાપ્તિ થાય છે

અનેરા કિનારા એવા, જળરંગ એવા જલે,
 ઉભવનાં એક રૂપ, ભીંતર ને બારણે
 પદ્મપુષ્પો યજી તેહ, પશ્ચિની દંકાઈ ગાઈ,
 ભૂમિ સમ યઈ રહી, જૂલે ખ્યાની ધારણે,
 ચીતયાં શા કમલ તે, નીતયાં અમલ દિસે,
 જળ સ્થાને સ્થળ દરો, એવા જમ દારણે,
 જાણતા હતા અમે બે, તયાપિ એ જૂલો મયા,
 મયની કૃતિ સ્મૃતિના, પુત્ર જૂલે પારણે.

૫૪

કુંતી માત્ર જોઈ રીઝયા, અવનવું જોયું વળી,
 મળી આવે દેવદેવ, જેવું ન જોયું કદી,
 કારંકર હસ કોક, ખરા પોતા લભ્ય ત્યા,
 અમિત થ પૂઠે માત્ર, ચક્ષુથી જુએ યદિ,
 આ નિર્મ્યાં વિધાતા દેરા, કે આ મયદાનવના,
 જાણીએ સુત મારા, સાવવાણી તો વહી,

૫૪ જળને કામે સ્થળ કેમ દેખાય છે તે સ્પષ્ટ કરે છે અનેરા ઇં-
 અનેરા-જીભ-તૂંડા પ્રકારના તણાવડીના કિનારા એવા તૂંડા પ્રકારના
 ક્યાં છે, અને તેનો રંગ એવો જળના રંગ જેવો કયો છે ? તેથી જળ
 અને કિનારાની જામીન લક્ષણો (ગુણો) એક રંગ જણાય તે
 ભીંતર-તણાવડીની માટે બારણે-કિનારા ઉપર પશ્ચિની-કમળવાડી
 તણાવડી જૂલે ઇં-ખ્યાન આપીને જોનારો મનુષ્ય પણ જળ ધારવામા
 જૂલે એ દેખાવડો કેવો જમ વાય છે તે વર્ણે છે ચીતયાં ઇં-આ કમળ
 શા (કેવા) ચીતયાં છે ? તે નીતયાં અને અમળ (નિર્મળ) દેખાય છે ?
 કવિ કહે છે કે એવા જમને કીધે જળને સ્થાને સ્થળ દેખાય છે મયની
 ઇં-મયદાનવની કૃતિની સ્મૃતિ રાજવામાં પારણામા સુરાડેલા પુત્રને
 પણ માતા જૂલો જ્ય - એવી તસ્લીન યઈ જ્ય અવવા અમિત યઈ જ્ય ?

પ્રકૃત્સ્થિત આ પોયણી, પ્રભાકર પ્રકટ્યો છે,
અવનવું આ તો જોયું, સુવ્યં નવ સો સદી !

૫૫

આ શું ! વૃક્ષ સુવર્ણના, દિવ્ય દરબાર આ શું !
દેવેશનો હશે ભાઈ, અહીં ક્યાંથી આવિયો ! !
શ્રેષ્ઠતર આવું સ્થાન, કોઈ દિન મેં ન જાણ્યું,
પાર્થ પરાક્રમ પૂર્ણ, અલભ્ય આ લાવિયો,
ચિત્ત મારું ચંચળ આ, જોઈ ચયું કેવું કદું,
જાણે નવ રસે આજે, ભાવ ઉપજાવિયો
પૂર્વજન્મકેરું પાપ, બાપ ! સાર ક્યાં મારું,
શ્રમ લાગે થાય મિથ્યા, શોકેસા તનવિયો ! !

૫૬

૫૫ કારંડવ-એક ભત્રું જળચર પક્ષી કોઈ-અકવાક. યજ્ઞિ-જો. જો
કે માતા અક્ષુધી જુએછે તથાપિ સમિત થાય છે કે આમાં ખરાં ક્યાં
અને ચિત્રિત ક્યાં ? પ્રકૃત્સ્થિત ઇં-પ્રભાકર (સર્વ) પ્રકટે ત્યારે પોયણી
બીડાઈ નય છે, એવા સુચિતો નિયમ છતાં પણ અહીં તો પોયણી
પ્રકૃત્સ્થિત છે, માટે આ તો ને સો સદી (સદા) માં પણ સાચવ્યું
નથી એવું અવનવું જોયું ! ! અહીં કુન્તીનો વિસ્મય એ સ્થાયિભાવ
છે; મયદાનવનું સમાનિર્માણ રૂપ લોકોત્તરધર્મ એ આલંબનવિભાવ
છે, એ લોકોત્તર ધર્મનો એ મહિમા વર્ણવે છે, તે ઉદીપનવિભાવ છે,
કેવીનું રીઝડું, સમિત થયું, વગેરે સંચારીભાવ છે, એ સર્વથી અહીં
અદ્ભૂતરસ વર્ણવે છે. (એજ પ્રભાણે આ શ્રેયમા સર્વત્ર વિસ્મય
સ્થાયિભાવનું પોયણું કરવામાં આવે, માટે અદ્ભૂતરસની ઉત્પત્તિ
સમજ લેવી).

૫૬. દેવશનો-ઈંદ્રનો. શ્રેષ્ઠતર-વધારે બધું. પાર્થ ઇં-આ અલભ્ય
વસ્તુઓને અહીં લાખેા માટે પાર્થનું પરાક્રમ પૂર્ણ છે ! જાણે ઇં-
જાણે નવે પ્રકારના રસે અને ભાવ (આનંદમય સાત્વિક ભાવ) ઉપ-
જાળી દોવ, એવું મારું ચિત્ત ચયું છે ! બાપ-હે બાપ ! -હે દીકરા !

ભૂમિ ભીતિ જે રત્ન તે, મેં જાણિયાં ના ખારિયાં,
 સાં તોરણો મોનીતણાં, આ અમૂલી જાંધિયાં;
 સાદ ને આ પાક પૂરા, બાજી તાજી બહી દિસે,
 પ્રીમે પ્રેમે પ્રેમદા આ, કેવી પેરે સાંધિયાં;
 પરસના સ્વાદ જે જે, મોમણું કું બહુ વિના,
 સદૃશ જીવ્યું મેં દુર્ધું, ન જાણ્યું તે જાંધિયાં !
 કુરંગ ને માતંગ આ, છે ખરા કે ચિત્રકેરા,
 એ સમગ્રનો તમે તો, શુદ્ધ સત્વો સાંધિયાં.

૫૭

ભીમાર્જુન ! આ શું બાળું ! વારણ વડામાં વડો,
 સ્વેત શુદ્ધ પથ જેવો, જોતામાં જણાય છે;
 આદા ! શો રૂપાળો કરિ, કારમો છે કેનો બાધ ?
 દંત એના વળ્યા કેવા, જે ચાર જણાય છે;
 ગંડરવળ મધ્ય મૂક્યો, અરાડી અંકુશ આ શો !
 ખૂસ ને અંજાડી ભારી, ચિતમાં ચણાય છે;

અમ ઇ૦—મને અહીં ફરતાં ફરતાં અમ તો યાય છે પણ જોવાના આનંદથી—
 તે અમ પાછા મિથ્યા યાય છે—જણાતો નથી !

૫૭ ભૂમિ ઇ૦—આ સમાની ભૂમિમાં બીજામાં જે રત્ન જડવાં
 જ તે મેં જાણ્યાં નથી કે ખારણું પણ ક્યાં નથી ! અમૂલી—અમૂલ્ય.
 ચિત્રતાં શાકપાકાદિ અને લોજનાદિ વર્ણ છે: સાદ ઇ૦. લોમણું—અનુ-
 ભવું. એવા પ્રકારનો વાસ આવવાથી કે મનની તૃપ્તિ થવાથી. ન જાણ્યું
 —જેમણે આડું આંત કાંઈ જોયું નહિ તે તો જાંધિયાં—ખાધ ઉપર ચાર
 ઈંચકનાર મનૂર જેવાં કે મડદાં ઈંચકનારા જેવાં માણસ જણાવાં. કુરંગ
 —મૂંગ. માતંગ—દાથી. શુદ્ધ ઇ૦—તો તમે શુદ્ધ સત્વ સાંધ્યાં—યથાર્થ—જ્ઞાન
 મેળવ્યું છે, કે મને આશ્ચું જેમ કું જણીયા. (અધ્યાહાર).

સપ્ત એને મુડ કેવી ? કેવી વાત સમજવી,
આવી આ અલભ્ય વસ્તુ, મણુતાં બણાય છે !

૫૮

ઐરાવતપ્રસંગ

પ્રાર્થ કરે માતા ! એ તો ઐરાવત નામ હસ્તી,
હિમજનો સ્વામી નામી, કપૂર રેત્ર શ્વેત છે,
રત્નાકર મયી રત્ન, ચતુર્દશ કાઠ્યા જેહ,
તે મખ્યુ એ-આવુ, કેવો એનો વેત છે,
અગ્ર એ યુદ્ધ માહે, અરિગણથી ન હારે,
વારે ન કોઇ, એ ધર ધંદ્ર કેર હેત છે,
દુસણ મુસણ જા, વજ્ર કરતા કદિન,
છતે ધંદ્ર એનાથડી, રણરાજિ એત છે

૫૯

૫૮ હવે કવિ કુલીમાતને ઐરાવતની પ્રતિમા દેખાડીને અંબના
મુખ્ય વિષયનુ બીજ રોપે છે, બીમાર્જુન ઇન્દ્રે જામ । હે અર્જુન
આ હું છું દેખુ છું ! વિરુદ્ધ આ યુદ્ધ પથ (દ્વંધ) જેવો શ્વેત
ધડામાં વડો વારણ (હાથી) દેખાય છે કરિ-હાથી સંપત્ત-સાત મણુતા
હો-જી કાઈ વર્ણવતા વર્ણવાય એવી છે ।

૫૯ દિગ્ગનો-આઠ દિશાઓમાં રહેલા આઠ હાથીઓનો ચતુર્દશ
-ધોઈ ધોઈ રત્નમાં ઐરાવતનો મણુના થયેલી જી -

લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ, પરિવ્રાતક, સુરા ધન્વતરિ, હરમા,
ગાવ કામદુષા, સુરેશ્વરગજો, રમા ચ દેવાગના,
અથ સપ્તમુખો, સુધા, હરિધનુ શશો, વિપ, ચાનુજ
રત્નાન્યેવ ચતુર્દશ પ્રતિદિન કુર્વન્તુ નો મગલમ્ ॥

લક્ષ્મી કૌસ્તુભ મણિ, પારિવ્રાતક વરુ, સુરા, ધન્વતરિ વૈદ્ય, વદ્રમા,
કામદુષા ગાય, ઐરાવતહાથી, રજા અપ્સરા સાત મુખનો અક્ષ, અમૃત,

માનવકેશ જોવામાં, આવે નવ એ કદાપિ.
જે મપદાનવે દીકા. આ લેખ્યો એ તેવો છે;
ચતુરાષ્ટ્ર ચિત્રકેરી, પ્રત્યક્ષ જણાય માટે,
કેવો વર વારણ આ, સત્ય જોવા જોયો છે !
વળી ચાલો આમળ જ્યાં, અવનવા એવાં ધણાં
મણિમય જુઓ પેલો, માના ' મોર કેવો છે !
બીમબડ કહે ચાલો, જોવાનું પહોંચ ૬૭,
કુંતી જુએ દસ્તી ઉભી, માન્યો મિષ્ટ મેવો છે.

૬૦

કુંતીકામના.

ખીલું નવ જોવું કાંઈ, દસ્તી અવનવો બાળુ,
શું સ્વર્ગે આ વાસ વમે, કે કે અન્ય કામના
વાસવનો વારણ એ, અમરાવતીમાં દશે,
સદા સમાધાન થયું, નર વડુ ન મમા !
ચિત્ર જોવું આણું સુવ વધુ તેવું કેવું દશે,
જોવું નહિ તેવું જીવ્યુ આણુ કથા કામના ?

ઈંદ્રધનુષ્ય, સંખ, જળમાયી ઉપજેલું વિષ, એ ચૌદ રત્ન અમારું સદા
કલ્યાણ કરો. વેદ-વચના વારે ઇંદ્ર-એને કાઈ વારે (અટકાવે) નહિ.
ચતુરાષ્ટ્ર ઈંદ્ર એ દાસી રણ (સંભામજ્મિ) ની રાણ (પતિત) નું
ખેત (હેત્ર) છે. અશવત્ર રૂપી અલોકિક વસ્તુનો મદિમા વર્ણવો છે
માટે વિસ્મય સ્થાપિલાવનું ઉદીપન.

૬૦ ચલાર્થ—એ દાસી પ્રત્યક્ષ દાસી સરખો જણાય છે માટે
એ ચિત્રની ચતુરાઈ છે. વર-ઉત્તમ કુંતી ઈંદ્ર-કુંતી બીમબડ કહેવું ન
સામળતા ઉપર ઉપર દાસીનેજ જુએ છે. કુંતીના વિસ્મયની વ્યંજન્ય.

બીમાર્જુન સમા સુત, કામના ન થાય પૂરી;
એ તે બને કેમ વાર ? છે સમાધ રયામમાં !!

૬૧

પ્રત્યક્ષ આ જોવો હસ્તી, જોવા જેવું પછે જોવું,
આહા ! શું સ્વરૂપ એવું, બીમાર્જુન બાળિયે !
સુખ મને સુલવડે, અલભ્ય થયા છે લભ્ય,
દર્શન દે હસ્તી આવી, કષ્ટ કાય ટાળિયે;
તારા તો અપાર ઉગ્ધે, પ્રકાશ પડે ન પૂરો,
એક ચંદ્ર ઉદે ચાતા, સાપડ્યું સંભાળિયે,
કો કૌરવ યત જાણે ? વખાણે પચ મારા સૌ,
પંચ એકે રૂપ પૂરા, ન્યાંજતા શું ન્યાંજિયે !

૬૨

જાવ બાધ ! જાવ વેગે, હસ્તી માતા કાજ ભાવો,
ભાવતા અધિક ભાવો, પૂરી કરો કામના;
મારા જેવી મન માન્યુ, જીવે નહિ આવી વેળા,
પછે જોશે કોણ જીજી, છે આ દિન કામના;

૬૧ વાસવનો-ઈંદ્રનો. અમરાવતી-ઈંદ્રની નગરી યંહા ઇન્દ્રે
હાથી ક્યા હશે એવી પ્રથમ યંહા થઈ, અને પછી, અમરાવતીમાં હશે,
એમ કહેવાથી યંહાનું સમાધાન થયું. ૧૨ ઇન્દ્ર-એના નામમાં જોઈ
નર-તેજ ■ !-એવું નામજ લખ્ય છે ! વધુ-ચરીર છે ઇન્દ્ર-વજ્ર
, શ્વામ (રૂપ) આપણા સમા છે, તે એ હાથી જેવાની મારી હજી કમ
પૂરી ન થાય !

૬૨ અલભ્ય ઇન્દ્ર-ન મને એનાં સુખ મને દીગ્ગજોવડે મળ્યાં છે.
‘હવે હસ્તી આવીને મને દર્શન દે, એટલું હું ઇચ્છુ છું’, તે તે મારું કાયાનું
કષ્ણ તમે યાજો સાપડ્યું ઇન્દ્ર-ને મેળવેલું હોય તેને જોઈ ચક્રીએ, કો
ઇન્દ્ર-સૌ કૌરવ ■ પણ તેને કોણ જાણે ? પણ મારા પાંચ પુત્રોને સૌ
વખાણે છે એક ચંદ્રની રૂપમા ઘટાવવા સારું કહે છે પંચ ઇન્દ્ર-એ પાંચ
જુદાં પણ સખને લીધે પૂરેપૂરા એક રૂપ છે.

વજ્ર કયાં વાસરને, ગંધર્વના ગળ્યા ગર્વ,
ચુત છે સમર્થ માગ, નથી કોઈ નામના;
માત મન મનવવા, એરાવત આણી આપો,
તાપ તનતણો કાપો, નથી એાછી નામના !!

૬૩

ભીમાબુનભાવણ.

ભીમમહ બાખ્યો તદા, મોમાં માય એનું મોગો,
અવશ્યમા અનુરાગો, લભ્ય કેમ યાય તે ?
પૃથ્વીપટતણી તમે, વસ્ત જે સમસ્ત માગો,
આણી આપું વિપળમા, ક્યાથી સ્વર્ગે જાય તે ?
મૂખા પૂઠે જ્યા જવાય, તે પણ સતકર્મ હોય,
સ્વદેહે ન જાય કોઈ, દરિયુણ ગાય તે,
આસો અટપટ આગે, જોઈ જેથે પાછા વળી,
કામના તમારી કળી, જ્યથ મન વાંચ તે !
ધનંજય કે જનની ! આસા પૂરાય મનની,
શે તૃપ્તિ યાય તનની, અટપટું માગતા !
ચતકંતુ ચક્રેરં, એરાવત વાહન એ,
પૃથ્વી પ્રવ્યક્ષ આવે, મરજદા ત્રાગતાં;

૬૪

૬૩ ભાવતા ઇ-તમે ભાવતા તો છેજ, પણ મને કાથી આણી
આપીને અધિક ભાવતા યાઓ. મારા જેવી-પ્રાંચ પ્રતાપી પુત્રોની માતા-
જેઈ નામે સંચારીભાવ આવી વેળા-ગાવા અનુદયની વખતે-ગંધ-
ર્વના-ચિત્રરથ ગંધર્વના નામના-કહેના યાત્ર જગત નામના-પ્રીતિ.

૬૪ ક્યાથી-પણ સ્વર્ગે તે કેમ કરીને જા ! (કોઈ કયાં અધ્યા-
હૃત છે) દરિયુણ ઇ-જે દરિયા ગ્રસ્ત ગાય, તે પણ સ્વદેહે સ્વર્ગમાં
જઈ ચક્રે નહિ. જ્યેષ્ઠ ૮૦-સમા ભેટને તાહાં વળી જ્યાએ (તિવાસગૃહ
વરક) કામના ઇ-તમારી કામના (ધૃત) અમે કળી (નદી), જે
મનને જ્યથ વાહાય (ઉતરે) તે (જેવી) તમારી કામના છે !

માનવામાં આવે કેમ ? વેધી નાખે વજ્ર કાચ,
આતો વળી અન્ય ભાણું, મન અનુરાગતા,
માતકેરી કૃપાવડે, પાકારિને છતે પાથે,
કિંતુ પથ સ્વર્ગકેરી, જાણું નહિ જમતા.

૬૬

કૃતીકાવ્ય.

ચ઼વીર સાચા માન્યા, પથ યુગ માદરા મે,
મનવાચિત અર્પતા (તો), કોઈ ના પાછો પડે
ધારણા ને ધ્યાન એ સૌ, બ્યર્થ અર્થવતી મતિ,
હા ! શુ મ્હ આજ હવે, અગિયમ ઉપડે ! !
મહામહાકવિ વેડી, યુગપાલન મે ક્યું,
તે બ્યર્થ હા ! નિશ્ચયે, શુ જડવાનું જડે ! !
કામના પૂરામ ના જો, નવા યુવાયુગથી તો,
વિ ક પ્રભા ! વિ ક સભા ! કીર્તિ કૂડી એ નડે ! !

૬૬

૬૫ શતકકવિ-સૌ ચક્ષુ કરનાર પૃથ્વી ઇ-એ વાહન ઇન્દ્રિય મયીદા
(સ્વર્ગનું પૃથ્વીપર ન આવે એવી) ત્યાગીને પૃથ્વી ઉપર પ્રત્યક્ષ આવે શું ?
કોઈ કહેયો કે હા, આવી શકે તો માનવામાં કેમ આવે ? કેમ ન માનવામાં
આવે એમ કહેયો તો વેધી ઇ-સા જતામાં ઇદ્ર પોતાના વજ્રવડે
કાયાને વેધી નાખે પાકારિને ઇદ્રને જમતા-અર્થાત્ એ તો સ્વપ્નામાં
આવી શકે જમત અવસ્થામાં તો એ માર્ગ જાણી ચક્ષુ નહિ મતલબ
કે તમારી ઇચ્છા સ્વપ્નના પદાર્થ મેળવવા એવી દુર્ધર છે.

૬૬ ધારણા ઇ-એ એ ધારણા ખારી અને એ વસ્તુ ધ્યાનમાં લીધી
એ સર્વે અર્થવતી મતિ (ધારણા અર્થ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા) બ્યર્થ વહ
વાય ! હવે હું આજ શુ કરું ? મારા અગ્નિને ઉગમ ઉપરી જાય છે ! ! શું
ઇ-યુગપાલના કિ કષ્ટમાંથી જડવાનું શુ જડે એમ છે ? નવા ઇ-ન
વીન અને જીવન વયવાળા પ્રભા કીર્તિ

ચમુદેવે વેળ પાળ્યું, દેવરી માનાવડું જે,
સ્વાપ દાર્દ એ દગું મું, વિચારી વિચારશે;
મૂઆ ઘડ આણી આપ્યા, આસ પૂરી તાપ દાખ્યા,
દરોમન અંગ વ્યાખ્યા, કોણ ના સંભારશે!!
મામનીયા પૂરવાને, સુત સાચરી શાખ્યા,
મિથ્યા વૃથા પૂવામાને, દુઃખથી આ તારશે!
માત માગ્યું અપાયું ના, બીમારું ન બડ બેથી,
કુંતીથી ન કાંઈ દણું, અરિ અંગ ચારશે.

૬૭

શી માધારી અણુધારી, વધારીને વાત કેશે,
દુર્યોધન દુરમન છું, મેંજે વેળે મારશે;
કોઈ વાન લાગે નહિ, અશરત અંગ વ્યાખ્યા,
એમવત દેખે નહિ, કુંતી પ્રાણ ધારશે!
પ્રબાહર ઉમે અને, જાદગણું જળ રહે,
મુમજળ સત્ય મૂરે, શય મિંદ ધારશે!
દયાપિ એ બને જાણે, તથાપિ ન શવ કુંતી,
શ્વેનાગ લુએ નહિ, અગ્નિ દેહ ગારશે.

૬૮

૧૭ વિચારી-વિચારવંત. દેવરીનું છું વેડ પાળ્યું તે કહે છે મૂઆ
૬૦. દરોમન-કર્પ અને ગમન (૬૬). મામનીયા-માનાની ૬૭મા.
મિથ્યા ૬૦-આ પુત્રો અને દુખથી તારશે, એમ વૃથા (કુંતી) મિથ્યા
માને છે. તે આશા વૃથા છે. અતિ નિરાશીપણું બતાવવાને મિથ્યા
અને વૃથા બે શબ્દો મૂળ નર્મની પુનરુક્તિ કરી છે. મરુએ તમને આવા
મહેણા મારશે, તે કહે છે માત માગ્યું ૬૦-શીમ અને અણું ન એવા બે
શબ્દ (લીર) પુત્રોથી થકુ માતાએ માગ્યું તે અપાયું નહિ, અને ન અ-
પાયું ત્યારે કુંતીથી પણ કાંઈ થયું નહિ, એવાં વચન બોલીને અતિ તમારાં
તથા મારાં અંગ ચારશે.

૬૮ કયા અરિ મેદેણાં મારશે તે કહે છે: શી ૬૦. દુર્યોધન ૬૦-

હરી એવું ચિર કર, ધરી મુખ જૂઝ પાડી,
 અરે ! નવ કાંઈ બેલી, માદ્રી ! ધન્ય પુનઃને;
 સુત સ્વામાદેરા થશે, જાણી રહી જીવતી ના,
 મહાભતિ જીવી હું શે, અર્થ વારી મુજને !!
 સપત્નીપણું તેં ધાર્યું, સુખ હરી લીધું મારું,
 તેં કર્યું ન કાંઈ સાર, બટકાવી હું વને !
 બસાં બાળ્ય બાઈ ! તારા, મારા કર્મને હું દોષ-
 દેષ દિન ગાળું હવાં, તાપ ત્રિવિધ તને.

૬૯

અત્રુકેરી ધાર ત્યાં એ-ધાર વાર વાર ચાલે,
 કપે અંગ જ પે નહિ, નિ.શાસ નાખે અતિ;
 કાર્ય કરનાર, કર-ધરનાર નથી કે શું ?
 કુંતી શુંતી કષ્ટકીચ, દીનત્વ દાખે અતિ;
 વાર કરે વાસુદેવ, સુતથી ઘ કાંઈ શાય !
 અરે ! શું ન એહ બાળ્યા ! હેત જે રાખે અતિ ! !

દુરમન એવો દુર્યોધન મહેલ્લાંથી અને વેણુ (વચનથી) શું (કેવો) મારશે.
 કાંઈ ઇન્દ્ર-પણુ ઉમારા અંગમા અસુરત્વ (કાયરપણું) બ્યાપવાથી ઉ-
 મને કાંઈ વાત લાગવાની (અસર કરવાની) નથી !! ચાલ ઇન્દ્ર-સસહુ
 શું સિંહને હારી શકે ! શકનામ-ઇન્દ્રનો દાથી અગ્નિ ઇન્દ્ર-દેહને જ-
 જિતમાં બારશે.

૬૯ સિર ઇન્દ્ર-માથા ઉપર દાસ મૂકીને સ્વામાદેરા-તેમની પર-
 સ્ત્રી સ્ત્રીઓના (વાદાલા) વારી-પાકુની પાછળ સડી ચડી અટકાવી !
 સપત્નીપણું ઇન્દ્ર તેં પોતે સડી યકને અને મને સડી ન ચલા દેધને મારું
 સુખ હરી લીધું છે, અને એમ કરીને તેં તારો ચોક્કસ છુનો ભાવ ધન્યો
 છે ! તને-ચરીર.

પ્રાણપતિ ! સ્વર્ગે વરવા, કુન્દીને ૪૮ દોડો,
એને સિર દુન્દુ ૪૮૦, એટ આ આખે અતિ ! !

૭૦

શીમાભુનજવ.

શીમમા આખ્યો બાધ ! જ નજ નરેશને ૩,
તેડી લાખ તર્ અત્ર, શાંત કરે માનને;
દુન્દુ ન મુલ્ય બોલ એના, સંભળાને ન દુષ્ટી તે,
સવ સમાધાન કરે, સાચી વડી વાનને;
વધારે શું વાત કરે, નવ મહે એનું આગી,
વેળંગાણે વેધે વધુ, બોલા બેડી ખ્યાતને !
આમ આ ૬૦ શાધ આનું, સ્વર્ગમાં દેવતાવી,
તારી બાચી વસ્ત્ર અર્ધ, શુદ્ધ ધરણ શાનને !,
અનુન જ આખ્યો ૪૮, કુન્દિનિર દોડી આખ્યા,
દ્રોણી સુમદા આખ્યાં, વાતેશાન નજીને;
દ્રોણી સુમદા પાસ, જામ તેને તો હવેજે,
શાંત સ્વાગી કરે વાંધે, બોલ બધા પ્રાણીને ! !
૪૮ વેડી વિશ્વમાં છે, વ્યર્થ થાયે કેમ એ તો,
માસ નવ માસ થયા, જાણું દેન આખીને;
પાત્રાની આશા એ તો, નિરાશાનજા તમાસા,
આસા ખાંત ધારી મેવા, પીડાવા થો પ્રાણીને ! !

૭૧

૭૨

૭૦ કુન્દી-કુન્દા-૪૮૦ મળ. પાટુને સંભારે છે: પ્રાણપતિ ૪૦-
એને ૪૦-૬૦ કુન્દીને માથે ૪૮, એને ૬૦-૪૮ પાટુવા ૪૮, એમ દોડો.
એટ ૪૦-આ (કુન્દી) અતિ એટ (દુન્દુને માથે) આખે છે.

૭૧ ભાઈ-તે અનુન ! નરેશને-કુન્દિનિર સંભળે. ન મુલ્ય-
સંભળી સંભળે નથી ! ખ્યાતને-ખ્યાતિને.

૭૨ દ્રોણી ૬૦-દ્રોણીને અને સુમદા બધારે કુન્દીમાતાની પાસે ગયા
સ્વાગે કુન્દીએ તેમને નિરાશ કરવા માંડ્યા ૪૮ વેડી-૪૮ એમ વેડી.

ભીમાર્જુન હુવે આંખ્ય, યુધિષ્ઠિર નમે જઈ,
 માત' એ હસ્તી ન આવે, કંપના કાષ કરો !!
 જલો તમે જોયુ ધણું, કારજ કરાય કેમ ?
 ઈંદ્રાય હસ્તી આવે ? જોવતાં શે ના કરો !!
 આ ચિત્રમાં જોવો કાઢ્યો, તેવો હસ્તી દશે માતા,
 બળે પ્રભુ ભાવ ધરી, ત્રિજુવન આ તરો !!
 ઔરાવત લાભ્યા ચક્રી, સ્વર્ગમાં જવાય નવ,
 હરિસ્મર્તુ એવું કરો, સ્વર્ગપથમા સરો !

૭૩

જોવાશે ત્યાં હસ્તી રાજ, જોયી અવનવું ધણું,
 દુઃખ દીક્ષ ત્યાગો માત, સુખ આ સૌ ધારીને;
 જોઈ કષ્ટ તમારું ને, અર્જુનાદિ કંપે કાય,
 સદૈવ નકુલ આ, મન રત્ના મારીને !!
 અ-મના કારજ કરે, તમારું ન કરે કેમ ?
 નથી થવા જેવું એ તો, પુણ્ય પરવારીને !
 વારંવાર નથી ભાખુ, માન મૂકે મનવાત,
 સુખમા આ દુઃખ કેવું, શુદ્ધ યો સંભારીને !!

૭૪

મારા ઇ૦-મારા પુત્રો તે મારા ન થયા ! ખાસા ઇ૦-તમારા ખાસા
 ધતિને ખાત ધારીને સેવે, અને આ જહ્ન પ્રાણીને પીડાવાયો !

૭૩ કંપના ઇ૦-કાષ વિચાર તો કરો ! જાણો ઇ૦-નમે ધણું
 જાણો છા અને ધ ' જેવું છે હરિસ્મર્તુ ઇ૦-મવધન ॥ તમારે આદર્શ
 વયે હવે હાથી જોવ-ની ઇચ્છા રાજવાથી શું ફળ છે ? તમે તો હરિ મને
 એજ તમારા હિતની વાત છે !

૭૪ પુરુષ ઇ૦-બધું પુણ્ય પરવારી જોસે-જોઈ નાજે, તથાપિ
 એ કાર્ય માય જેવું નથી ! શુદ્ધ ઇ૦-વગારી ચોગતા અર્થાત્ ઔરાવત
 જોવાની ઇચ્છા કાઢી નાજો.

જનની છવાડે નહિ, અકૃત્ય કરાવા ધારે,
 બેલી તેના મોણ પછે, દુઃખ ટાળનાર છે !
 અરે હા ! વિચાર કરું, ધ્યાન ધારણાએ ધરું,
 દિત માત્ર સારે હરું, માત્ર બાળનાર છે !
 કહું કેતી વાર ધાર, માત્ર તું વિચાર સાર,
 ખાર પાડવાની પેર, ગતિ માળનાર છે ! !

૭૭

નવમઠ વાંઠા થયા ! સુખદિન આબ્યા થયા !
 શુભ ચિંતકથી વણા ! દુઃખાબ્ધિમા માત ! છું ;
 પાળીપોષી પુષ્ટ કર્યા, અરિમણ્યપત્રી તર્યા,
 સર્વ મનોરથ સર્વા, માત ! પ્રેમપાત્ર છું ;
 જોમું નાહું જાણું નહિ, તન બીચ તાણું નહિ,
 સ્વપ્ન મધ્ય આણું નહિ, વેણે દીન જાત છું !
 કશું કેવાથી વિશેષ, શપાત્ર ■ આતો કરેલ !
 પામે નહિ જે મહેશ, અમો નરગત છું.

૭૮

૭૭ નિહત-પારો. જનની-માતા અકૃત્ય-પેડું કામ. અરે
 ઇ-સુધિગિર રહે છે કે અરે હાથ ! જ્યારે હું વિચાર કરું અને ધ્યાન-
 માં તથા ધારણામા એ વિચારને ધરું છું. ત્યારે અમારા તમામ દિતને
 નાશ થયેલા હું જોઈ છું. અને અમારી માતા જેમ અમારા દિતને
 જાળનારી ■ એમ મને સમજાય છે. હું કેટલી વાર કરું હો માતા !
 તું સારો વિચાર ધાર; કેમકે આ તારો એકાગ્ર જીવાનો વિચાર જ્યાં
 ચાર પાડી ચાલ્ય તેની પેર (રીત) અમારી ગતિને જાણી નાખનારી છે. !

૭૮ શુભ ૬૦-અમારી શુભચિંતક તો હું છું, પણ આ વખતે
 અમે તારા શુભચિંતકપણથી વણા-દૂર વણાઈ ગયા બીમ અર્થાત્ હું
 હમણા અમાર શુભ ચિંતન કરતી નથી. દુઃખાબ્ધિમા-દુઃખરૂપી દરિ-
 આમો છું-અમે જાએ પાળી ઇ-દે માતા ! તું નમન પાળીપોષીને

પિતાને ન પેખ્યા અને, તમે રક્ષણ કર્યું છે,
 બક્ષા ભરપૂર એપી, પંચ પિંડ પોષિયા;
 દુધારથી રજાં તમે, બણ્યું જમે પુત્ર-ભારા,
 દુઃખ દિન વામી ભય, દાવે દાખ્યા દોષિયા;
 મહુર્તની પીડ ટાળી, સંભાળી સમય લીધા,
 દોષો કોપ લીધા બોધ, અરિમણ શોષિયા;
 ઉમંગ વધાર્યો અંગ, આશ કષ્ટ મધ્ય દેહ,
 નવ નવ રંગ ભંગ, તનમન તોષિયા. ૭૯
 ભેદ પડે ભટ લઈ, કટ લઈ કાપ્યું કષ્ટ,
 સાચી શીખ દીધી સર્વ, વાસ કર્યો વેરીમાં!

મેઘા કર્યા, અમારા અરિમણ (સત્તુ સમુદાય) થી અને તર્વા (બખ્યા) તે પછી તારા લીધેજ; તારાથી અમારા સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થયા છે. હે માતા ! તું અમારા પ્રેમનું પાત્ર (પાત્ર) છે. પણ જે અમે ભેટું નથી કે નવરૂં નથી, જેને અમે અમારા સરીરની વચ્ચે (મનમા) લાવ્યું નથી (વિષા-કર્તું નથી,) જેને જો સ્ત્રીમાં પણ લાવ્યું નથી, જેના તારા વેણે અમે ભટે રીત થયા છીએ જાણે છું-જે મહેલ સરખા પણ પાંખી રહે નહિ તે. અમે તો નરનાત (મનુષ્ય દેહધારી) છીએ, તો સરીરે પામી સંપાદિ (અખ્યાદાર).

૭૯ પિતાને-પાંડુને. ન પેખ્યા-અમારી અતિ નાની વયમાં તેમનું મરણ થવાયું) ન લેયા. પંચપિંડ-અમારાં પાંચ જાતના સરીર દુધારથી-ભૂખ્યાં. દાવે છું-દોષિયા (દોષના ભરેલા-કોરનો)ને તમે દાવે (લાગ લેછને) દાખ્યા-દખાવી લીધા. મહુર્તની-(લાક્ષાનુદ વમેરમાં) મરણની. દોષો કોપ-(સત્તુએને) લીધો બોધ (નિરુદ્ધિ પાસેથી) અવગત અમે તારી પાસેથી બોધ લીધો અને કોપ તજી લીધો તથા નેવડે અરિમણ્યું દોષણ કર્યું. આશ છું-કષ્ટના સમયમાં અમને સારી આશા આપીને નવ છું-અમાગ નવ રંગ (નવ રંગ) નો ભંગ નવ (નહિ) કર્યા દીધો, અને અમને તન તથા મનમા સંતુષ્ટ કર્યા.

સામાન્ય સગાને કપા, સાચા સમા વાળી વેળા,
સમજો છો શુદ્ધ ભેદ, અર્કશૂળ કેરીમાં;
આ પુર અપાવનાર, ખૂટેલાને તારનાર,
ગાન ધ્યાન ધારનાર, ઝંખો કેમ ઝેરીમા !
નવખંડના પ્રચડ, નીતિગુ નૃપાળ જોઈ,
તેના જોવું કૃત્ય કથું, હું ન મળું મેરીમા !
હારી ર' સાક્ષાત શીપ, માત આજે માન મૂકે,
મહેશ્વર મોહું મન, શુદ્ધસમ નીતિમાં;
લભ્ય થાય જોવું નવ, અવલ્ય તે માગે કેમ ?
માડ માંડ જુએ મન, રાહ સર્વ રીતિમા,
હીલો સ્વભાવ હોય, આવી તેવી વાત વિષે,
મહાકૃત્ય થાય તેણે ? ન વિચારો વીતીમા !

૮૦

૮૦ ભેદ ૪૦-અમે પાચ જ ધુમાં વાડ લેઈને (નજીવી) ભેદ પડે
કે તે વખતે તે' કટ લઈને (વરતળ) અમારું કહ કાઢ્યું । અમે પાચ
લાઈઓમાં ભેદ ન પડે માટે તે' દ્રાપદી અમને પાચને અર્પણ કરી. વેરી-
મ-હોરવોમા. સામાન્ય સગાને-કૃષ્ણ વગેરેને. વાંછી વેળા-દુઃખની
વખતે. અર્કશૂળ ૪૦-આકાશનું ફળ અને કેરી આકૃતિમાં સમાન હોય
છે, તેથી અવિચારી મનુષ્ય કેરીને જાહેર આકાશનું ફળ લેઈને ચાખતાં
પસ્તાય છે, પણ તમે તો મિત્ર જેવા દેખાતા યત્રએ તથા ખરા મિત્રોને
પાશ્વરી કાઢો એવાં છે તેથી અમારે પસ્તાવ પડ્યું નથી । આ પુર-ઈ'દ્ર
પ્રસ્થ. ખૂટેલાને-રાજ્ય ખોઈ જોડેલાને-અમને જ્ઞાન ૪૦-જ્ઞાનને
ધ્યાનમા ધારનાર તમે આજ દવે ઝેરી વસ્તુમા કેમ ઝખના રાખો ।
અર્પોત્તુ જેર જેમ નાચ કરે છે તેમ આ તમારી હઝળ પૂર્ણ કરવામા પણ
અમારા નાચ થાય જોવું છે, તે તમે નાણું છો માટે તમારી જોવી હઝળ
દોયજ નહિ, પણ આ તો અમારી પરીણા જેવા તમે સુખિ રથી છો ।
મેરીમા-સ્રીમા. રતલજ કે તમે શ્રી છતાં ગોરા રાજ્ય પ્રતિ બહુનાર
છો, માટે જોવી માગણી કરવામા અમારો પ્રેમ જેવા રથ કાંઈ તરો
આચય દરો.

અમે માગ્યું આપો તમે, તેમને શું આપીશકું ?
સરવસ્વ અપો માત । પુત્રેરી પ્રીતિમાં !

૮૧

કુંતીકોપવેષ.

ડાહ્યા દીકરા કું જાણું, ડાહી ડાહી વાન તારી !
અભ્યા સેરી કૃષ્ણ મારી, ડા'પણુ શું શીખવે !
રાજા થઈ બેઠો તેણે, ગર્વ ને ગુમાન વધ્યું,
રાજનીતિતણા બેઠ, જવાટે ને શું હવે !
જ્ઞાન તને કર્યું વશ્યું ? જ્ઞાની થઈ જ્ઞાન કરે,
સમજે ન સે'લી વાત, આત્મ કે અનુભવે !
અતિ દલે કર્યું અતિ, તોય સમજાવું કે'ક,
ઉધડે અંતર તારું, કપીશ્વર તે હવે ! !

૮૨

૮૧ પ્રિયિકર માતાનાં વખાણુ કરીને તેની માગણી ઉડાવી દેવા હજી
છે: હારી ૪૦. લક્ષ્ય ૪૦-ને લક્ષ્ય (પ્રાપ્ત) ન ગાય એની અલક્ષ્ય વન
સ્થ તે કેમ માગે ? માંડ માંડ ૪૦-પણુ એ તો માત્ર આપણું મન જુએ છે.
ત્યારે શદ કેમ કરે છે ? શદ ૪૦-તે શદ તો કરે છે પણ તે સ્વપ્ન રીતવું
છે. અર્થાત્ આપણું મન જોયા પછી શદ ઉઠી રહે. આવી તેવી-સા-
મારણ-સુસ્વક, ન ૪૦-તમે એ વાત બીજી છે તેમાં માતાએ કેવું વર્તન
શામ્યું છે તેનો પણ વિચાર નથી કરતા ? અર્થાત્ પૂર્વે કોઈ વખત કુંતી-
માતાએ આવા નજવા કારણ માટે દહ કરી છે શું ? માતાને સંભળાવવાને
ઉપર પ્રગણે ભાઈઓને કહીને પછી માતાને કહે છે: અમે ૪૦.

૮૨ જ્ઞાન ૪૦-ને શું જ્ઞાની થઈને મને જ્ઞાન કરે છે તો તને શું
જ્ઞાન છે તે તો જણાવ । કેમકે શું સેહેલી વાત તો સમજતો નથી. કાંઈક
અનુભવ કરી જો. અર્થાત્ મારે દહ કરીને ઐરાવત દાથી જોવાને બહો
મંજાવવામા મારો શો ગુઠ અભિપ્રાય છે તે તો શું વિચારી શકતો નથી,
ત્યારે શું ડાહ્યો થાનો ?

સ્વભાવથી નેહ વણ, સિદ્ધ થઈ દોષ જાણો,
 પ્રમાણો ન તેને શાજ, જોગવાં કંઈ પડે;
 ગુણગુણ મોટું નાનું, ઉપાટું ને છાનું કંઈ,
 જાનું પૂર્વ પ્રતીતિનું, અંદર મન ના અડે;
 શરણ ન દોષ તેનું, ધરણ મારી ટું જોને,
 મારણ મરણ તેના, ચિત્ત માંદી શે ચડે;
 વિચારીનો વેષ માર, તો તો ઠરજો વિચાર,
 સમજાવું સમજ ટું, સ્વભાવે શું સાંપડે ?

૮૩

હાલિયાણું એ તો છે, મૂલ્ય જામિનીજોનું,
 દુષણ કે શેષ તેને, અન્નતણુ વિના;
 રૂઢ કે તરણ પણ, નારીજાતિ માન્ય મારી,
 તો સ્વભાવ સિદ્ધ ગુણ, યાવ કેમ રે હીના ?
 કેમથી બેઠેલી પગી, વામાઓ વિષે વિચારપ,
 દિતાદિત જુએ નહિ, દિન આવે જો હીના;

૮૩ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ હઠીતો દોષ છે, માટે મને જીલ ત્રીજી રીતે
 સમજાવવું થયું છે, એવા આશયથી કુંઠી કર્કે છે સ્વભાવથી ઇંડ ગુણગુણ
 ઇંડ-સ્ત્રીઓનો 'હઠીતો' સ્વભાવ સ્વભાવસિદ્ધ છે માટે તેવો સ્વભાવ ઉત્પન્ન
 થવામા ઇંડ ગુણ કે અવગુણ કારણભૂત નથી, નાની મોટી ઉમર પણ
 તેનું કારણ નથી, ઉપાટું કે કંઠિલું પણ કંઈ કારણ નથી, પૂર્વે હઠીતો
 સ્વભાવ નહોતો માટે આજ પણ ન જોઈએ, એવું પૂર્વે પ્રતીતિનું બાહ્યનું
 પણ રોગમાત્ર ત્યાં જાયતું નથી તેનું કંઈ કારણ નહોતું. મારણ ઇંડ-
 હઠીતો સ્વભાવ જીલનું મારણ કરે એવો છે કે પોતાનું મારણ કરે એવો છે,
 એ સંબંધી વિચાર સ્વભાવસિદ્ધ હઠીતોવાળી સ્ત્રીઓને દોષો નથી.
 વિચારીનો ઇંડ-અર્થાત્ ટું પોતાને વિચારશીલ માનતો દોષ તો સ્વાધ્યા-
 વે ઇંડ-સ્વભાવ ઉપર અમલ થવાની ચોંં એવી વસ્તુ શી ? અર્થાત્
 કંઈ નહિ.

પ્રસવેદનાં બિંદુ સિંધુ-સમ વ્યાખ્યાં વિશ્વ અંગે,
 દૂખ્યા ઉતારજ તેમા, જળદર્શત જંગમા;
 અવનવું ચણું એક, મુકોમળ દેહે દરયાં,
 રોમ કંટક સમાન, વામિયા ઉમંગમા.
 કોક માને એ રોમાય, અય અદ્ભુતકેરી,
 સાય નવ માને કોક, વાત ધારી વ્યંગમા. ૮૬
 બોલતા બોલાય નહિ, બોને સારે બાધ કરે,
 મદમદ વામ્બી વેગે, દેવી રૂપ ધારીને,
 હર્ષડાટ અગોઅંગે, ગર્ભડાટ ગણે કોણ ?
 ચર્મડાટ ચિત્ત વિષે, કષ્ટ દે સમારીને,

૮૬ અનતઅસ્તિત્વમાવસ્થા-ન બનવા એવા (સોકોત્તર) કાર્ય-
 વિષે માતાને હકામત એકને ઉપજેલા વિસ્મયથી યુધિષ્ઠિરની જડ સરખી
 થયેલી અવસ્થા સજડ-અર્થાત ધણી પ્રસવ-પ્રસવોનો વિશ્વ-બધે.
 જ્યાં અંગમા પરસેવાના બિંદુ સિંધુની પેઠે વ્યાપી ગયા-સર્વાંગે પરસેવા
 ચઢ જયો આ પરસેવાની અને યુધિષ્ઠિરના અંગની જળદર્શત લઠાઈમા ઉ-
 તારી રૂપી તેના અંગ રૂપી ગયા. એટલો પરસેવા ઘણો કે તેમા યુધિષ્ઠિર-
 ના અંગ રૂપી ગયાં કનિ કહે છે કે એને એક અવનવું ચણું યુધિષ્ઠિરના
 કોમળ અંગમા તેના રોમ કંટક સમાન વામ્યા કોમળ અંગમા કાંઠા ઉ-
 ત્પન્ન થવા અને વળી વામવા, એ અવનવું જ. ■ કોક ઇંડ-કોઈ તો એમ
 માને છે કે એ રોમાય (વિસ્મયથી કવા ભમા મર્વા) ■ અને એ અદ્ભુત
 રસની આય છે-અદ્ભુતના પ્રતાપથી થયેલો અનુભાવ છે વળી દેશાક
 આ વાતને વ્યંગમા-મર્મર્થમાં ધારીને એ વાતને સાચી માનતા નથી-
 કવિને કહેવાની મતલબ કોઈ ભૂલીજ છે, એમ માને છે આ જગોએ કવિએ
 અદ્ભુતરસના અનુભાવ વર્ણવ્યો છે- “જડ યથ જનુ”, પરસેવા ઘવો, ર્વા
 હિસાં યવા, મદમદ વાણી બોલવી, ગમરાટ ઘવો, નેત્રનો વિકાસ ઘવો, ■
 સ્વાદિ અદ્ભુતરસના અનુભાવ છે “-(રસસાગર)-માતાએ બતાવેલા
 સોકોત્તરકાર્યથી ઉપજેલો વિસ્મય સ્થાવિશાવને એ અનુભાવ યુદ્ધ કરી અ-
 દ્ભુતરસ ઉપજાવે છે.

દુઃખના પ્રકાશ થયી, નેત્રનો વિદાસ હવો,
અવકાશે અનુભાવ, રલા ના વિચારીને;
જોઈ એવી સોઈ સારી, દુઃખ દેવાકેરી વારી,
કરવા સંચાર થયું, મન તો સંચારીને.

૮૭

તર્ક ને વિતર્ક કરે, ધર્ક ધર્ક મુજે વળી,
આંતર ન સ્થિર થાય, અલબ્યતા આવતાં;
આમ કરું કામ થાય, તર્ક ત્વરા કરે અતિ,
ટાળે જાંતિ સાંતિ સર્વ, મુખને તળવતાં;
સંભાળી ઉત્કર્ષ હર્ષ, યામ જામ વિસરાય,
દામ હામ! વદી નમે, જુડે જનવતાં;

૮૭ મહામહા વાળીથી બાળી રહેલા ત્રણ અનુભાવ અનુક્રમે વર્ણવે છે:
જોડતાં ૪૦ જોડે ૪૦-જ્યારે તે જોડવા જાય ત્યારે મહામહા વાળી વેચથી
દેવીનું રૂપ ધારણ કરીને તેને બાધ કરે-જોડતા અટકાવે. ગતરાટ વર્ણવે
છે: દર્શકાટ ૪૦-તેન અગ્નિ-જે દર્શકાટ (નાદિભતપણ) બ્યાપી મધું.
અર્જકાટ-અભરાટ અર્જકાટ ૪૦-તેના મનનાં જે અર્જકાટ (માનસિક
રંકારોની પરસ્પર ઘટાછનો) યતો હતો, તેને બાધી કહ્યું સ્મરણ આપતો
તો. દુઃખના પ્રકાશથી-દુઃખ પડશે એમ નિશ્ચય થયાથી. અવકાશે
જે-એવી રીતે નિરમલ સ્થાવિભાવ રૂપી અવકાશ પામીને જડતા આદિક
મનુભાવ રૂપી વિચારે કથો વિના (એકદમ-સદસા) ત્યાં આવીને
થા. જોઈ ૪૦-મહામહાના અનુભાવ યુધિષ્ઠિરના ચરીરમા ભરાયા, ત્યારે
બાપણને પણ તેમા રહેવાનું મળી આવશે, એવી રીતે સારીસોઈ (અનુ-
ભૂતા) જોઈને અને યુધિષ્ઠિરને દુઃખ દેવાની હવે પોતાની વારી છે એમ
નિચારીને સંચારીભાવેને પણ તેના અર્જમા સંચાર કરવાનું મન થયું.
અર્જાત સ્થાવિભાવ, આલંબન નિભાવ, અનુભાવ અને તે પછી સંચારી-
ભાવ, એવો ક્રમ સાહિત્યશાસ્ત્રીએ રસ વર્ણનમાં રાખેલો હોય છે મટે
અનુભાવ પછી સંચારીભાવ વર્ણવીએ છીએ, એમ કહેવાનો કવિનો અભિ-
પ્રાય છે.

હાવભાવ એવા કરી, ત્યાં સંચારીભાવદાવ;
લેવા લાગ્યો દેવા લાગ્યો, અદ્ભુત સભવતાં.

૮૮

પિંડમધ્ય પેશી ગયો, પીતવર્ણ સાથી સાથ,
મંપૂરણ ચમાં ત્યારે, સ્મરી આગ્યો દેવતા;
તર્ક સિદ્ધ થયો તર્ક, યુધિષ્ઠિર વધા વેત્ર,
પાર્થ ! સખા તેડય તારો, મધર્વ ને સેવતા;
વળી વદી સ્તબ્ધ થયા, કૃષ્ણા ધરે કષ્ટ અતિ,
ચાર બંધુતણી ગતિ, અનેરી અવેવતા;

૮૮ વિતર્ક, ત્વરા, પ્રાંતિ, દર્ષ વગેરે અદ્ભુત રસના સંચારીભાવો છે, કોમ રસના મધોમા કણુ છે. તેમાથી પ્રથમ વિતર્ક નામે સંચારી-ભાવ વર્ણ છે: તર્ક ઇ. ધર્મ ધર્મ મુજે-ચર ચર મુજે. અલભ્યતા આવ-તા-અલભ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે એવો વિચાર થતાં. ત્વરા વર્ણ છે: આમ ઇ. પ્રાંતિ વર્ણ છે: ટાળે ઇ. દર્ષ વર્ણ છે સંચારી ઇ-દાથી આવવાથી પોતાનો ઉત્કર્ષ થાય એમ ન્યાયે વિચાર કરે ત્યારે દર્ષ થાય છે અને ન્યાયે તે અલભ્ય છે એવો વિચાર થાય છે ત્યારે દર્ષ વિસરાય છે. નમે-દેહ નમી નય શુર-અલભ્યની પ્રાપ્તિ ન થવા રૂપ નિરાશા. હાવ ભાવ ઇ-ત્યાં સંચારીભાવ એવા હાવભાવ (ચાગ્યો) કરીને હાવ લેવા લાગ્યો-મોઘો ઘણો (અદ્ભુતરસમાં તે વપયોગી થવા લાગ્યો) અને હાવ દેવા લાગ્યો-યુધિષ્ઠિરને કષ્ટ આપવા લાગ્યો. શુ કરતાં ફે અદ્ભુત ઇ-અદ્ભુતરસ સભવતા-પ્રકટાવતા. અલભ્ય કે અલભ્ય વસ્તુ રૂપી આલંબનવિભાવથી, તે અલભ્ય વસ્તુના લોકોત્તર ગુણ રૂપી (જેના કે તે હાથી સ્વર્ગમાં છે, અને ત્યાં પણ પ્રતાપી ઉદ્દના કળમમાં છે, ત્યાં જવાનો માર્ગ આપણે ભણતા નથી, ઇત્યાદિ) ઉદીપનવિભાવથી, પાછળ વળાંકિયા જડતા વિગેરે અનુભાવથી અને વિતર્ક વિગેરે સંચારી-ભાવથી યુધિષ્ઠિરનો વિસ્મય સ્થાપિભાવ અદ્ભુતરસ રૂપે પરિણમ પામે છે.

પાર્થે દુઃખરૂપું સ્મર્ય, ક્યું કે તે આત્મી ઉભો,
ઉપન્યો અદ્ભુત લક્ષો, જે ગર્ભર્વે દેવતા

૮૯

દુઃખરૂપું આધ્યાસન.

યુધિષ્ઠિર કુખી લખી, તર્ત દુઃખરૂપું દુઃક,
સૂર્યથી કુમુદ પેર, કરમાઈ તો મયું;
ધનંજય વઘો વેણુ, તે રૂપી અંદ્ર પ્રકાશે,
ખીસવા કુમુદ માંડયું, કેંઈ કંઈ તો વઘું;

૮૬ હવે અદ્ભુતરસનો વર્ણ તથા તેનો દેવ પણ વર્ણવું છે: પિંડ ઇન્દ્ર-
અદ્ભુતરસનો વર્ણ પીળો છે, એમ રસમંથોમાં લખ્યું હોય છે, તે ઉપરથી
હવે કહે છે કે, એ અદ્ભુતરસ પોતાના પીત વર્ણ રૂપી સાપીની સાથે
યુધિષ્ઠિરના શરીરમાં પેશી ગયો । પાછળ વર્ણેલા અનુભાવ અને સંચારી-
આવધી યુધિષ્ઠિરનું શરીર પીળા વર્ણનું થઈ ગયું, એ ખબર છે. સંપૂર્ણ
ઈન્દ્ર-એ રીતે અદ્ભુતરસનાં બધાં અંગ સંપૂર્ણ થયાં ત્યારે તેનો દેવતા
યુધિષ્ઠિરને સાંભરી આવ્યો । (અદ્ભુતરસનો દેવ ગર્ભર્વ છે, એમ રસમં-
થોમાં કહ્યું છે). અદ્ભુતરસનો આવેશ થવા રૂપ નિમિત્તથી તેનો દેવ
ગર્ભર્વ સાંભરી આવ્યો, એમ વર્ણનું છે માટે સ્મૃતિઅલંકાર. તર્ત ઇન્દ્ર-
ગર્ભર્વનું સ્મરણ થઈ આવ્યાથી યુધિષ્ઠિરનો તર્ત સિદ્ધ થયો. એવી રીતે કે
ગર્ભર્વ દેવનો ગાયક છે અને તે અનુનનો મિત્ર છે, માટે તે દેવની પાસે
જઈ મિત્રઠાવ કરવા યત્ન કરશે અને તેથી કદાચ આપણે અર્થ સિદ્ધ
શરે પાર્થ ઇન્દ્ર-દે પાર્થ । તારો સેવતા (સેવન કરનારો) સુખા ને ગર્ભર્વ
તેને તેડય-બોલાવ્ય. વળી ઇન્દ્ર-ગર્ભર્વથી કાવં થશે કે નહિ થાય, એવો
સંકલ્પ આવ્યાથી યુધિષ્ઠિર વળી સ્તબ્ધ થયા, અને તેમને કષ્ટિત નેત્રને
હમ્પા (દ્રોણી) પણ અતિ કટ ધરે છે. સીમ વગેરે ચાર બંધુઓની ગતિ
પણ એકજ અંગની ભૂરી ભૂરી અવેશતા (અવશવપણું) હોય તેવી છે.
અર્થાત્ યુધિષ્ઠિરના અવશવ રૂપ સીમાદિ ચાર પાંડવોપણુ યુધિષ્ઠિરનું દુઃખ
જોઈને દુઃખી થાય છે. ઉપન્યો ઇન્દ્ર-બધાની વચમાં એકએક દુઃખ-
ગર્ભર્વ આવીને ઊભો રહ્યો તેથી, ગર્ભર્વ નો દેવતા છે એવો અદ્ભુતરસ-
ને ઉપન્યો હતો તે સ્વર્ણાંબે નજી પ્રત્યક્ષ લહ્યો-એવો ।

અપ્રસન્ન અર્જુન કે, તુંબર તું તારય હવે,
નૃપનો આધાર બન્ય, લક્ષણ મેં તો લઉં;
ચિરોમણિ ચાંત કર્ય, ઉપાય બતાવ રાય,
ગાય શુણ્ણ ગંધર્વના, તુંમાં મન તો યધુ.

૫૦

તુંબર કરી પ્રણામ, રીઝાવતો રાય બોલો,
સ્મર્ય કેમ મારું કર્યું, કરો સુખ યાય છ ?
મિત્રગાર્ય કરવાને, ઉત્સુક છું અમે અતિ,
કાર્ય થશે સિદ્ધ નૃપ, દૂર દુઃખ બાય છ,
સ્તબ્ધતામાં હશું લબ્ધ, વડો શુદ્ધિ આણી વાણી,
ભૂપ આ સ્વરૂપ બાળી, ગંધર્વ ન વાંચ છ,
ગમે તેવું કૃત્ય હોય, કરવા સમર્થ અમે,
દેવના ગવધ્યા છું, સાંચ તારે રાય છ.

૫૧

૫૦ તું-તુંબર. કુશલ-પોયણી. ધનંતર્ય-અર્જુન. તે રૂપી-મ-
નંજનના વચનરૂપી. સૂર્યથી પોયણું કરમાય છે અને અંધથી તે ખીલે છે,
એ પ્રસિદ્ધ છે, તેજ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનું દુઃખ કેખીને બેદુપક્રમ થયેલા
તુંબર અર્જુનનો વચન સાંભળીને હાલક રાજ થયો. અપ્રસન્ન-ખેદવાળો.
નૃપનો-યુધિષ્ઠિરનો. આધાર-આધારરૂપ સિરોમણિ-ચિરોમણિરૂપ.
યુધિષ્ઠિરને-બતાવ-બતાવ્ય. રાય-રાવને. ગાય ૬૦-યુધિષ્ઠિર રાજ
અંધર્વના (તારા) શુણ્ણ ગાય છે-તું અમને આવેલા ક્ષથી મૂકી કરીશ,
એમ તારાપર ભરોસો રાખે છે.

૫૧ સ્તબ્ધતામાં ૬૦-તમે સ્તબ્ધ થઈને વચ્ચે રહેલો તેમાં તમને
શું પ્રાપ્ત થવાનું છે ? ભૂપ ૬૦-હે ભૂપ ! તમારું આ સ્વરૂપ બાળીને
-તમને આ સ્થિતિમાં કેખીને ગંધર્વ (જુ) તમને વાંચ નહિ-છેતરશે
નહિ. અર્થાત્ તમને તે અંધારણીથી સદાય કરશે. સાંચ ૬૦-હે રાય છ !
અમે તારે સાદાથ બીજે !

અન્ય જો ઉપાય થાય, પિંડ જાય પાંચતથા,
ચિંતા નવ કરી તેમાં, મારી દદ મતિ છે;
હસ્તિનું ન અન્ય કામ, માત્ર માત્ર જોવા ચહે,
પછે જાય ભલે પાછો, એ સૌ મિત્રવતી છે;
આધાર તારો છે જાત ! નિરાધાર કરીશ મા,
કષ્ટના સાધાર કરય, રૂડી તારી રતિ છે.

૬૩

હું અરૂઢ્યઆવસ્થા.

ઐશવત ! ઐશવત ! ઐશવજી ઉદ્ધતજો,
અવનિમાં આવે એમ, માત્ર કરે કામના;
ભંડાર દે એકવિધ, સરસ્વ પોતાતજો,
શું ધારેછે મન મધ્ય, એવી અરે કામના;
વસ્ત્ર મધ્ય, ઐશવતી, ખાંધી લાવો રૂધી લાવો,
મૂડીમાં સમાવો મેઘ, ખોટી ધરે કામના;
સૂર્ય ચંદ્ર જૂમિ લાવી, ગતિ કરતા દેખાડો,
કદાપિ એ જોને તોય, આ ન સરે કામના !

૬૪

૬૩ વિકટ ઇ-એ કાર્ય પ્રકરણે યદુ' એ વિકટમાં વિકટ છે; અને નિકટ (સંબંધ વગરના-એકલા) નરની કને એ કાર્ય યદુ' એ તો વળી અતિશય અભયજ છે. તેમ છતાં પણ એ કાર્ય કરવાનો અન્ય (બીજો-કોઈ પણ) ઉપાય થાય, અને એ ઉપાયમાં અમારા પાંચેના પિંડ જાય તો તેમાં કરી ચિંતા નથી, એવી મારી દદ મતિ છે. એ ઇ-સૌ કાર્ય કરુ' એ મિત્રની વતીનું છે. સાધાર-આધારવાંળી. અર્થાત્ એવી કાર્ય થાય એવી કાષ્ટક કષ્ટના કર-યુક્તિ સોધી કાઢય. રતિ-પ્રીતિ. અમારા ઉપર તારી પ્રીતિ રૂડી છે માટે હું જરૂર અમારું કાર્ય કરીશ, એ દવતિ છે.

૬૪ ઐશવજી-ઐશવત. કામના-ઈચ્છા. એ ઇચ્છાને-પ્રતિબિંબ ૩૫ કવનથી સરખાવે છે: ભંડાર ઇ-એકવિધ (રૂબરુ ભંડારી)

સા'ય કરવાનું હતું; હવે નવ સા'ય થાય.
જન્ય વેણ જ્ઞાનમમાં, માનવમાં માન થું !
નવ સુઝે કરવાનું, ધરવાનું ધ્યાન પણ,
ડરવાનું દિલ કરે, મધેર્વનું માન થું;
મધવા મનાવું મન, અરે નવ માને દદી,
તર્ક તૂટી જન્ય તર્ક, વ્યર્થ ધર્મ વાન થું;
વારવાર તે વિચાર, સાર વિના સિદ્ધ કરે,
દહતા ધરે ન તેહ, લાગ્યો જવા જન થું !!

૫૫

પોતાનો સર્વસ્વ ભંડાર અને આપે એમ રંક મનમા ખારે એવી એ કામના છે. દુષ્ટાંતાલંકાર. બીજાં દર્શાવે છે: વચ્ચે ૪૦-એરાવતી- (વીજળી) ને વજ્રમાં બાંધી રૂંધીને લાવે. અથવા એકને મૂડીમાં સમાવે, એ જેમ ખોટી કામના છે તેમ એરાવત મૃત્યુલોકમા આણવાની પણ ખોટી કલ્પના છે.

૫૫ વૃંજી પોતાના મન સાથે વિચાર કરે છે. સા'ય ૪૦-પ્રથમ એ સાદાચ કરવાનું વચન આપ્યું અને હવે જો મારાથી સાદાચ થાય નહિ, તો મારું આપેલું વેણ જ્ઞાનમમાં જન્ય-નાશ પામે; અને વળી માનવમા મારું-દેવનું માન થું રહે ? નવ ૪૦-મને કંઈ કરવાનું સૂઝતું નથી. હું આ વાત ધ્યાનમાં ધરવાનું કરું છું. પણ મારું દિલ ડરવાનું કરે છે: પણ જો મારાથી એ કામ ન થાય તો મધેર્વનું માન થું ? (શા કામનું ?) માટે હું જાન કરીને મધવા (ઉદ)નું મન મનાવું. પણ અરે ! કદાપિ એ ન માને તો ? એમ તેનો તર્ક તર્ક તૂટી જાય છે. વળી તે વિચારે છે કે જ્યારે આટલું મિત્રકાર્ય મારાથી ન થાય ત્યારે મેં વાન (શરીર) ધર્મ તે થું વ્યર્થજ થયું કે ? એ રીતે તે વારંવાર વિચાર કરે છે અને તે વિચાર સાર વિના (અર્થસિદ્ધિ રૂપ વત્તવ વિના) સિદ્ધ કરે છે, પણ કોઈ વિચાર એના મનમાં દહતા ધરતો નથી; તેથી એને એમ લાગે છે કે મારો જન (જન) જવા લાગ્યો કે થું ? તેને મરણાંત દુઃખ થાય છે.

લીમવચન.

રે ગર્ભવરાજ ! આજ, કાજ કરમે છટકો છે,
 મનાવણું માત મન, જાણો તે જણાવશો;
 નાકે જવાનો ઉપાય, સાંચ કરી સચવો તો,
 થાય કામ જાય કષ્ટ, ગુણુ જો ગણાવશો;
 સ્વર્ગમા સીધારો જવારે, ત્યારે અમો સાચ આવું,
 મન મધવા મનાવું, તંત્ર ના તણાવશો;
 અચરત્વ અમારાએ, માત મન કષ્ટ વેઠે,
 સત્વર કરીને સાંચ, ચિત્તમાં ચણાવશો. ૬૬

વાસવનો વાસ વઢો, પ્રમાણુ પુરસ્સર તો,
 સદ વિજયી ગદા આ, પાંડવું પનકમાં;
 મુરેદ્રને ધિર અડી, એકે ધડી મધ્ય પૃથ્વી—
 પાડે વાર કરે નહિ, ઝાઝેરી ઝનકમાં,
 પુરાણાદિકે પ્રમાણુ, પુરદર લોકકેરં,
 તેજે કાર્ય સરે નહિ, ખોટ એ ખવકમાં;
 સ્વર્ગ તમારં તો કર્યું, આય ઉર ધરી મોટી,
 ખોટી વાત ખાતે ચઈ, દાકટયો દધકમાં. ૬૭

૬૬ જાણો ઇ-માટે જે ઉપાય જણાવે તે જણાવશો. નાક-સ્વર્ગ. ગુણુ ઇ-અને તમે અમારા ઉપર જે ગુણુ કર્યા ■ એમ તેની જણના ધને મધવા-ધ દ્ર (નું) તંત્ર ઇ-તમે દરે ખીજ ત્રીજ વાવ-નો વિવાદ કરશો નહિ-માત્ર અમને માર્ગજ દેખાડે એટલે જસ. અચરત્વ-અમારા અચરત્વને લીધે માતા મનમાં કષ્ટ વેરે છે માટે તમે સત્વર (વત્કાળ) સાધાય કરીને સ્વર્ગનો માર્ગ કયો છે તે અમારા ચિત્તમાં ચણાવશો-અમારા મનમાં ઉતરે એવી રીતે તે માર્ગ અમને કહી દેખાડો.

૬૭ વાસવનો-ઈંદ્રનો. વાસ-રહેવાનું સ્વન. પ્રમાણે પુરસ્સર-અમુક દિવાળે આટલા શિબન, આટલા કાચ, આટલા દંડ, આટલા દાવ,

પાર્થપ્રાર્થના.

બીમ બડનલો કાપ, શાંત કરવાને કાને,
નરવર નમે અતિ, દોષી દુન્દ્ર નથી;
અનુરાધ ચાલે નવ, વાત એવી વસમી છે,
સ્વામીપાત કરાવે કે, પ્રમાણ પૂરું પથી;
નિર્દોષ એ પેર એ છે, રોગ કરે કોના પર ?
કાપવા કામળ કાન ? ગિથા મયવું મથી;
આશા અવનીચકેરી, અને હોય તમારી તો,
વિનતિ કરું છું એક, કયન નાખું કથી.

૯૮

એ વગેરે માપ સહિત. સુરેન્દ્રને ઇન્-એ જણ સુરેન્દ્રને (ઈન્દ્રને) માથે
અડીને તેને એક પદ્મીમા પૃથ્વી ઉપર પાડે. તમે કહેશો કે ભાગવતાદિ
પુરાણોમા પુરંદર (ઈન્દ્ર)ના લોકનું પ્રમાણ કયું છે એમ એવ નવ કોટ્ય
પવાનપ્રાણિ યોજનાના માનમોતરંગિની પરિવર્તનવ્યોવદિનિતિ । તસ્મિન્નૈર્વિનુરી પૂરે
રમાન્મેતૈર્દ્રવ્યાનીનામા દક્ષિગનોવામ્યા મયમની નામાપથાદ્વાદગી નિમ્બોવર્નીનામ ।
ઉત્તરત મૌમ્યા ત્રિમાવર્તી નામ । ” અર્થ-“એ પ્રમાણે ૬૫૦૦૦૦૦૦ ચોજન
માનસોત્તર પર્વતની પાછળ સૂર્યને ફરવાના માર્ગનો ઘેરાવે છે તેમા મેરની
પૂર્વે દેવધાની નામે ઈન્દ્રની પુરી છે ક્ષિત્તે સંયમની નામે યમની પુરી છે,
પશ્ચિમે નિમ્બોચની નામે વશીષ્ઠીની પુરી છે; ઉત્તરે વિભાવરી નામે કુનેરની
પુરી છે.”...(ભાગવત) પણ તેથી કામ સરે નહિ, કેમકે તેમા ઈન્દ્ર કથી
જગોએ દશે, એ મુકરર થઈ ચક્રનું નથી જોડી ૪૦-પણ એ વાત તો
અતિ જોડી થઈ-તમે તો કાંઈ ન કયું । એવી રીતે તેને દશકર્મા ઢાકર્યો-
થયકાંચો

૯૮ નરવર-અર્જુન. સ્વામીપાત ઇન્-દુન્દ્રનો રાજ ઈન્દ્ર છે, માટે
એનો કાણ હોય કે જે ઈન્દ્રના વાસનું પૂરેપૂરે પ્રમાણ પથી (જતાવી)ને
ચોતાના રાજનો પાત કરાવે । પર to throw, to cast એ ઉપરથી
અથવા પય-માર્ગ, એ ઉપરથી-પ્રમાણનો માર્ગ જતાવીને) નિશ્ચય
ઈન્-મથી મથીને નિશ્ચય મયવું છે । અવનીચકેરી-પુલિંગિરની-
કયન ઇન્-મારે કહેવાનું છે તે કહી નાખું

યુધિષ્ઠિરવચન

પાર્થ પરાક્રમી, પૂર, યુરવીર સાચા તમે,
વાયા દેવકેરી દવી, ધનુર્ધર આ યશે;
બીજાથી બને ન જોઈ, અર્જુન કરશે તેહ,
કાર્ય યસો નિઃસંદેહ, માતકષ્ટ આ જશે !
બોલો બાહ! બોલો વેણુ, સુખ દેણુ કે'ણુ નીશે
જે અધારી રેણુ આવી, તે તિમિર તો ખસે;
બીમાઅર્જુનવડે ભાત! યાંતપણે શોભી રહું,
અણુધારી આવી પીડ, ખરી કલ્પના હશે.

૯૯

પાર્થપરાક્રમ.

નમન નરેશ કરી, હમન ગાંડિવ ધરી,
સમન સરવે કરી, નિવટ હોયો સ્થો;
સુણી એ નૃપાળ પેર, વેર સુર સાથ નથી,
અર્થ સારવાનો અર્થ, અનર્થ જાયે વહો;
આ યરસંધાણુ કરી. ખનિકા પુરંદરને,
એક પક્ષે પહાવું, વિચાર એવો મલો:
અસ્ત્રોત્તર લેઈ આવે, પછે કરવાનું કરું,
શાંતિ ધરી સાંભલો આ, તોડ જોડ શો કલો.

૧૦૦

૯૯ અર્જુનના જન્મ વખતે આકાશવાણી થઈ હતી તેને ઉદ્દેશીને
હશે ષ્ઠ: વાયા ૬૦. માત ૬૦-માતાનું ૬૬ જશે. નીરો-નિધય. અધારી
રેણુ-(રાત્રિ-દુઃખાપી). તિમિર-અધિકાર (દુઃખાપી). ખરી ૬૦
અર્જુને જે કલ્પના કરી તે ખરી હશે.

૧૦૦ નરેશ-નરેશ (રાજા-યુધિષ્ઠિર) ને. હમન કાનાઈ (યતુ-
ઓને). ગાંડિવ-એ નામનું અર્જુનનું ધનુષ્ય. સમન કરી-જાના રાખીને

પત્રિકા.

મુરંદ, મહેંદ, ઈંદ, પુરંદર પુરંધર,
દરિ, પાકારિ, વૃતારિ, વાસવાદિ નામ છે;
નમન અરિદમન ! કરી વાંચ્યું એક વસ્ત,
મખવા ! મનોર્થ પૂરો, પરમાર્થકામ છે ! !
કિરીટીકુંવર હું છું, અમુરારિ ! આપમેરો,
એમ ધારી અર્પો પ્રભુ ! નામાંકિત ગ્રામ છે;
અમ માત માનસથી, ઐરાવત જોવા હજી,
અર્થ સરથે આવે પાછો, દામન એ સ્વામ ! છે.

૧૦૧

અગત્યરિ અનુમેદન.

ધન્ય પાર્થ ધન્ય ધન્ય, પત્રિકા પદાભ્ય વેલી,
ઐરાવત આવે તૃથી, લખ્યું અનુવ્રમ છે;
દુઃખાભિષ તર્વાનેતાપો, વાંકા દિન વાર્યા વેગ,
સાધ્યા અર્થ સાયમાગે, ધન્ય વારો ધમ છે ! !

અર્થ ૬૦-આપણે માન અર્થ સારવાનો અર્થ છે; માટે અનર્થ બંધે
વહો નવ. મતલબ કે ખાંડવવન જાળવવાની પેઠે જાન આપણે દેવનો
અનર્થ કરવો નથી. અસ્તોતર ૬૦-આ અમ (મંત્રેણં બાણ) ઉપદ
દાદને આવે, પણ આપણે ને કરડું દોષ તે કરીએ. તેડ જોડ-નિર્ણય.

૧૦૧ મુરંદથી વાસવ મુધીનાં ઈંદનાં નામ તેની સ્તુતિને માટે
લખ્યાં છે. અરિદમન- (ઈંદનું વિશેષણ), કિરીટી ૬૦-દે અમુરારિ હું કિ-
રીટી (અર્જુન) આપનો કુંવર છું. અર્પો- (હું ને માણું તે). નામાંકિત
૬૦-તમારા નામથી અંકિત થયેલું-ઈદપ્રસથ એ મારું ગામ છે. હવે
આવવાની વરડા હશે છે: અમ ૬૦ અર્થ ૬૦-અમારી માતા તેને જોશે એ-
ટથે ઐરાવતને સ્વર્ગમાં પાછો મોકલીશું.

ત્રિંશો દશો દિશાએ, નૃપેશ નિકટ નૃપ,
સદ્ બાવે મળતું ત્યાં, કહું દું તે કેટલું !! ૧૦૪
અગ્નિમુખા બાધમુખા, ત્રિપદાદિ મુખા દેવ,
કુંડલા લાગે અપાર, કેવા દેવ તેદને !
એધી ઇદ્રપ્રસ્થ મધ્યે, નરની ચોખા અધિક,
દીક સ્વર્ભયડી જાણુ, જોવું જાણુ જેદને;
નામદેવ વામદેવ, શામદેવ દેવ દેવ,
કરે કેટલાની સેવ, કવિ તજે એદને !
માન તાન માન પૂર, રીતે સામદ ને ચર,
રજે મુખા એદ પુર, પામિયા ઉજેદને ! ૧૦૫

શરપતન

ચાકાસન મધ્ય બેઠો, સગી સદ સગીનાથ,
ચર મુસતાદ કરી, આવતું વિતાવતું;

૧૦૪ ચક્રપ્રસ્થ જેવી-ઈંદ્રપ્રસ્થમા પાડવોની સમા છે તેના જેવી-
જાઈંદ્રની સમા છે. માત્ર તેમાં એક ઈંદ્રનું સિંદાસન છે એટલું વખારે છે
અધિકાલંકાર દેવાચાર્ય-ચૃદસ્પતિ. નાસિકારી-વારાંજનાઓ જેવી-
મળે ઈંદ્ર-ઈંદ્રસમાર્થા જે કાજ જેવા એટલું છે તે તે જાણું પાડવોની સમા
સાચે મળતું આવે છે. ઉત્તરમાં-ઈંદ્રસમાર્થા અને પાંડવસમાર્થા (દેવના
અનેવા દોવાથી ત્યાં, અને અર્જુનનામિત્ર દોવાથી અર્જુન) ત્યાં પણ સમાસદ
છે અને અર્જુન પણ છે તથા તેઓ પણ વંત (વાદ) કરે છે અને અર્જુનપણ
તેઓજ વાદ કરે છે, માટે એ પણ મળતું આવે છે. ત્યાં દરોદિયાએ નિહાળે
(દેવો) છે, અને અર્જુન નૃપેશ (શુભિચાર) ની પાસે નૃપે છે.

૧૦૫ ત્રિપદાદિ મુખા-ત્રણ અને છ વગેરે મોઢાંવાળા. દેવનાં
નામ મળાવે છે. નામદેવ ઈંદ્ર-શામદ ને સૂર માણુ છે તે કહે છે. રજે
ઈંદ્ર-જે સંપ્રામર્થા મરી ગયા તે એ પુર (ઈંદ્રનગરી) માં ઉજેદ
પામ્યા છે !!

જોઈ કટ વજ સાંધું, એવે નમ્મું શર આવી,
પ્રણામ ત્યાં પંચ કીધા, કવીશ કે' સાંભળું ! !
વિસ્મય ઉદય શર, વિજુષો ત્યાં જોઈ દવા,
પત્ર મુખ પર ભાળ્યો, કીર્તિ નવ ફું કળું;
તે શર ઈદ્રાંકપર, આવી પડ્યું જોતજોતે,
છોડ્યો પત્ર તર્ત ત્યાહી, દેવ દે-નમાં વળું !

૧૦૬

અજળ અજળ આ રો ! સિલીમુખ સાથ પત્ર,
નેહથી નમન કરે, પ્રત્યુત્તર માગવું;
કોનો પત્ર આળ્યો અત્ર ? આ શરસંધાણ કોનું ?
વિષય રો સમાયો છે ? મન અનુરાગવું ?
વાંચો દેવાચાર્ય વેજે, અવનવું આ તો અતિ,
જોયું નહિ જાણ્યું નહિ, અસ્ત જિજ્ઞું જાગવું,
બૃહસ્પતિ શરએ ત્યાં, પ્રકટ પત્રિકા વાંચી,
અર્જુનનું નામ સુણી, વેણુબાણ વાગવું.

૧૦૭

! વાણ કહે વાહી વાત ! ન પડાવો ઔરાવણ
કાલ જીડી કોક માગે, વસુધા મધે સુધા;

૧૦૬ કવીશ ઇ૦-કવીશ વલ્લભ કહે છે કે હું એવી વાત સંભળું-
એ' એવી વાત સંભળી છે, હું કાંઈ સ્વર્ગમાં જઈને જોઈ આળ્યો નથી !
વિસ્મય ઇ૦-ત્યાં શરનો ઉદય થયેલો જોઈને વિજુષો (દેવો) વિસ્મય થવા.
ઈદ્રાંક પર-ઈદ્રના જોવામા દેવ ઈ૦-વલ્લભ કહે છે કે હવે હું દેવની
કીર્તના વર્ણવવાને વળું છું !

૧૦૭ સિલીમુખ-બાણ મન ઈ૦-એ જાણવાને મન પ્રીતિયુક્ત
થાય છે, અર્જુનનું ઈ૦-ઈદ્રે અર્જુનનું નામ સંભળ્યું કે તેને વચન રૂપી
બાણ વાણ્યું (અર્જુને તેનું ખાડવવન જાણી તેને હરાવ્યો હતો માટે.)
દેવોનો વિસ્મય વર્ણવો છે માટે અદ્વજીવ

દેવનું દેવત્વ જાય, માનવનું માન રાખ્યે,
અસિદ્ધ કે જીભું માગે, નર ન માનો મુખા;
સવિતા કે સ્વામી વાત, આ તે મર્વ દેવો દેવો,
લેખે નદિ રજ માત્ર, ભર્થ માને વિજુધા.
ઉદાસન માગે કાક, એથી અધિકું કે માગે !
વિના પૂછ્યે બાપુ અમો, ન માનો બને મુખા !

૧૦૮

ખાડવ ખાડવ દાદ, સમે છતી ગયો જાણ,
મર્વ કરતો સર્વશું, જાણતો ના દેવને,
માની માન મરણતાં જોડતા દેવેશ્વર,
વિચાર ક્યો ન કાઢ, ધારી અદ્ભવેવને,
વજ્રવે વેધો કાઢ, દેવનું દેવત્વ જાય !
કાથી અવદાસ થાય ! યાત કરો એવને,
આપનો અશાવતાર, બારે ધરે તેમા ભાર,
વાર કરીને વિચાર, સત્ય સાધો સેવને.
નિદ્રો તમામ એમ, વારા કરતી ઉચારે,
ચાતિ નવ કાઢ ધારે, મુદ્દ કરવા જો,

૧૦૯

૧૦૮ ન પાઠાવો—ન મોકલો ન મોકાવવાના કારણ કહે છે કાળ ઉઠે
વજુધા ઉઠે—પૂજ્યમાથી કાલે વળી કાઈ મુખા (અમૃત) મામશે ! મુખા—
ખાસરા માજુસ કાઈ પાસરા નથી ! વિજુધા—દેવો દેવોને એ તે ભર્થ
(નિશ્ચા—નિર્માય) માને છે ! એથી અધિકું ઉઠે—કાઈ વળી ઉદાસન
કરતાં પણ વધારે—ઉદાસની માગે ! મુખા—દેવ

૧૦૯ માની ૬૦—માની (ઉદ)પુ માન મરણતાં અને દેવેશ્વર
જોડતાં (બાણ નેચવા) કાઈ વિચાર ન ક્યો ! અદ્ભવેવને—અર્જુને ચાત
કરો ઉઠે—એવને (નિશ્ચય) એ અર્જુનને ચાત કરો—શિક્ષા આપો સેવ-
ને—શિક્ષા કરવા રૂપી સેવા સૂઈ કષ્ટનો પિતા હોવાથી પુત્રના યત્ન
અર્જુન પ્રતિ અગળાઈ બતાવ્યો છે, એ દેવનું

વિજયથી ધનંજય, વંઠી ગયો વાર નાંક,
 ગર્વ એનો ધાર નહિ, વાસવ બલે રહે;
 તોડી નાખો અસ્ત્ર આબ્યુ. જોડે પછે કરે એ શું,
 ઉમેરાઉમેર ચાલી, એમ ત્યા મૂઠે મૂઠે;
 પાર્થજરાક્રમનણી, ખાંડવમાં હાનિતણી,
 વાત ના વિચારે ડોહ, સ્વયં દૃટણા દૃટે. ૧૧૦

સમસ્ત મરતમણે, યુદ્ધકરવા વિચાર્યું,
 તદા ગુરવર્થે બોધ્યા, સ્થિર ચાવ કામ છે,
 પરાક્રમી પૂર તમે, નવખંડ મધ્ય નામ,
 ખાંડવાદિ દાહસમે, જીત્યો મહાધામ છે;
 સંદડી ગયું'તું ઔર્ધ્વ ? કે ન્યૂનતા રાખી હતી ?
 હારી આબ્યા કેમ કહો ? શરનો એ સ્વામ છે !
 જીતવાનું નથી નથી, કથી કથી કહું હેતુ,
 મથી મથી એમ સર્વ, બેસાડિયા કામ છે ! ૧૧૧

ભગદત્ત બારે જૂપ, જરાસંધ, અધસુત,
 શિશુપાલ સમ્પ્રાપ્તો, ગર્વ તોર તોડિયો,
 જૂમડળ આખાકેરા, નૃપમંડળને જીત્યા,
 વીર બંડળ કરીને, સમૂહ વખોડિયો;
 જીત્યા દેવ દેવેશને, મુરારિ અપારી સા'ય,
 બ્રહ્મ યશો બલા તમે, જોગ જૂઠો જોડિયે ?

૧૧૦ વિજયથી ઇન્-ધનંજય (અર્જુન) વિજયથી (આપણા
 હપર અર્થે મેળવવા વડે) વંઠી ગયો તે વાર (ઠીક) નહિ ધાર નહિ
 -સદન હર નહિ (અર્થે, હતા) વાસવ ઇન્-ઇન્દ્ર એનો ખાપ છે તે
 વાલે રહે ! સ્વયં-પોતે

૧૧૧ મરતમણે-દેવના સમૂહે ખાંડવાદિ ઇન્-એમ છતાં પણ ખાંડ-
 વનન વગેરે બાબતે વળતે તે મહાધામ (મોટા તેજવાળા) જીત્યાં છે !

હપાય રે'શે ન સાર, કરજો તેના વિચાર,
અસંખ્યાબિંધ દીજ સેવે, મળે કાક સિરનો;
ધનંજયે વિજય તો, વસુધરા મધ્ય કીધો,
કાવે તેમ ફેલાવે એ, સ્વમદિગા મીરનો;
અમારો ને ધર્મ હતો, તેવું કહ્યું અમે સર્વ,
કરવાનું કરો તમે, વાક કાઢો વીરનો,
જય ॥ તેમાં જરૂર, બીજી વાતે ખૂડવાનું,
તરવાનો આરો નહિ, ધાટો પથ ગિરનો.

૧૧

સેનાનીપ્રત્યુત્તર

દેવને તળે દેવેશ, ગુરવેણુ સત્ય માનો,
જોરાળા એ વિર જણો, પાકુ પુત્ર પત્ય જે;
નિમિષાર્ધ તેનું અર્ધ, વા સમય ઝાઝો તેથી,
વીતતામાં વશ કર્યો, ટ્રાઢો આ પ્રપંચ જે,
તેની સાથે વેર કરી, મુખે બેસવામા માલ,
અમો નવ ધાર રજ, સાચેમાયો સંચ જે;
પ્રત્યુત્તર આપવા મે, આ લખ્યું જુઓ વામીને,
ઠીક લાગે તો પકાવો, રાઠય નથી રંચ જે.

૧૧૫

૧૧૪ અસંખ્યાબિંધ-અબિંધ સંખ્યા (જલધિ સંખ્યા) કરતા પછી
નિશેષ પાડવો. અનંત બ્રાહ્મણોને સેવે છે તેમા કાક તમારા માયાનો મળી
આવશે-તે પોતાના અનંતજાતી તમને બાધીને પાડવાને સ્વાધીન હરી
દેશે કમકે “મનાધીનાથ દેવતા”-“દેવો મંત્રને આધીન છે”. મીરનો-
મીરપણનો. કરવાનું કરો. શું કરો ? વાક છો-તે વીરનો વાક કાઢો-
તેના પોતાના વાકથી જ હાથી ન લેઈ જવાય એવી પ્રકૃતિ રચો. પાટો
છો-કેમકે અર્જુનને ના'પાડવી એ ગિરનાર (પાસેના જંગલ)ના પાંડા
માર્ગ તેવું કહ્યું છે.

૧૧૫ સેનાનો-કાર્તિકસ્વામી-દેવનો સેનાપતિ. પ્રપંચ-સંસાર.

સર સુસવાટ કરી, અગ્રમા ઉત્તર ધરી,
આવી પાડ્યું પાર્થ પાસે, જાણ્યો શુધ્ધ સારને;
આનંદ અતિશે આણી, છોડ્યા બધા બાધા તાણી,
વાચવા વધારી વાણી, કયો ના વિચારને,
વાંચતામાં વાકું લાગ્યું, વાગ્યું વજ્રથી અધિક,
પુરંદર પ્રપચ આ, બારે ધરે બારને.

૧૧૭

કિન્નીટીકોપ.

અરે વડ ભાત! એ શુ, એમ જાણે મન મધ્ય,
અવધ્ય ને વધ્ય દોષ, કરનાર છે નહિ ! !
ખાડવના દાહ સમે, પાડવ પ્રતાપ વૃદ્ધા !
તાંડવ કરી કે, અર્થ સરનાર છે નહિ ! !
એમ જાણે મનથી એ, ક્ષેમપથ સ્વર્ગકેરા,
વે'મ એ વિદાર, પાર્થ ડરનાર છે નહિ;
દુર્બરાદિ મિત્ર મારા, ચિત્ર ને વિચિત્ર જુએ,
પવિત્ર આ બારે, બાર બરનાર છે નહિ.

૧૧૮

૧૧૭ સરામપર-જાણની અણી ઉપર લખનારને ઇ૦-પત્ર લખનાર જાણીને મળે એવી રીતે અગ્રમા-અણી ઉપર વાચવા ઇ૦-પત્રુતર વાચવાને વાણી વધારી-મેટીથી પત્ર વાચવા માટેના પશુ તેમા વિપરીત લખ્યું હશે તેા સૌમા હલકાઈ જણાશે એવો વિચાર ન કર્યો. અથવા અધીરાઈને લીધે પત્ર વાચતાવિચાર ન કર્યો-વાર ન લખાડી. પુરંદર ઇ૦-આ તેા હાથી ન આપવાનો (ઇદ્રનો) પ્રચલ છે, અને તે બારે બાર ધરે છે-પોતાને આપણાથી અતિ મોટા માને છે-આપણને તુચ્છ ગણે છે, એ દર્શન.

૧૧૮ વદજાત !-(યુધિષ્ઠિરજી સંજોષન) અવધ્યને ઇ૦-રેતો અવધ્ય છે માટે તેમને દોષ વધ્ય (વધ કરવા યોગ્ય) કરનાર નથી ! ! તાડવ ઇ૦-અને તેથીજ તે તાડવ કરીને (નાચી ફરીને એમ કહે છે) તમારો

ધટિકા અનેકે નહિ, માત્ર એકે વીતી જેવે,
 પ્રયાર્થ પૂરાય તેવે, જોઈ સર્વ રીઝતા;
 કાયકેરા વેગ આજે, આર્થ વાયુ હીન હવે,
 આચાર્ય કે' વાહવાહ, હર્ષાશ્રુમા બીજતા!
 અજળ અજળ દેવે, જાણ્યો ના પિછાણ્યો તેવો,
 અસ્ત્ર સહ આલ્યા પ્રેાડી, ખાત ધરી ખીજતા,
 દાનવ આદિ દપેદુ, કપેદુ આજેરી વાર,
 માનવના ભાર શા છે? અભ્યંતર સીઝતા !

૧૨૧

તેનીશ્ચકોટિ દેવ ત્યા, ચક્ત્ર અસ્ત્ર મૂડી મૂડી,
 સ્વાડવા સેતુ મહે, કહે મેણ લેખે છે ?
 જોયુ એવું જ્યારે ત્યારે, પચ સજ થવા પૂરા,
 માતાદિકને પઠાબ્યા, સામસામા દેખેછે,

અ મલાચાર કરવામા આવે છે તે પ્રમાણે અ મળમય મત્ર શણીને તે મત્રને
 સર(બાણ)મા સંધાણ કરી તે બાણને સજાની વચ્ચે સ્થાપન કર્યું.
 ! અર્થાત્ સજાની વચ્ચેથી સ્વર્ગમા ચઢવાનો દાહર આરબ્યો સાદર-મનોરથ
 (કુંતી માતાનો) આર્થ-આર્થ ધોત્ય મુનિ ચેલબાણ ૬૦-૧મકે તેના
 હૃદયમા ૬ દંત્ર વેળુ રૂપી બાણ બ્યાપી મયુ હંત્ર

૧૨૧ પ્રયાર્થ-અરવો માર્ગ. કાયકેરા ૬૦-અર્જુનના સેતુ બાધવા
 કૃષ્ણ કાર્યના વેગ આજળ આર્થ વાયુદેવ પણ હીન થયો ! અર્થાત્ વાયુના
 વેગની કડપ કરતાં પણ અર્જુનના બાણની કડપ વિરોધ હતી આચાર્ય-
 ધોત્ય મુનિ અજળ ૬૦-કો વળતે નહિ પિછાણ્યો એવો અજળ ગજળ
 દેવે જાણ્યો ! મૃત્યુ લોકથી સેતુ બાધીને સ્વર્ગનો માર્ગ રચાય, એ અજળ
 કરનારી અજળ વાત જણવાથી દેવનો વિરમય વર્ણને અદ્ભૂતનો અભ્યાસ
 કર્યો છે કેવળ જોવાતા તે કહે છે દાનવ ૬૦ તેમના મનમા ૩ યત્ર હંત્ર
 તે કહે છે અત્યંતર ૬૦-પત્ર અર્જુનનું પરાક્રમ બળીને તે મનમા તે
 સીઝતા-દાઝતા હતા !

ત્રિદશો અદરય યાય, દરય યાય વળી પાછા,
 વીજઝબકાર જેવા, પૂર્ણ સર્વ રેખે છે;
 મૂર્ધા અને શશિ કહે, કરો મૂળકેરો નાશ,
 સેતુહેતુ યાય અર્થ, દેવેશ હવેખેછે. ૧૨૨

એમ કરવાથી કશું, સેતુ તોડી નાખો તત્,
 પુરજન કષ્ટો વળી, રક્ષણ તેતું કરે;
 જે મગનો માર એવો, સત્વર ચલાવો સર્વ,
 પ્રજાતું પાલન કથી, વિધથી વા'લે વરે ?
 કાર્ય કરવે હત્કુક, અને પ્રજા રક્ષે નહિ,
 પાપ હિંદ્ર જોઈ ઝટ, ટોટો વમ આ ધરે,
 ખરું ખરું કહે સર્વ, દેવેશનો દાવ ઠીક,
 આચરવા લાગ્યા એતું, દેવ પાપથી ડરે ! ૧૨૩

૧૨૨ સુવાડવા-નાશ કરવા સેતુ-અર્જુનને જાણવડે બધિયો પૂલ. કહે ઇં-દેવો કહે છે કે અર્જુનના જેવા કાર્યને જાણ લેખે છે-મહેછે ? એવું-બધા દેવ સેતુ તોડવા ચલ કરે છે એવું. પંચ-પાંચે પાડવ માતા દિકને ઇં-માતા, દ્રૌપદી, મુલદ્રા, વગેરેને તેમના નિવાસસ્થાનમાં મોકલ્યા (સસ્રાજ વાળી ન બેસે માટે) સામસામા ઇં-તેઓ અને દેવ એક બીજાને દેખે છે દેવ કેવા દેખાય છે તે વર્ણેછે, ત્રિદશો ઇં-દેવ અદરય યાય અને વળી પાછા દરય યાય (દેખાય) તેથી સર્વે તેમને પૂરા વીજળી ના ઝબકારા જેવા જુએ છે. મૂળ કેરો નાશ-અર્થાત્ સેતુનું મૂળ (તેનો બાધનાર) ને અર્જુન, તેનેજ નાશ કરો. પોતાના પુત્ર કર્ણનો અર્જુન ચતુ હોવાથી સર્વે એવી સલાહ આપી, પણ અર્જુન ઇંદ્રનો પુત્ર હોવાથી ઇંદ્ર તે વાતની અવગણના કરે છે, દેવેશ ઇં-દેવેશ (ઇંદ્ર) સૂર્યની વાતને હવેખેછે.

૧૨૩ ઇંદ્રનો અર્જુન પ્રતિ પક્ષપાત છે એમ જીભ દેવાને લાગે માટે ઇંદ્ર દેવાને યુક્તિ બતાવે છે એમ ઇં પુરજન-ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરીના લોકો પ્રજાતું ઇં-સેતુ બાધવામાત્ર બધિયા સેતુનું રક્ષણ કરવામા દોષાયલો

પખાલીને વાંકે ડામે, પાડાને તો આડા લોક,
 બલા - દેવનાં બવાડાં, એવા થયા સર ત્યાં;
 ઇદ્રપ્રસ્થકેરા લોક, આનંદથી મલ્યા જોવા,
 અરુ સરુ હાય નહિ, મરે એવા ડર ત્યાં;
 ખપવા ને ખડે પડે, જુશુડિ ને ટુડિ રંડી,
 ભલ્લ મલ્લ આવી બોલે, સર્વ હોંસ હર ત્યાં;
 શક્તિ મુસવાટ કરે, મુખિ થડે ત્યાં તો ધાટ,
 મુખિપણાને સ્વીકારે, મુત કહે મર ત્યાં ! ૧૨૪

અર્જુન નમરીના લોકનું રક્ષણ કથી રીતે કરશે ? કાર્ય ઇં-એ અર્જુન
 કાર્ય કરવે (સેતુબંધન રૂપ કાર્ય કરવામાં) ઉત્સુક રહેશે અને પ્રભુનું રક્ષણ
 નહિ કરે તો, રાત્ર ચર્ષને સ્વાર્થ માટે પ્રભુનું રક્ષણ ન કરવા રૂપી પાપનું
 નિદ્રા જોઇને આ યમ તેનું મહું ચકારો. અર્થાત્ પછી તો તે યમપુરીના
 અધિકારી યવાધી સ્વર્ગમાં આવી ચકારેજ નહિ । દેવ ઇં-કવિ કહે છે કે
 અર્જુન તો માણસ, માટે તેણે પાપથી ડરનું જોઇએ, પણ દેવ કાંઈ
 પાપથી ડરે એવા ? અર્થાત્ નિરપરાધી પ્રભુને પીડવા રૂપ પાપ દેવ
 આવરે તેનું કાંઈ નહિ, અને અર્જુન જો રક્ષણ ન કરવા રૂપ પાપ કરે
 તો તે યમપુરીમાં ભથ્થે એવોજ દેવનો ન્યાય છે ।

૧૨૪ દેવનો અન્યાય વર્ણવે છે; પખાલી ઇં આડા લોક પખાલીને
 વાંકે બિચારા પાડાને ડામે, એના જેવા દેવના બવા બવાડા ત્યાં સર થયા ।
 અર્થાત્ અર્જુનને વાંકે ઇદ્રપ્રસ્થના લોકને પીડવા માંડયા । મરે ઇં-એવા
 દયિયાર વચરના લોક મરે ત્યા, કવિ કહે છે કે, દું ડરું છું (પાપથી).
 જુશુડિ-એક ભવનું ફેંવાનું દયિયાર. ટુડિ-પક્ષીની ચાચન જેવું ઘથી-
 ચાર. રંડી-એ નામનું એક દયિયાર. ભલ્લ-માલા. મલ્લ-મલ્લ જેવા
 દેવ. હોંસદર-હોસને હરનારા. મુખિ ઇં-કાંઈ પ્રભુજનનો પુત્ર ઉપર
 કલાં તેવા દયિયાર વાગવાથી મુખિપણાને સ્વીકારે છે-મુખિ ઉપર પડ
 ભથ્થે અને 'દું' મરી નહીં છું એમ જોયે છે ।

ચોક્કોઠ લોહકેરા, ધવાવા ત્યાં લાગ્યા ધુણા,
ભીમભડ ! રક્ષ રક્ષ, બંધ કરથ કાર્ય એ;
પ્રસન્નતા માતાકેરી, પછે કરો પાર્થ પીરા,
રંદેતું રક્ષણ કરો, દલો કે અનાર્થ એ!
પ્રાત પીડવા ન દેવી, શાસ્ત્રઆગ્રા શુદ્ધ સેવી,
હૃદયમાં રાખો ઝેરી, શૂનો નવ આર્થ ! એ;
તુટે છે બંધાતો સેતુ, વ્યર્થ થવા લાગ્યા હેતુ,
નડયા ચંદ્રને કેં કેતુ, કંપતા આચાર્ય એ !

૧૨૪

ભીમભડે ગદા ધારી, સેનાનીને મારી સટ,
અદૃશ્યતા ધારી પણ, મદા લાગી છાતીમાં;
તદા તે આકાશધણી, પડ્યો અવનિએ કટ,
નાસે દેવ બામ તેમ, સુકીર્તિ લગ્નતીમાં !
પડ્યો સેનાપતિ હેડો, અર્કદૂર પેઠે પણ,
પડ્યો એવો ચઢ્યો ચટ, સુરની વિખ્યાતિમાં;
ગમરાયા ધણા સુર, અવનવા આતો અતિ !
નીચે રણા માર મારે, જોરાજાની જાતિમાં !!

૧૨૬

૧૨૪ કાર્ય-એ-સેતુ બાધવાઈ કાર્ય દલો ધન-અમને દલો છે એવો
અનાર્થ (દુષ્ટ) એ કાણુ ૧૧ ૧૨૬ ૧૩ ધન-બંધાતો સેતુ વૃદ્ધ ૧૩ અને સેતુ
ઉપર થઈ સ્વર્ગમાં જઈ જોરાજી આજીવનો હેતુ વ્યર્થ થવા લાગ્યા, અને
જેન ચંદ્રમાને કેં કેતુ (ધણાક ધૂમકેતુ) નડયા હોય તેમ એક અર્જુનને
ધણાક દેવ નડયા છે, એ જોરને પાડવોનું શુભ ઇચ્છતારા આચાર્ય-
મોમ્ય કંપવા લાગ્યા !

૧૨૬ સેનાનીને-દેવતા સેનાપતિ કાર્તિકેયને અદૃશ્યતા ધન-તે
સેનાની દેવ અંશો તેમ થઈ ગયો તથાપિ મદા છાતિમાં લાગી અર્કદૂર પેઠે-
(આકાશના રની પેઠે) વુઝ જોરા ૧૪૬ પડ્યો ધન-જેવો ને પડ્યો કે પાછો
વરત આકાશમાં ચઢી ગયો ચઢી જવાઈ દારૂ હટે કે: સુરની ધન-કેમ કે તે

ધર્મનંદન કહે છે, પાર્યં પે'લું તપાસ્ય ત્વં,
 તાર્' ધર ભય નહિ, તેવી જોડય, શુક્રિતને;
 કરવાનું કાર્ય જેહ, પછે કરજે ત્વં ભાષ,
 રક્ષણ પ્રજાનું, ચાય, રાખ્ય તેવી રક્તિને;
 ધર્મચક્રી મળે જય, અધર્મથી ચામ ક્ષય,
 ન્યાયસામ્રાજ્યો નય, ઉંડી ધારય ઉકિતને,
 સાચવ્ય સેતુને પછે, એ ઉભય કાર્ય થયે,
 આર્થ દેવ સાથે યુદ્ધ, કરય ધરમ યુકિતને

૧૨૭

એવે આવી નકુલ કે', પુર સો આઘાદી દીધું,
 સરમંડપ કરીને, અર્થગ 'એ તો ચમું,
 સહદેવ કહે ખાત, સેતુ સાચવું હું સર્વ,
 મર્વ કાષ કરું નવ, જામતાં પાણી મયું!
 અર્જુને વળી અપાર, પુરજન પાળવાને,
 અસંખ્યાતં અભ્ય સૂમ્યા, યુધિષ્ઠિરે જે લલુ;

સુરની (દેવની) વિખ્યાતિમાં (પ્રસિદ્ધિમાં) છે અર્થાત્ તે દેવ છે માટે
 ધૃત્વીપર રહે નહિ, એવા તેમનો સ્વભાવ હોવાથી આકારામાં થકો ગયો !
 એરાણાની ઇન્દ્ર-એરાણાની ભતિમા-દેવભતિમા-અર્થાત્ નીચે રહીને પણ
 કેવાને માર મારે છે ! !

૧૨૭ પ્રબરદશમ્ય ધર્મ એજ ક્ષત્રિયનું મુખ્ય કાર્ય હોવાથી તેને
 ક્ષત્રિયે પોતાનું ધર માનવું જોઈએ, એવા દેવથી યુધિષ્ઠિર અર્જુનને ઉપદેશ
 કરે છે. તાર્' ધર ઇન્દ્ર નય-નીતિ ઉંડી ઇન્દ્ર-ન્યાય સાસની એવી ઉક્તિ
 (વાત) ને ઉંડી ધારય-મનમાં સારી રીતે સમજી રાખ. પ્રબરદશમ્ય
 ૩૫ એક કાર્ય સૂચવ્યા પછી સેતુરક્ષણ ૩૫ બીજું કાર્ય સૂચવે છે સાચવ્ય
 ઇન્દ્ર. ઉભય કાર્ય-પ્રબરદશમ્ય અને સેતુરક્ષણ

જીમે • સહદેવકેરી, સેતુહેતુ સાંચ કરી,
 તીર વીર જની ધર્મ, ધનુષ્ય ધ્યાને મૂકું.
 તાકી માયું તીર અતિ, બીપણ બાનુબાનુમા,
 કૃયાનુને તેવું માયું, ક્યોલમાં તાકીને !
 એકે કાળે પડ્યા બેય, પૃથ્વીપર તર્કડતા,
 ચડવા લાગ્યા ચતુર, બામે જોયું ઝાંખીને.
 અગ્નિ પર નાખી ગદા, બૂમિમા બરાયો તેહ,
 ઠાકાયું ન ગદા વાગ્યે, ગયો એવો ચાકીને;
 સૂર્ય જતો જોઈ માયું, મન્ય જોયું બલ્લ ચર,
 અટક્યો તે અધવચ, પટ ગયો પાકીને !

૧૨૮

૧૨૯

૧૨૮ પાઠનોએ જૂદા જૂદા ઠામ સ્વીકારી લીધા તે કહે છે એવે ઇ. સ. ૪૦૦-૫૦૦-બાણનો માડવો કરીને આખા નગરને દાકી રીધુ છે તેથી દેવના મૂકેલા સંસ્થાઓ તે હવે ભંગ પામશે નહિ જર્વ ઇ. સ. ૪૦૦-૫૦૦ કાલે જર્વ કરીને કહેતો નથી. પણ સેતુ બામે તો માર પાણી પ્રયુ એમ લખે. એમ છતાં પણ યુધિષ્ઠિરની ખાતરી કરવાને અર્જુને પણ નગરરક્ષણ માટે અસંખ્યાત અસ્ત્ર મૂક્યાં. જીમે ઇ. સ. ૪૦૦-૫૦૦ સેતુ રક્ષણ કરવામા સહદેવને મદદ કરવાને વીર જનીને વીરને હાથમા ધર્મ તથા ધનુષ્યને પણ ધ્યાનમાં લીધું. અર્થાત્ જીમ અત્યાર સુધી ને મદાયુષ્ય કરતો હતો, તેણે હવે ધનુષ્યબાણ હાથમા લીધા.

૧૨૯ જીમે ધનુષ્યબાણ લેધને શું કર્યું તે કહે છે તાકી ઇ. સ. ૪૦૦-૫૦૦ અતિ લીપણ (ભયાનક) એવું વીર તાકીને બાણ (સૂર્ય) ના જનુ (ધૃત)મા માયું; અને તેજ પ્રમાણે કૃયાનુને (અગ્નિદેવને) તાકીને ક્યોલમાં માયું. પૃથ્વીમાં અગ્નિ છે તે વિષે ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે ઠાકાયું ઇ. સ. ૪૦૦-૫૦૦-જની ગદા વાગ્યાથી અગ્નિથી ઠાકાયું નહિ માટે તે બૂમિમા બરાય ગયો. સૂર્ય અવરિક્ષમાં ભમે છે તેનો હેતુ કહે છે સૂર્ય જતો જોઈ ઇ. સ. અગ્નિના પૃથ્વીમા રહેવાના તથા સૂર્યને અધવચ ભમવાના હેતુની સંભાવના લીમની ગદા તથા બાણના પ્રહારને વિષે કરી છે માટે હેતુપ્રેક્ષા અલંકાર.

મૃશાકિત બાણ લેઈ, ચક્રને નકુલે તાંકયો,
લાંછનવાળો તે થયો, ગયો લાજ નાશીને,
અશ્વિનીકુમાર આવ્યા, સેનાનુ વૈદુ કરવા,
સહદેવે ઝોટે ચરે, જોવા બે તપાસીને,
યઈ દવા દવા પડી, તે વૈદ્યવારને જડી,
ગમા નારી વૈદ્ય ત્યાથી, માત્રા પીધી ત્રાસીને,
યમદગ લેઈ યમ, મુદ્દ કરવાને આવ્યા,
યુધિષ્ઠિરે અસ્ત્ર મૂકી, ખાસી કરી ખાસીને ।

૧૩૦

સ યમની પકાવ્યા તે, અસ્ત્ર બળે યુધિષ્ઠિર,
જઈ પાપ પુણ્ય જોવા, જોડા ચોપડા વિષે;
બીપણુ નાગાસ્ત્ર બીમે, વામુ પર મૂક્યું ઝટ,
કાળ બ્યાગ આવી કૈડયા, દીન બાપડો દીસે,
અર્જુને અસખ્ય અસ્ત્ર, જે જે દેવનેજ માર્યા,
ગયા નાશી તે તે ત્યાથી, મોટે નાને લો મિથે,
હિલકાસ્ત્ર પ્રમળ-યુ, મયૂરને મારવાને,
હડયો લે સેનાની ચમું, કારજ વસા વીસે.

૧૩૧

૧૩૦ મૃશાકિત-હરણના ચિત્રવાણુ યઈ ઇન્-તે જન્મે વૈદ્યને દવા (સિગની પીડા) યઈ અને તેમની પાસેની દવા (ઝોપધ) પડી (પૃથ્વી પર પડી ગઈ) પૃથ્વી પરના વૈદ્યવારને જગી ખાસી-સારી રીતે ખાસી કરી-દીનરો બનાવ્યા । અહીં પણ ચક્ર વગેરેને લાંછન આદિના દેવ-દી અંશવના નકુલ વગેરેના બાણપ્રદારમા કરી ॥ માટે હેતુત્રેયા.

૧૩૧ સ યમની પકાવ્યા-અમરુદીમાં મોહલી દીમા અર્વાતુ તે પો-વાને ગેર નારી ગયો । બીપણુ-અવાનક સાપ વાગુને ખઈ ભવ ઇ, જેમ હનિએ માને ઇ તે હપર દી વસ્ત્રમ હડે ઇ કે, કાળ હૃ-વાયુના કાળ રૂપી બ્યાગ (સર્પ) બાવીને તેને કાઢયા (ખાઈ ગયા) તેથી તે બાપડો દીન દેખાવા લાગ્યો મોટે ઈન્-જર્જા ચોડા બદાના કાદીને તેના-પીડું વાઢ-

મુધિધિર હદે બાઈ, દેવેંદ્રનો દાવ સાધ્ય,
 નીકર એ નાખી વજ્ર, ધાતુ દરે કોઈના;
 વાસવનો વજ્રવાણ, કિંગીટીએ રોક્યો દર,
 ઇચ્છો નીચો નવ થાય, દાવ સાધ્યો સોઈના;
 એવે ત્યાં અનેક બાબુ, બીમાદિક બહે ભાઈ,
 વાઈ પછુ વળ્યાં નહિ, હડયો દાવ મોઈનો;
 સમજાવી સુરેંદ્રને, સાચી તેડી ગયા સાથ,
 આવવા ઘો અડી એને, ફીટાડીએ ફોઈનો. ૧૩૨
 એમ વિસર્જન થયા, આઘા તેમ આજ્ઞા મયા,
 સંકટ ઠંટક સંવા, માનવને ભણિયા !
 મયા દેવ ભણી ઝટ, કટ આરંભાયો મેતુ,
 હેતુ પાર પાડવાને, તાના તીર તાણિયા,
 સીડી બીડી નમે જઈ, છાંડી ચડી આવી ભય,
 પીડી પેરેપેર દેવ, એવા દિન આણિયા,
 કૃતિમરેરી કૃતિ, રમૂતિ મધ્ય આવે કોને,
 અરસિક ઓતા વઢતા, પ્રમાણે પ્રમાણિયા !! ૧૩૩

મીર છે અને પૂડ મીરને મારે છે, તેથી અર્જુને સેનાનીના મીરને મારવાને લક્ષ્યાંશ (પૂડના જેવું કાર્ય કરનાર) અશ્વ) પ્રહરાંબુ, તેને ભેળને મીર સેનાનીને લઈને ગયા ગયા. એ રીતે દેવના સેનાપતિને પણ સંમાનમાંથી દૂર કર્યો !

૧૩૨ દેવેંદ્રનો દાવ સાધ્ય-ઇદ્ર વજ્ર ન મારી શકે તેમ કર. રોક્યો-અશ્વ બળે અટકાવ્યો. વાઈ ઇ-એમ મોઈનો (મિસ્ત્રીનો) દાવ હડયો-મિસ્ત્રી હડાદી દોષ તે પાછી વળે નહિ તેમ સ્ત્રીમાદિક વીર પુરુષોએ મારેલાં બાણ પણ દેવાએ અટકાવ્યાં તેા ખરાં પણ પાછાં વળ્યાં નહિ ! સાચી-સાચે આવેલા બીજા દેવા. ફીટાડીએ ઇ-એનું નામજા બાદી નાખીને નાશ કરીએ.

૧૩૩ આઘા તેમ-અર્થાત્ કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વિના. પોતાની રસિક

ભીમાણુનગમન.

પૂલ બાધ્યો એમ પેરે, મૂળ મહી (તે) ટોચ નમે,
 ફૂલ ફાલ્યાં વૃક્ષ વિના, કુલ ચંદ્ર વારિયા;
 નમ્યો નર નૃપાળને, ગમ્યો કે'વા ગર્ભ શી છે ?
 ગમ્યો હિમરો શ્વમાલ્યો, રમ્યો શો દિદારીયા !
 નૃપાળ ! આતા આપિયે, કૃપાળ કૃપા છીનિયે,
 રસાળ ! રસ લીનિયે, અકાળ આ હારીયા,
 માતમન મનાવિયે, શાવ શુદ્ધ જથ્થાવિયે,
 પાત ખાત વણાવિયે, ખાત ! ભીમ બારીયા. ૧૩૪

કવિતાની અમત્કૃતિ તે વખતના અરસિક બોલા અને વક્તા સમજાઈ શકે
 નહિ, એમ ખારી કવિ શોક કરે છે; કવીશ્વર ૯૦-કવીશ્વરની આ અદ્ભુત
 રસમય કૃતિ (રચના) છે તે જ્ઞાનેસ્મૃતિમાં આવવાની છે ? કેમકે બોલા અને
 વક્તા બન્ને અરસિક (અરસજ) છે એમ પ્રમાણથી (મત્યક્ષાદિ પ્ર-
 માણથી) પ્રમાણમાં છે (સિદ્ધ થયું છે) મતલબ કે રસજ પ્રાણના મારી
 આકૃતિ લેખને આનંદ પામતો કવિએ અહીં યુદ્ધવીર વર્ણવે છે તેમ છતાં
 તે અદ્ભુત રસનીજ પ્રુષ્ઠિ કરે એવો વર્ણવે છે, એ અમત્કાર રસજ પ્રુ-
 માણ નજી રાકે એવો દોષાથી કવિનું લખવું સત્ય છે.

૧૩૪ મૂળ ૯૦-તે પૂલનું મૂળ મહી (પૃથ્વી)મા છે અને તેની
 ટોચ નમે (ગ્રાહાયમાં-સ્વર્ગમાં) છે. કૃષ્ણ ૯૦-ચંદ્રકથના વારિ (પાણી-
 વળ) થી વૃક્ષ વિના ફૂલ ફાલ્યાં-અર્જુન પૃથ્વીપર છતાં તેના
 પરાક્રમ રૂપ પાણીથી તેની કીર્તિ રૂપી ફૂલ સ્વર્ગમાં ફાલ્યાં અર્જુન ૯૦
 સ્વર્ગમાં ગયો નથી તે પહેલાં તેની કીર્તિ ત્યાં જગાઈ માટે વૃક્ષવિના ફૂલ
 ફાલ્યાં એમ કહ્યું છે રૂપકાલંકાર. નર-અર્જુન નૃપાળને-પ્રધિગિરને
 મમ્યો ૯૦-કવિ કહે છે કે અર્જુન પ્રધિગિરને મમ્યો. એમ કહેવાની રી
 વરત છે ? એ તો અર્થાત્ સમન્વય એવું જ છે. મમ્યો ૯૦-ચંદ્ર કરેલું

આલિંગીને યુધિષ્ઠિર, વધા જાવ વેગે જ્ઞાત,
કાર્ય કરી આવો શુભ, જ્ઞાતને સીજાવવા;
વાપને વળવાતણી, ગર્જન વ હોય કદી,
તોય એકથડી બેઘ, આનંદ બીજાવવા;
ભીમભડ સાથ જાવ, પંચ મળી જાત પૂરા,
આરગણ અર્પે કદ, કાર્યને સીજાવવા;
અમે તણ પુરે રહી, રક્ષણ તર્વેનું કરે,
તમે જાને જાવ જોડે, ખરાને ખીજાવવા. ૧૩૫
આણ અનુસાર જાડે ભીમભડ સાથે જાઈ,
ગર્જ હોય મારી અહીં, જ્ઞાત જાવ એકલા;
નરેશ કે જાવ જાને, જાળવી લક્ષ્યું અમે,
વેલા વળી આવો તમે, અમાધ હજો જલા,

પોતાનું અપમાન સામળીને ઉપજો. પોતાનો હક્કો શરૂ અને બીજા
સોનો હક્કો શમાવો. રમ્યો હો-દિહારી (હર્ષન કરવા જેવા દેવો) ની
સાથે તે યુદ્ધમાં દેવો રમ્યો । અથવા દિહારી (યુધિષ્ઠિર) ની સાથે તે દેવો
આવડે પામ્યો । હવે સ્વર્ગમાં જવાને આજ્ઞા મારો નુપાળ હો રસાળ
હો-દે રસાળ । આ અઠાળે (સમય થવા પહેલા) કરેલા સેવરપ કરી
(કારમા) કામધી રસ દ્યો-ઉચ્છિદ અર્થ સિદ્ધ કરો. મૃત્યુ થવા પછી
સ્વર્ગમાં જવાય છે તેમ છતાં મૃત્યુ થવા પહેલા સ્વર્ગનો માર્ગ ક્યો માટે
અઠાળે સુખ મૂક્યો છે વાત હો-જારી ભીમથી વાતની ખ્યાત વણાવો
અર્થાત્ ભીમની પાસે કાર્ય કરાવીને તેની કીર્તિ પસારો. અથવા આપણ
જારી જ્ઞાત ભીમવડે આ વાતની ખ્યાતિ આપણે પ્રસારી રાષ્ટ્રને હીએ ।
ભીમને માન આપવાવડે અર્જુનનો વિનય દર્શાવત ક્યો છે

૧૩૫. આનંદમાં ભીમવવાનેએક કરતા બે સારા ત્યારે પાંચે કેમ ન
જાય ? તે કહે છે પચ હો અરિમણ-યનુઓ સીજાવવા-જગાડવા.
ખરાને હો-જાળવાન યનુ સાથે જાય જીડવાને એ યનુઓ જાળવાન છે
માટે બેની મરૂર છે, એ વ્યંગ્ય છે

આસિર્વાદ આપ્યો ધૌમ્ય, કાર્પસિદ્ધિ નક્કી થશે,
 મોંધવ રતિધર્મી, મોહ, પામે સખતા;
 વંચન, શકુન શુભ, અવણુ કરી દેખીને,
 સેતુપર ચડ્યા થાત, દેવ, માની નિજ જા. ૧૩૬

ખેચરની ગતિ ધારી, તુંબર ચાણી ગયો ત્યાં,
 સમાચાર કહ્યા સર્વ, રેવર્મના સદનમાં;
 જાણી જેણે જેણે વાત, તે તે જાડી ગયા જોવા,
 અંતકને કાગ લક્ષી, કોપિયા કદનમાં;
 સામટા આ સ્વર્ગને શું, સમેટીને લેઈ જશે,
 બાપ્યો કોપ ચક્ષુ અંગ, રાડથી રદનમાં;
 અમુશરિ અટવાય, સેનાની સામદ મેળી,
 પેરપેર પૂછતો તે, મોહો એ મદનમાં? ૧૩૭

૧૩૬ શ્રાવ-લીમ. મતલબ કે લીમ એકલા પણ બધા દેવાને પૂરા થઈ જોવા છે. લીમની સ્તુતિ બ્યંબ છે. અજાધ ઇન્દ્રને જણાવવા (વિદ્ય) થી અજાધ (પીડા વિનાના) દબે. મોંધવ ઇન્દ્રને માધવ (વસંત) અને રતિધર્મ (કામદેવ)થી સખતા પ્રસન્ન પણ મોહ પામે છે, તેમ તમે જાણેથી પણ દેવો મોહ પામશે (મૂઠ કર્તવ્યશૂન્ય) બનશે. વચન ઇન્દ્રજીત વચનને અવણુ કરીને અને શુભ શકુનને જોઈને. અનુક્રમાંક ૧૩૬.

૧૩૭ ખેચરની ઇન્દ્ર-આહ્વાસમાં ડડનારની. સમાચાર- (લીમ તથા અર્જુન આવે છે જોવા) સદન-ધર-સ્થાન. જેણે જેણે-જે જે દેવોએ. અંતક ઇન્દ્ર-લીમ તથા અર્જુનને અંતક (વધ) અને કાગ જેવા દેખીને તેમનું કદન (નાશ) કરવાને તેણે કોપ્યા, તેમને ક્રોધ લાગ્યું કે આ જાને જણ આ સામટા સ્વર્ગને એકઠું કરીને લેઈ જશે કે શું. આ વિચારથી તેમના ચક્ષુમાં અને અંગમાં કોપ બાપ્યો. ૧-કોપથી તેમનાં નેત્ર લાલ થયાં અને સારીરે વેમાર્ષ થયાં. રાડથી (યુદ્ધ કરવાના વિચારથી) તેમના

આવે જોણીવાર અત્ર, જીભાળું ન મામવાને,
 યુદ્ધિએ સન્માન દેઇ, સાધી લેવો તાર તો;
 કે'વું ઐરાવત હસ્તી, હસ્તીઆળાચળી છોડી,
 સાયવીને સાચ લીજે, જોડી આણી વાર તો;
 હસ્ત્યારોહને પહાવ્યો, ચઢાવ્યો' ચતુરમણી,
 હાથી નવ હાથ જાય, વાર એ વિચાર તો.

૧૫

જાણે ગમી સર્વને તે, હા હા કરો એમ એમ,
 ક્ષેમ થાશે ખરેખર, બોલ્યું સત્ય દરશે !
 ઐરાવત હાથ આવે, એવો માનવો ન કરી,
 જરી હારી યાજી પાછા, દિલ મધ્યે ડરશે ! !
 વાસવ કે' વાર એમ, કરવાની કરો આજા,
 સભા મધ્યે ચાલો બેસુ, હસ્તીએ છુ દરશે !
 એમ વદી ગયા ચાલ્યા, સભાપ્રભા મધ્ય બેઠા,
 ઉભય ત્યાં ભાત આવ્યા, અર્થે કેવો સરશે ! !

૧૪૦

જીભાળું ન ધ્રુવસભાપ્રાપ્તિ.

ચઢી આવ્યા ચતુર જે, આતુર હસ્તી લેવાને,
 સ્વર્ગમા પધારતામા, માન અરખ્યુ ધણું;

૧૩૯ અષ્ટ વસુ-વસુ નામના આઠ દેવો સમીર-વાયુદેવ. હું
 બોલ્યા ! મહોત્કટ ઇન્દ્ર-માર્ગે (હાથી) ને અપાર મહોત્કટ (ગાડો) કરવો.
 સાંધી ઇન્દ્ર-તેમની સાથે યુદ્ધ થવાથી જે મન બુદ્ધ પાડી ગયાં છે તે પાછા
 મેળવી લેવાં. જોડી ૬૦-સાથે જોડી લીજે-જોડે લેઇ જાઓ. હસ્ત્યારોહને
 ઇન્દ્ર-એવો વિચાર કરીને પછી હસ્ત્યારોહને (મહાવતને) મોકલ્યો અને
 તેને પશુ ચતુરમણી (ચારમણી) ચઢાવ્યો (ઉતાર્યો) કે હાથી જીભાળું નના
 દાઘમાં ન જાય એ વિચાર વાર (ઠીક) છે

૧૪૦ સભાપ્રભા મધ્ય -સભાની કવિ (શોભા) ની વચ્ચે.
 અર્થે ૬૦-દને અર્થે કેવો સરશે તે હું (કવિ) કહું છું.

અનુગાનનાં ઠાણ, અતીત અણગમ,
 યેવ ફેર એવ એક, પિતા એક તે મનુ;
 પરાક્રમી પૂર નર, ગર વીર સખા વડી,
 કવે પિતા રહે નહિ, દેવ આને મનુ.
 એમ હવે મારે માન, બીમારિને ત્યાં મનુ,
 અનમાન મનુ કાર, ઉભવ આનાનનુ. ૧૪૮

શાળ કહે એમ નહિ, પરાક્રમ ફરી કમ—
 બરે બરે માન સર્વે, નિમવ એ તાન છે;
 વાર હશે એમ જન, કંઠાએ અમારી ખારી,
 માન કરના વિગારી, કવીસર ખ્યાત છે;
 ભેવા છડે આવડા બે, અનર ને કાળ સમા,
 આપોઆપ આપ્યું માન, વિષમાં વિખ્યાન છે!
 ઈશ્વરના પાસ ખાસ, માસનપત્રે બેસાડ્યા,
 સમાસન કનું અનિ, યેમશે પાન છે. ૧૪૯

૧૪૧ કવિ બીમારનને બિગલાને છે: હવવાના હોતે બન્ને
 અનમાન હોવા જોઈ છે, અને અણગમ હોવા જોઈ છે: માત્ર
 ફેર ફેર એવ એક છે, નહિ તો પિતા તો એવ છે. અવંત અને અર્જુનનો
 પિતા તો એક હોય છે; માત્ર માતાઓ ભૂલી છે અરિષ્ટાદેવ છે. એમ
 હવે એમ હવે મારે માન, બીમારિને ત્યાં માન મનુ. વકોક્તિ.

૧૪૨ પાછળ કહેલી વકોક્તિનો સ્વરૂપ કહે છે: શાળ હવે-શાળ કહે
 છે કે અરિષ્ટાદેવ મારે માન નથી મનુ, પણ સર્વે શાળ પરાક્રમ કરીને કમ
 (અવંત) બરે, તો માન પામે છે, એ તાન નિમવ છે. બીમારનને પરાક્રમ
 કર્યું મારે તેમને માન મનુ છે. વાર હવે-પાછળ કહેલી વકોક્તિ
 જુને જા સ્પષ્ટાશ્વિ, એ જન્મે કંઠાએ અમારી ખારેલી છે મારે બન્ને
 માન છે. એમ દોષ દોષ કીધે અને તેમ દોષ દોષ કીધે; માન મનુ એ
 નહીં છે. આપો આપ હવે-એમનું પરાક્રમ બોલેલ બિની મેળે માન

ઇદ્રઆશિર્વાદ.

કુશળ છે! પંચઆત, તમ માત આસ પૂરે,
સંમરપો તેને સુખ, એહ આશિર્વાદ છે;
આ સભા અમારી તેવી, તમે તો કરાવી સુત !
જુઓ જુઓ તોય અહીં, કેટલો વિસ્વાદ છે ! !
મધર્ આ ગાનમર્વા, તમારે ત્યાં આવે કદી,
અપ્સરાઓ આવી નવ, સુખકેરો સ્વાદ છે !
કેવાય ન મારાયકી, અધિક કહે તો કાંઈ,
રશર્ગ માંહી લજ્જા કરી, માનવ પ્રમાદ ■ । । ૧૪૩

જેઈએ નંદન વન, ચંદન વરની ખેટ,
દુંદ નવાં નવાં આજે, જણાય ન જણવી;
એક વૃક્ષ એવું સેવું, જોતા માંહી ક્રુધા જય,
છે ભારી અપારી શોભા, સ્વેચ્છિત એ માણવી;
આજો જોએ ત્યાં ચતુર ! આતુરતા દર્શો અતિ,
આસ પૂરવી ન મેની ? આશંક શી આણવી ?
જુઓને આ વલ્લ વાટ, મારું તેને ના ઉગારું,
આવે નહિ એને આહું, યેર એ પ્રમાણવી. ૧૪૪

અપાઈ મધુ ! સ્વભાવોક્તિ. સમાધાન-સમાધાસન-અપ્સરાઓ.
આવ-પાવ

૧૪૩ તેમને લોભાવવાને ઇદ્ર યુક્તિ રચે છે અપ્સરાઓ ઈં-
આની અપ્સરાઓ તમારે ત્યાં નથી ! કેવાય ઇં-એમની સ્ત્રી તમે
વિદાર કરો' એવું અધિક વચન તમે પુત્ર પ્રત્યે મારાવી કહેવાય નહિ.
તમે લાજતા હો તો લાજ છાદી દેજો; કેમકે સ્વર્ગમાંહી ઇં-અર્ધમાં
લાજ શી ? લાજ એ તો માનવ જતનો એક પ્રમાદ છે ! !

૧૪૪ ચંદન ઈં-એ વનમાં નવાં નવાં રમેના ૨ંદ (જપ્ત)

લીમવચન.

મુરેંદ્રને નામી શીય, વીય વયા કાકા સાય,
 બતરીએ બલો વધો, કાકા! કાર જાણું હું;
 શોભા આનંદ હિલય, જોવાં નથી અમારે તો,
 યુદ્ધ દાથી પૃથ્વીપર, ત્રણને વખાણું હું;
 જે રહો તમારી કને, અર્પી દીજે તણ વસ્તુ,
 અમસ્તુ નથી મેં જાણ્યું, ઇચ્છા એવી આણું હું;
 તેડતામાં તર્ત આબ્યા, મીઠા બોલ બોલસો મા,
 સાચા બોલા યવા ચર, મુરેંદ્ર પ્રમાણું હું.

૧૪૫

હજેછે તેમાં થ'ંદન તારી કાંઈ ખોટ છે એમ ન ભણવું! કલ્પવૃક્ષ બતાવ-
 વાને બાહાને કલ્યાણેછે: એક વૃક્ષ ઇ. સ્વચ્છિત ઇ. એ શોભા સ્વ-
 ચ્છિત (પાતાની ઇચ્છા પ્રમાણે) ખાણવી. આતુરતા ઇ. નર્મ જવાની
 તમારી અતિ આતુરતા મને કેખાય છે મારે ચાલો ત્યાં જઈએ. આસ
 ઇ. મારે કોની આસ પૂરવી?—તમે શું મારે કાંઈ પરભાર્યા છા? અને
 તમારી આસ પૂરવામાં મારે આસ'કા શી આણવાની છે? અથવા તમા-
 રે સ્વર્ગને ઉપસોજ લેતા શી આસ'કા આણવાની છે? તમને જે કાંઈ
 ન'ંદન વનમાં ફરતાં જાયશે તો તેને મારું વજ મારું, વગેરે નિમિત્તથી
 તેમને ભયભીત કરવાની યુક્તિ રચે છે: જુઓને ઇ. આહું—એ વજને
 કાંઈ રાજ અટકાવી રાકે એમ નથી. અર્થાત્ તમે જે અમારી સાથે યુદ્ધ
 કરશો તો વજથી તમને સીધા કરીશું, એ વ્યંજ્યાર્થ.

૧૪૫ કાકા સાય—લીમ વાયુદેવનો પુત્ર હોવાથી અને વાયુ તથા ઇંદ્ર
 એક અદિતિ માતાના પુત્ર હોવાથી ઇંદ્ર લીમનો કાકો થાય, એમ વર્ણ્યું છે.
 ભતરીએ—લીમ. કાર-કારસ્થાન-યુક્તિ પ્રયુક્તિ. શોભા—ન'ંદન વનની.
 આનંદ—અપ્સરાઓનો. ત્રણને—તમારી સાથે યુદ્ધ કરવું, દાથી લેવો, અને તે
 પૃથ્વીપર લેઈ જવો, એ ત્રણ મારે જોઈએ જીએ. જે—પૂર્વોક્ત શોભા અને
 આનંદ. ત્રણ વસ્તુ—યુદ્ધ, દાથી, અને તે દાથીનું પૃથ્વીપર આવવું. લોકમાં
 કલ્પવૃક્ષ કે 'લકષ કાકા' ત્રણ વારા ને જે મારા એ વાતની પૂર્વ કથાને

વાસવવચન.

ના ના બાઈ એમ નથી ! તમારે કાળે આ કહ્યું,
હસ્તી લેઈ વળેા પાછા, અમારે ક્યા નાથ છે !
જોવા જોવું જીવ્યો એમ, અમારા મનની ઇચ્છા,
વેળે પડે વાર નહિ, હાથીકેરી હાથ છે;
જાવ જઈ વેગે અપો, હસ્તી આણી ઠીંગે સુર,
જો જો વળા આવેા કહી, અમર આ કાવ છે !
એવે દોડી આબ્યા દાસ, મસ્તી હસ્તી થયેા મસ્ત,
જોડવા દેતો નથી તે, વક્તાયે વા'ય છે. ૧૪૬

પરે ત્યાં પૃથ્વીવસ, અરે એમ કાવ કેમ ?
જો તેમ કરી કરિ, અહીં લાવેા આ ધડી;
કારણ ન આલે કાઈ, વારણને વસ કર,
ધારણ ને ધ્યાન ધરેા, ધડી કહેા આ અડી;

અનુવાદ કરનારે જોઈશે “જે ભાષા ને ત્રણ તારા ” એકું વાક્ય
વધ્યું છે માટે લોકોક્તિ તેહવામાં ૯૦-૮મે વખતું ૬૬૦ કે સ્વર્ગમાં
આવીને હાથી લઈ જાયો, તો અમે તે પ્રમાણે વસ્ત આબ્યા ઠીંગે માટે દાવો
આપીને સાચાજોલા યાચી તો હું વમને શર એવા સુરેન્દ્ર પ્રમાણ કરું.

૧૪૬ એમ નથી-હું વમને ઉત્તરવાને મીઠા જોલ જોલતો નથી !
વેળે ૯૦-૮મને વેદેમ પડે એ વાર (ઠીક) નહિ હાથ-દા, જો જો
૯૦-૧૦૧ કહી (કોઈ કહેાડો) પાછા સ્વર્ગમાં આવેા ત્યારે જોવા વાપક
વસ્તુઓ જો ને, કેમકે આ કાવો તો અમર છે ! મનુષ્યની કાવો અમર
નથી, અને પોતાની કાવો અમર છે, એ સૂચવવાને મનુષ્યની કાવોને ઈદ્રે
અમર કહી જતાવી માટે લોકોક્તિ વક્તાએ ઈ-વાગેપુત્રે કરી જઈને
અમને ઉત્તરે છે, પણ જોડવા દેતો નથી ! અથવા, એમ વાંકાપણાવટે
કદ જોમાર્ગુનને ઉત્તરે છે (કવિવચન).

નામ લાગ લાગી લાવો, ભાગ ભલા પામવા ભે,
ભાગ ભગતણી જુએ, પામમાં નાખો કડી;
વાર કહી દૂત ગમા, કરવા વિરહ વાત,
માતંગને વધુ મસ્ત કરતાં મૂકી હડી.

૧૪૭

પુરમાં પોકાર પડ્યો, ઐરાવત છૂટ્યો છૂટ્યો;
નાસો નાસો નગરથી, વસવામાં હાથુ છે;
આહાકાર કરી લોક, થોકે થોકે મળી આભ્યા,
પોકે પોકે મૂકી રહે, ભણુ કે અભણુ છે;
અસુરાદિ વાર વાર, વારે અને શાંત કરે,
એવે આભ્યા દૂત દોડી, દીન થઈ વાણુ છે;
નાથ ! નથ ઐરાવત, હાથ આવે કોઈ પેર,
સાથ પુરજનતણા, પડીકે તો પ્રાણુ છે ! !

૧૪૮

ઉઠ્યા સુરશય સુણી, બીમાલું ન સાચ ભાખ્યા,
એક બે દિવસ રહો, હસીતું યું થાય છે ?

૧૪૭ વૃદ્ધઅવસ—ઉદ્ધ કરિ—હાથીને. વારણને—હાથીને. થકી
ક-આ અડી (અટકેલી) થકી કાઠો—જરૂર કામ કરો. નાથ—હાથી-
લાગ હૃદયમારે ભલા ભાગ (વેતન અથવા ચક્કના ભાગ) પામવા
હોય તો. ભગ હૃદયથી ભગતણી (પુત્રી) ની ભગ જુએ—પુત્રીમાં
ભય, એમ કરવાને મને તો તેના પગમાં હકી નાખો. વિરહ વાત હૃદ-
યદ્રે કણુ તેથી કણુ કરવાને—હાથી બીમાલું નના હાથમાં ન આવે
એમ કરવાને. માતંગને—હાથીને. કરતા હૃદયથીને વધારે મસ્ત કરી
ને અથવા કરવાને હકી મૂકી.

૧૪૮ ભણુ હૃદય—કોઈ હાથી છૂટ્યાની વાત બણે છે તે અને કોઈ
નથી બણતા તે પણ દેખાદેખી ગણરાધને જુએ પાડવા લાગ્યા. અસુરાદિ
—ઉદ્ધ. વારવાર—વારવાર. વારે—(પ્રભજનને) રોકે. દીન થઈ હૃદય-અ
ર્થાત્ તેમની વાણી દીન થઈ મઈ છે. સાથ હૃદય—પુરજનતણા સાથના
પ્રાણુ તો પડીકે જપાયા છે !

જ્યારે જ્યારે છૂટે ત્યારે, આમ તે તોફાન કરે,
હાથ નવ આવે વેંસો, દૂર નાચી જાય છે । ।
ચિંતા મન થાય એજ, ઇન્દ્રપ્રસ્થ પુરે કહી,
હૂડી જશે મસ્ત થઈ, ધરે તેવો રામ છે । ।
આપવાને વાર નથી, પણ આપવાની વસ્તુ,
હાથયત્તી જતી રહી, મારી નવ નાચ છે । ।

૧૪૯

પ્રાર્થાત્રેમવચન.

પિતાશ્રી ! પ્રથુમ કરે, ચિંતા નર ધરે ચિંત,
આપવાની હશે ઇચ્છા, આપતા સી વાર છે ?
પુનઃન કહાય અતિ, સાત કરવા તે પેંસા,
હાથી નવ હાથ આવે, સુરમા શો સાર છે ?
રેંવામ ન એક દિન, અમરે તો આગી ખાટી,
તમે પણ કશું કરો ? વાતમા વિચાર છે ।
દસ્તી હાથ આવે નવ, સેવકને કાર્ય મોપો,
વિપજમા કરી આવે, એના તે શા બાર છે । ।

૧૫૦

૧૪૯ હસ્તીનુ ઇન્દ્ર-હવે હાથીનુ શું થાય છે તે જોઈએ । વેંસો ઇન્દ્ર-એ વહેંસો હાથ નથી આપતો. અર્થાત્ વમારે અહીં ઇન્દ્ર-કે દિવસ થાસનું પડશે । ચિંતા ઇન્દ્ર-વચને હાથી આપવા એજ ચિંતા થાય છે કે કહી જો ઇન્દ્રપ્રસ્થ નગરમા આમ તેમ હૂડી જવો તો તેને ધરે (પકડે) એવો મર્દ ત્યાં રાજ છે । મારી ઇન્દ્ર ના કહેતો નથી ।

૧૫૦ પિતાશ્રી :- (અર્જુનનુ ઇન્દ્રપ્રતિ વચન ॥ અને અર્જુન ઇન્દ્રને પુત્ર છે માટે) પૂર્વ-ન- (પૂર્વ નગર) નગરના લોક હાથી ઇન્દ્ર-એ હાથી હાથમા ન આવે તો પણ સુરમા (દેરમા) શો સાર (તત્વ) છે ? હાથી-ખાટી, અમારે મોટી અડચણ છે માટે એ દિવસ પણ રહેવાય તો નહિજ તમે ઇન્દ્ર-વચે પણ શું કરો ? એ વાતમા તો વિચાર જેવું જ

લીમકોપવેષુ.

હસ્તી એક મસ્તીવાળો, પકડી ચકે ન વસ્તી,
અમસ્તી અમરતણી, ખ્યાન તો વિખ્યાત છે!
ઈદ્રપ્રસ્થ આવે એક, અને છટ્ટી જાય કદી,
પસકમાં પકડી દુઃ, લેડં સલ વાત છે!!
પુરજન પીડાય ને, રાવ મુખમાં વિરાજે,
મખી નવ જોઈ મને, અહીં કાળી રાત છે!
એ જો કામ સોંપે મને, હસ્તી મસ્તીવાળો ધરં,
વાર કંઈ કંઈ નવ, વેષુ આ સાક્ષાત છે!!

૧૫૧

ધનદ કે' ધન્ય ધન્ય, આપ ન કરો તે ઓછું,
દેવ કરે કશું? જોનો, અદર મુકામ છે;
વિપજને પણ તણી, જાને જાણે બોલો વાત,
અસત્ય ન એમાં રજ, નવે ખંડ નામ છે!!
સાંચ સુરોરો જાનો, જાવ જઈ જાણો હસ્તી,
મરાવવો પ્રાધુર્ભૂયી, નાગ જોડું કામ છે;
પ્રજા મન તમારે તો, જાવ જઈ જાણી લાવો,
લેઈ જાવ ઈદ્રપ્રસ્થ, દેવા ખુશી સ્વામ છે.

૧૫૨

છે! વક્રોક્તિ. અર્થાત્ તમારે અમને દાથી આપવો પડે તે તમને વિષમ લાગે છે! રોષકને-મને (અર્જુનને).

૧૫૧ વસ્તી-(દેવલોકની). અમરતણી-દેવની. ખ્યાત (ખ્યાતિ) -કીર્તિ. વિખ્યાત-પ્રસિદ્ધ. જોઈ-વાત. કાળીરાત-અંધાર. અહીં તેર અંધારં ધળ દેખાય છે કે નમરના લોકો પીડાય છે તે છતાં રાત્રી સુખ ભોજવે છે! સાક્ષાત છે-અર્થાત્ પ્રતિષ્ઠા કરીને આ વચન કહું છું.

૧૫૨ બીમાર્જુનનાં ગર્વવાળાં વચન સાંભળીને કુબેર તેમને વક્રોક્તિ માં દહે છે: ધનદ છં. ધનદ-કુબેર. અદર-અંતરિયાળ. અંતરિયાળ

હરિવરકિરીટીસમર.

ભીમભડ કહે બલે, દેવેશની ઇચ્છા પૂરું !
 અધૂરું ન રાખે કંઈ, બિંધ્યા એવું કહી;
 પાર્થપાણિ પકડીને, પુરપોળ બણી પલ્યા,
 વલ્યા વારણની વાટે, દૂરથી દીઠા સહી;
 છટેલો ન જોયો તેહ, યુદ્ધભાજ સજ કર્યો,
 ગજ ગુમાને બયો છે, મડતો મિરિ ઝહી;
 કિરીટી કે, બાત મારા, માવત માતંગ લાવે,
 યુદ્ધ કરવાને કાજ, સાતરા ચાઓ સહી. ૧૫૩

ભીમભડ કહે પાર્થ, અગ્રે એમું યુદ્ધ કરું,
 લોભે અહીં રહી ઘું જો, અરે એ વિકાળ શો !

તેહલા તે આપણા શું કરી સકે ! વિપળ ઇન્દ્રને બન્ને બંધુમાંથી એક
 બધુ વિપળમાં હાથી પહોંચવાનું કહે છે અને બીજા પળમાં પહોંચવાનું કહે
 છે, તેમાં જરાયે ખોટું નથી, તમારે નામ તો નવે ખંડમાં પ્રસિદ્ધ છે !
 અસાવલો ઇન્દ્ર-પ્રાધૂર્ણ (પરાજીત) પાસે આપ અસાવલો, એ કામ ખોટું
 તો છે, તથાપિ તમારા મનમાં તેવી ઇચ્છાજ છે તો નહો. દેવા ઇન્દ્ર-
 વ્રમને હાથી આપવાને સ્વામી (ઇન્દ્ર મહારાજ) ખુશી છે !

૧૫ હરિવરકિરીટીસમર-હાથી અને અર્જુનનો સમામ દેવેશની
 ઇન્દ્ર-વક્રોક્તિ) ને ઇન્દ્રની ઇચ્છા એવીજ છે કે અમારે યુદ્ધ કરીનેજ
 હાથી લેઈ જવો, તો તેમ કરીશું ! અધૂરું ઇન્દ્ર-કાંઈ બાકી રાખરો નહિ.
 અર્જુન તમે અહીં આવવાનું હતું ત્યારે અમે અહીં આવ્યા, અને હવે
 હાથી સાથે યુદ્ધ કરાવોછો તો તેમ પણ કરીશું પાર્થપાણિ-અર્જુનને
 હાથ છટેલો ઇન્દ્ર-પોતાની મેળે છૂતી ગયો હોય તેવો તેને દીઠો નહિ,
 પણ યુદ્ધ કરવાને જખતર વગેરે પહેરાવી તૈયાર કરેલો હતો ! મડતો
 ૦- પર્વતને ઉપાકીને પણ મરડી નાખતો હોય તેવો મસ્તીવાળો હતો.
 સાંતરા-સજ-તૈયાર

શુંડાઈડ યમદંડ, તે પશુ વળી છે સપ્ત,
 અખંડ અનેરા કેવા, દેહ દશે કાળસો !
 વિષુધોએ વેર વાર, લીધું કીધું કામ સાર !
 શાંત થા હું ગદા મારું, કળી ઉઠ્યો જાળસો !
 અર્જુન કે અવળું એ, લલુધાત બેશી રહે,
 મુદ્ધ કરે વડબાત, હું શું નાના બાળસો !!
 જુઓ તમે જેમ એમ, વારણને બાંધું ક્ષેમ,
 અડમ ડગાવું આજ, સુર જાણે ધરને;
 એમ કરે વાત એવે, ઉપર કરિ તો આવે,
 સાવધાન સબ્યસાચી, ધરે રૂપ ફરને;
 માંડિવમાં બાણુ ભરી, કરિવર રોક્યો કને,
 દંતુસલ મુસલ શ્યા, વેધિયા અંકુરને;
 અસંખ્યાત મૂકી બાણુ, વારણને વીંટી લીધા,
 પાર્થ પરાક્રમ જુઓ, ભરે ભરપૂરને !
 હન્યારોહ ઉપર ત્યાં, નાખ્યા બાણુ હાણુકારી,
 વળી મુકતો અપાર, કિરીટી કરામતી;
 સરસવ જેટલું ન, શર બ્યાપવાથી અંગ,
 સમર માહે દેખાય, જો જો નરની ગતિ ।

૧૫૪

૧૫૫

૧૫૪ અરે ઇ૦-અરે એ કેવા વિકરાળ ■ । શુંડાઈડ ઇ૦- તેની
 શુંડા રૂપી કંડ યમદંડ જેવા છે અને તે પશુ વળી સાત છે, અખંડ છે
 અને અનેરા (નદા નદા) છે । વિષુધોએ ઇ૦-વિષુધોએ (દેવોએ)
 આપણા પર વેર તો વાર (કીક) લીધું, અને પોતાનું કામ તો સારું
 કર્યું. કળી ઇ૦-એમ કહેતામા તે જાળસો (અગ્નિની બ્યાજાની પેઠે
 (કોપથી) કળી ઉઠ્યો (પ્રકારથી) .

૧૫૫ ક્ષેમ-કંઈ આજ આબ્યા પગર સાવધાન-સાવધ થયેલો.
 સબ્યસાચી-અર્જુન દંતુસલ ઇ૦-તેના મુસળ સરખા દંતુસળના અંકુરને
 દેખ્યા, ભરે ઇ૦-ભરપૂર પરાક્રમને ભરે-અતિ પ્રસન્ન કરે છે ।

ગિરિરાજ પર વૃષ્ટિ, મેધ કરે મહી વણી,
મણુનાએ મણે નહિ, માતમ તેની મતિ,
દેલી ધેની કરે સૃષ્ટિ, મેવી મૂળવની કરે,
ધાટો ગિરિ કાઠ લેજે, વૃષ્ટિ ચાપ હો છતી,

૧૫૬

મુસલધાર મડે જો, આખ ઉધાડ્યા વિનાનો,
ગિરિરાજ ગણે તોયે, મેધકેરા મારને ।
નગને ઉખાડવાને, ધન ધાર મારે વણી,
હલટો શોભિતો બને, ગણે વારધારને ?
એમ ત્યા કિરીડીકેરી, અઝવૃષ્ટિ ચાપ દોઢ,
કંપે નવ કરિરાજ, પામે પાર્થ પારને,
વર્મ છેલવાને માઠ, પર્મ કર્મ કિરીડીએ—
કર્મો બ્યર્થ ગયા તેહ, સાપડ્યો ન સારને ।।

૧૫૭

નિષ્ફળતા પામ્યો પાર્થ, જોઇ દસ્તી હડી કરી,
અગપર આવી અડ્યો, દસ્ત્યારોહે પ્રેરિયો,

૧૫૬ દસ્ત્યારોહ મંદાવત કરામતી-યુક્તિવાળો (અર્જુન) સ-
રચાવ ઇન્દ્ર-અર્જુને મૂક્યા બાણને લીધે દાધીનું સરીર એક સરસવના
દાણા નેટલું પણ સમરમા (સશ્રામમા) દેખાવું નહોતું. નરની-અ-
ર્જુનની એમ છતાં અર્જુનના બાણ દાધીને લાગતા નહોતા, તે દશાવધી
હઠી બતાવે છે ગિરિરાજ ઇન્દ્ર હેલી ઇન્દ્ર વરસાદની દેલી સૃષ્ટિને ચેલી કરે
છે, અને મૂળવની કરે છે (મૂળમાથી ઉપાડી નાખે છે), પણ ધાટો ગિરિ
કાઠ તે વૃષ્ટિને લેજે ■ ? કષ્ટાંતાલ કાર

૧૫૭ નગને-પર્વતને હલટો ઇન્દ્ર-તે હલટો શોભાતો ચાપ, પણ
દાઢ વારિની ધારાને તે ગણે ? પામે ઇન્દ્ર-પણ તે પાર્થના બળના પારને
પામે છે-અર્જુનનું બળ આટલું જ છે એમ જાણી જાય ■ વર્મ-કવચ
(દાધીને આગ્રાદેહ) પર્મ કર્મ-પ્રોહુ પરકમ સાપડ્યો ઇન્દ્ર-અર્જુન
તે કવચ અભેદ દોવાથી કાઠ વાળ મજબુ નહિ-કવચ તૂટ્યું નહિ ।

સખ શુઝાઈંડ મધ્યે, અખાંડ પ્રયંડ પાર્થ,
ઝડખીને ઝાલી લીધો, દશ્યા જોઈ વેરીઓ;
દેવાંગના જુએ જોઈ, દુઃખી ધરતી અતિશે,
દેવેશ આ કરે કશું, દિલગીર મેરિયો;
અરે ! ઉમો બાવ જોનો, સાંચ નવ કરે રજ,
ઝોરમાઈ દશે નહી, મોતે જોને મેરિયો !! ૧૫૮
સપડાયો સિંહ પશુ, દાવ આગે ચૂકે કેમ ?
માતંગે ત્યાં શુડે લઈ, સિરે પર ફેરિયો;
હંચો યનાં વાર કાઢી, અસિ દણ્યો દસ્તવારોદ,
પાયો પૃથ્વી પર તેહ, હેવા મધ્ય હેરિયો;
અસિવડે પાત કયો, શુઝાઈંડ મધ્ય અતિ;
સિધિલ યતામાં સરી, સિરે ચડ્યો સેરિયો;
માવત પડ્યો જે પૃથ્વી, કરિએ નખ્યો કિરીડી,
પોરો પખી મોરો કયો, ધનંજયે ટેરિયો ! ૧૫૯
દંતુસલ મુસલખી, હંદે મંદે ચીરી નાખ્યું,
મૂઓ નવ તે તથાપિ, અમૃત ઉમેરિયો !

૧૫૮ નિમ્જગા ઇ૦—અર્જુન નિમ્જગ યથા તે જોઈને. પ્રેરિયો—દાકયો.
વેરીઓ—દેવો. દુઃખ ધરતી—(આવા શુઝર તથા પરાક્રમી વીરને
દાથી મારી નાખ્યો. જેમ પારીને) મેરીઓ—ઝીઓ. મોતે ઇ૦—જોને
જ્યું મોતેન વેરો છે । (કેમકે દાથી અર્જુનના માયાં પછી કાંઈ જોને
છાકવાનો નથી ।)

૧૫૯ લેવા ઇ૦—દાથી જેવા જોને શુઝમાં પાલીને. જથા કયો
કે તરતજ અસિ (તરવાર) કાઢીને દસ્તવારોદ (માદાવત)ને હણ્યો.
ટેરિયો—જોયો. પાત—પ્રદાર. સિધિલ ઇ૦—તરવારના પ્રદાર યવાથી શુઝ
સિધિલ યથા કે તરત અર્જુન શુઝની આંધીમાંથી સરીને દાથીને સિરે
ચડી ગયો અને પછી સેરિયો (ચીરવાળ જેવા પરાક્રમી) યથા. પોરો
પખી—વખત (લાગ) જોઈને. મોરો કયો—દંતુસલવડે પ્રદાર કયો. ટેરિયો—

જુઓ' જીવે ધણી વાર, ચણે બોણી રાખિયે જી,
તેમ દંતુસલે સતાં, જીવતાં એ ઝેરિયો !
મુદ્ગરની મૂક મારી, પાક્યો નીચે તેને પાર્થ,
કરિવરે ઝોળખ્યો તે, આ તો મારો મેરિયો !
શું અરિ ચઢ્યો છે સિર ? મન કર્ષુ' મારવાને,
ગયો અર્થ મારવાને, અંગનો અધિરિયો.

૧૬૦

કૃત્ય જોઈ પારવનું, મારવક સત્ર કહે,
બ્રહ્મસહનથી વધ, ધુપ્પવૃષ્ટિ તે પલે;
અપ્સરા ત્યાં રીઝી ધણી, વરયો હરવશી હર,
અંકુ સમ અંકુજથી, કરિ વધતો વળે;
હિરીદિની આજે તદા, કરિનું ન ચાલે કાંઈ,
બચોબચ મારે બાલા, બાળા મોહતી બલે;
રક્ષામાં ન કવચથી, જોઈ અંગ ગુપ્ત ધણી,
વેર આણી વીધે પાર્થ, પાકારિ પરજળે.

૧૬૧

લલકાર્યો (દાધીને). અર્જુને દાધીને લલકાર્યો તેથી તેણે માહાવતને
અર્જુન બળીને તેના પર મારો કર્યો.

૧૬૦ મદે-મદવટે મૂલો ઇં-એમ છતાં પણ અમૃત ઉમેરિયો
(અમૃતથી ઉમેરાવલો-અમૃતપાન કરેલું એવો) તે (મદાવત) મૂલ્ય
નહિ ! ત્યારે તેની રી ગતિ'વધ તે કહે છે: જેમ જુઆને (એ નામના જી-
વકાને) ચણ ઉપર બોણી રાખિયે તોપણ તે ધણી વાર જીવે છે તેમ એ
ઝેરિયો (અર્જુનાદિ પર ભેર રાખનાર માહાવત) દંતુસલ ઉપર છતાં પણ
જીવતો હતો. ' પાર્થ-પાર્થ' મેરિયો-મેર-ચિરોમણિ ! અર્થાત્ મારો
મદાવત જી એમ દાધીએ તેને ઝોળખ્યો. ' શું ઇં-દાધીએ બણું કે
શું ટું' ત્યારે અરિ (અર્જુન) મારા માથા ઉપર ચઢ્યો. ' ? અંગનો ઇં-
અધિર અંગવાળો-ઢેવાફૂટો. (કેમકે માથા ઉપર બેઠેલાને દાધી પકડી
ચાકતો નથી)

૧૬૧ બ્રહ્મસહનથી-બ્રહ્મસોહથી. રીઝી-(વીર અર્જુન દાધીના

દેવેય દેવને કહે, શું જાઓ છો દલો! એને,
કરિતણી કાકિયારી, મુશી હો આ બલે;
મુર લેઇ સજ હાથ, મારવાને મંડયા જેવે,
બીમબડે બાળ્યું આમ, અન્નામ શું ના કહે!!
માન્યું નવ વેણુ બ્યારે, મદા કરે સારી ત્યારે,
મુદમાં અડમ ઉભો, વારતાં જે ના વલે;
મદા પાતપાવ કર્યાં, મુરેંદ્ર સમા સાક્ષાત,
સો મર્જિયા માર્યાં એકે, તીખા તાનથી ટલે!!

૧૬૨

ત્રાહિ ત્રાહિ કરે મુર, લાવક નાવક અતિ,
સાવક ન સાંચ કરે, એક માનવચણી!
રદના ઉપાસકને, રાદપમાં ન પો'આ મોઇ,
જોઇ વળી ટોડી આબો, કેમ ના ર' મો ટડી?

પાસમાંથી મુક્ત થયે માટે). ઉરવથી ઇં-કર્ણીના મનમાં તે પસંદ
પડ્યો. હરિ ઇં-તે કરિને વલે (કાન વગેરેના વચામાં) વેધતો. બાજુ
ઇં-સ્પર્શની સ્ત્રીઓ તેના બલથી મોહ પામતી હતી. રક્ષામાં ઇં-દા-
શીનાં જે અંત પછાં મુખ રાજવા જેવા છતાં કવચથી રક્ષામાં (અર્થાત્
કંઠમાં) ન હતી, તેને પાર્શ્વે વેર આણીને (કોષથી) વીંધતો હતો, અને
તે એકને પાસાદિ (ઉદ્) મનમાં પરજીવે (બલે)-અવતો હતો.

૧૬૨ આમ-દેવોના વરે અન્નામ ઇં-બીમ જોડ્યો કે એક વીરની
સાથે તમે પણ મળીને મુદ કરવા આવો છો એ અન્નામ વાવ છે એ પણ
શું તમને સમજવું નથી!! વારતાં ઇં-એને અડમવતાં પાછો વલે
નહિ એવો (બીમ). મદાપાત ઇં-મદાના મદારથી સાક્ષાત્ મુરેંદ્ર સમા
દેવાને પાત કર્યાં-પડવા. એવી રીતે સો મર્જિયાને (અનેક દેવાને)
ઓ (લેલા બીમે) માર્યાં! એવા દેવથી કે એવી વીખા (દેવો) તેમના
તાનથી (મુદ કરવાના હત્યાદથી) ટલે!! અનેક મર્જિયો સોને બાદ,
એક કહેવાતને કલશી વળાંને તેનો અનુસાર કર્યો છે માટે સ્તોત્રકિત.

હરી ઇદ આવતો ને, કિરીડીએ ત્રેયો કરિ,
તે નવ સન્મુખ ચાવ, જાએતો બની જાકી;
એવે દંત દાખી અને, અધર ચાટી અતિશે,
ગદાધાત વાસવને, બીમે કરિયો નકી. ૧૬૩

શીર્ષ મધ્ય ગદા વાગી, સુહાગી સુરેંદ્ર હગ્યો,
પડ્યું હાથ યજી વજ્ર, હડપી લીધું બીમે;
અરિહર વજ્ર નવ, જાવ તેમ ઠપું ધણું,
આશ્યું નવ કોઈતણું, બીમ યુદ્ધના નીમે,
અર્જુન મારે ॥ અત્ર, કરિપર - બેટા બેટા,
કપી ઉડી દેવકાચ, શુદ્ધિ આવે ના સીમે,
એમ બન્ને જાત મળી, સમરમાં શરૂ બની,
અમરમાં આગેવાન, ચાવ છે ધીમે ધીમે ! ૧૬૪

વાસવ પડ્યો ને જીમિ, શુદ્ધિ આવી નવ તેને,
સેવકો ઉપાડી ગયા, સુરેંદ્રને સભામાં,

૧૬૩ ત્રાહિ ઇદ-કવિ કહે છે કે, બીમ નાચક અતિ હાસ્ય છે, કેમકે તેને કોઈ સહાયક (મહાજાર) સહાય કરતો નથી, તેમ છતાં એક માન-વચકી મુર (દેવ) ત્રાહિ ત્રાહિ કરે છે કેમ બીમને કોઈ પોહોઆ નહિ તેવું કારણ કહે છે રૂદના ઉપાસક ઇદ જીમ સિવને શક્ત કહેતા તેથી કોઈ દેવ તેને રાહ્યમાં (યુદ્ધમાં) પહોંચી શક્યા નહિ 'રૂદ્રઉપાસક' એ હેતુ તર્જિત વિરોધ છે માટે પરિહરેન્દ્રે અવકાર વજ્ર-વજ્ર કારણ કરનારો (ઇદ્ર) જાકી-હકીલો. (પિતાના ધણી ઇદ્રને જાળખીને).

૧૬૪ બીમ ઇદ-બીમના યુદ્ધ કરવાના નિયમને લીધે. અર્થાત્ એ વજ્ર પાડું લેવા આવે તેને પણ બીમ જાકી મારે, એવો દોવાચી. શુદ્ધિ ઇદ-મૂર્છિત યયેલા દેવાને સીમે (સાવધ થવાનો અવધિ યથા છતાં પણ) શુદ્ધિ આવતી નથી ! અર્થાત્ મરણગુલ્ય મૂર્છા થઈ હતી આગેવાન વાવ છે-અર્થાત્ નવ્ય એળવે ॥

સર્વ સભા મધ્ય નાહા, ઈદ્ર કને બેઠા જઈ,
 ઢિરીદી કુંવર ચર, નામ પાળે નૂરથી. ૧૬૭
 ગાહ્યું કે ચાલે નહિ, ઊભું ત્યાં રેવાય નહિ.
 અમ તો સેવાય નહિ, બીમ વડે હસ્તીથી;
 સુધી વાત શક કંપ્યો, વજ દરી લીધું માર્,
 હસ્તીકેરા લેશે પ્રાણ, ડરે શક વસ્તીથી, ! !
 વેણુ સુધી સર્વ સુર, નીચું જોઈ રજા નહી,
 કંપે કાચ સામરથી, દર્શન અગસ્તીથી;
 પછે બિડી ઉચે રચાન, જોવા અઘા અબોઝમ,
 રાઘવ ત્યાં રચાતી જોતા, હસ્તી સાથ રસ્તીથી. ૧૬૮
 બીમમટે પુનઃ સાંયુ, બીજે કર ધારી ગદા,
 નિતંબમાં મારી વેજે, હસ્તી ત્યાં હડમડયો;
 આર્તસ્વરે ચીસ નાખી, એવે મારી ઉદરમાં,
 પડી ગયો હસ્તી પટ, બલેરો ભડમડયો;

૧૬૭ સાખ્યો-(અર્જુન પ્રતિ) બોલ્યા. કરિ ઇં-કરિ (હાથી)ને હું
 દીન કરી નાંખું છું; ઇં દેવોની સાથે મુખ કર. કર્મ ઇં-તેમનાં કૃદ કર્મથી
 તેમને હઠી (જોઈને). ત્રિદયો-દેવો. સાંત થયા ઇં-તે યુરથી સાંત
 થયા (હાથી). અથવા પોતાના ચરાવનથી સાંત થયા (વિરામ પામ્યા).
 ઢિરીદી ઇં-ઈદ્ર પાસે જઈને બોલ્યા કે તમારો કુંવર ઢિરીદી (અર્જુન)
 ચર છે અને તે નૂરથી (પોતાના તેજથી) નામ પાળે (નામ રાખે)
 એવો છે.

૧૬૮ પ્રાણુ લેશે-(વજનો પ્રહાર કરીને) છવ લેશે. ડરે ઇં-ચક
 (ઈદ્ર) વસ્તીથી ડરે છે-(વજ જોયું અને મનુષ્યથી હાથી માટે બધા નજ-
 રમાં માર્ અપમાન થયે એવા ભયથી). કંપે ઇં-જેમ અગસ્તી (અગસ્ત્ય)
 મુનિના દર્શનથી સમુદ્રની કાચ કંપે (અગસ્ત્ય સમુદ્રનું પાન કરી ગયા
 હતા તેથી) તેમ બીમ તથા અર્જુનનું પરાક્રમ જોઈને દેવની કાયાં પણ
 કંપવા લાગી. રસ્તીથી (રસ્તે રસ્તે)-ધીમે ધીમે (૧)

તે તો અર્ધ શોભાવિયું, નામ નૂર સમિયું તે,
સરત્વ તો દાખિયું તે, હાવે આણી ડારિયો ! !
અણુને ત્યા અલ્પ લીધું, ના ના બીમમડે કીધું,
સાંધે કરનાર 'માર', વેગે એમ વારિયો;
કપતો દસ્તી અતિશે, છટશે તો ભેગે પ્રાણ,
શુંડાઈડ બીચ દાખી, ધણી ધડી ધારિયો" ૧૭૧

બીમ અમિ કાદી કટ, છેડવાને શુંડ લાખ્યો,
કાંઠે લછાગી ફેક્યો, તખ્ત ડાઘ ને પડ્યો;
પછે નાઠો પાછો તેલ, આવશે એવું વિચારી,
પેલી જાડ પોગ મધ્ય, દરવાજે તે ચડ્યો,
એવે બીમમડ દોડી, ધારિયો અતિશે વેગે,
દાર જતો દસ્તી સાંધો, સામો ઘડ તે તડ્યો,
ક્યો મોરો બીમ બાળી, ખરી મયો ત્યાંથી તે,
પૃથ્વીમાં પેસાડ્યા દાંત, અંતર એવો અડ્યો" ૧૭૨

નીચો નમ્મો જોઈ બીમે, કુંભરવળ મધ્ય મદા,
મારી તદા તફડ્યો તે, પડ્યો ચીસ પાડીને,
નારો નિ શ્વાસ નાખ્યો, બીમે મદા મારી બીજ,
ત્રીજ ચોથી ખીજ એમ, તંત જોયો તાડીને,

૧૭૧ ડારિયો-(અણુને-બીમને)કરાવ્યો. ના ના હો-બીમમડે (મટે-
નીડે) ના, ના, એમ કીધું (કહ્યું) અને ધણી કહ્યું કે મને સદાચ કરવા
આવનારને પણ હું માર. ધણી ધડી-ધણીક ધડી સુધી-બદ્ધ વાર, લગી.
ધારિયો-પડી રાખ્યો

૧૭૨ તેલ-(દાંથી) આવશે-(બીમ) પોગ મધ્ય-નગરની
ચોગમા (રક્ષણ થવા માટે). અંતર હો-એમ છેડું ધડી મધ્ય !

દેવેશના દુઃખતણે, કેવાય ન આરો દુઃખી,
પારોપાર પેડા નીર, ન કે ત્રકાડનાર છે !
વાતન જે હતમ તે, કપ્પાય છે આમ અતિ,
વજ્રવની અતિ થઈ, કાળ તારનાર છે ! !
આંખ જાંઘ કરી અને, ધજેરા નિશાસ નાખ્યો,
શે ન એરાયન આયો ! મર્વ મારનાર છે ! !
સિધિમ થયો તે કરિ, સારી પેઠા જાણ્યું ન્યારે,
મદાકેરો માર મૂક્યો, કે ત્રકાડનાર છે ?

૧૭૫

ભીમકૃતકરિજ્ઞાન.

દાધો પર મદામૂળી, બાથી ભીમ નાયતો ત્યાં,
સાથી સુરકંપે કાય, અડળંગ જંગ છે ! !
પાંડવ કરી તાડવ, પર્મ કરિવર્મ પાસે,
મયો ને વિચાર થયો, આ અભંગ ભંગ છે;

આ મનને ઉઠાવે છે તે દેરો (જુઓ). ભીમનો વર્ણ માર દોવાથી તેને
કામદેવની ઉપમા આપી છે તથા દાધી માર દોવાથી પુંડરીકની
ઉપમા આપી છે. કીડા-રમત. સજ-તેવાર થયેલા. તેમ ઇન્-તેમ
કરિ (દાધી) જે દેરો પડે તો પાછો તેને મરે (દાગમા પડે), પણ
આ (ભીમ) રજા હરે નહિ વલ્લ્લી કેવન-કદેવત એવી છે કે “ મજ
જરે પણ તમુ ફાટે નહિ ” કદેવતનો અર્થ એવો છે કે મણું કદે-જતાને
પણ કાયે કાંઈ કરે નહિ. અહીં કદેવત વલ્લ્લી થઈ, એવી કે, એક વસ્તુ
જરે અને મજ ફાડી નાખે-દાધોને જાણે રમાડતો દોય તેમ કે થોડું
દુખ દેતો દોય તેમ દેખાડે અને તેને દુખ મણું દે સોડોકિત

૧૭૫ વીર-દુઃખરૂપી. વજ્રવની ઇન્-મારી અતિ વજ્ર વિનાની
થઈ છે ! માર મુખ્ય વધિવાર જે વજ્ર તે ભીમને દાવ મણું છે ! ઇન્-પરમા-
ત્તાપ કરે છે શે ઇન્-અહીં આરાવત ન આપવા રૂપ વિશેષ અર્થ સાથે “ મર્વ
મારનાર છે ” એવા સામાન્ય અર્થનું કવન કર્યું છે માટે અર્થાંતર-અર્થ
આવ માર.

સોનાકેરી સાંકળથી, બખ્તર જે ખૂન બાંધ્યું,
તોડી નાખી તર્ન તેડ, આ ઉમંગ જંગ છે;
સાથે કરિના પછે, સાંકળથી બાંધી લીધા,
બીમમા અંગે અંગ, નવ રંગ રંગ છે ! !

૧૭૬

ભુએ અરબુન ઉભો, દેવ દિલ દયા પારે,
અને તે વિચારે, મન સાધુ' યવાને !
એવે ત્યાં બીજણ બીમ, નર નીમ ત્યાગી કરી,
સીમ શુદ્ધ આધી કરી, લાચ્યો કને જવાને;
અરે કરશે કશું એ, સુરતર દેવ શોચે !
વિરમવનો હૃદય ત્યાં, પ્રગટયો પગલાને;
બગ કરી બાંખો જેઠ, તપાસીને જોયો તેડ,
ધાયો ખીર પારણથી, વિરમે ઉપગવાને.

૧૭૭

૧૭૬ સાચી ઇં-મુરના સાચીઓની કાયા ક'ષેઉ, (અને કહેઉ કે)
બીમ અડખંગ (ઉદ્ધત) અને બંગ (નાગે મર્ધાદા-વિતાનો) ॥
પાંડવ-ભીમ, કરી તાંડવ-ઉદ્ધત રીતે ચેહલા મારીને પદ્મ ઇં-પરમ
એવા કરિર્મ (લાઘીના કવચ) પાસે મયે. શો વિચાર થયે તે કહેઉ
આ ઇં-આ (કવચ) તો અમંગ (ન દૂર એવું) છે; પણ આ (સો
નાની સાંકળ વચેરે બાંધેના) બંગ (દૂરે એવાં) છે. આ ઇં-આ (સો-
નાની સાંકળ તોડવા રૂપ) વમંગ, તે જંગ (શુદ્ધ)ને વમંગ છે. (અન્ય-
થા સાંકળ તોડવી બને નહિ). બીમ ઇં-બીમમડને અંગેઅંગ નવ-
રંગ (વિજય રૂપી નવીન રંગ) નો રંગ (આનંદ) છે !

૧૭૭ અને ઇં-અને તે દેવ બીમના સામે યવાને વિચારેઉ ખરા,
પણ વળી બીછીને મનને પારે છે ! નરનીમ ઇં-મનુષ્ય તો આટલુંજ
કરી શકે, એવા નરના સંગથી ઉપરકૂત નિયમને ત્યાગીને તથા સીમ
(મર્ધાદાને) શુદ્ધ (ખાસી રીતે) આધી કરીને (અર્ધાત્ દેવજ અદ્ભુત

હીપલ્લીમટ્ટ-

કરિસ્કધમહણ.

કચ્છ સ્વચ્છ અંમ કરી, મજરજ પડે દાઢી,
અજળ ગજળ ધાર્યું, કરવાનું કામ છે,
વામસ્કંધ ગદા ધારી, દક્ષિણેતો ગજ ભારી,
મૂઠી પાથે સાચ વલો, કચ્છા ઈદ્ર કામ છે?
મળી તેને ચાલો પડે, જઈએ જનની પાસ,
જીવતો ॥ આ જરૂર, અધિધરલ નામ છે,
મેઘા મારી તેવો માલ, ચાર ઝર્મ કર્યું નથી,
પૂછી ચાલો જોએ ઘેર, જો જો કેવું ગામ છે.

૧૭૮

વાતો એમ કરતા તે સુરેન્દ્રસલામા આઠ્યા,
જોનારાના વિરમયનો, પારસા નથી
દાનવ અનેક દીડા, માનવથી માન મહે,
સાન વની વાત આ તો, ખરેખરો મા રથી !
સભા ભરી બેઠો શક, વક્ર જોતો વૃદ્ધાદર,
પૂર્વધ્યાન બેસી નમ્યો, મયતો ન મથી,

કર્મ કરવાને) હાથીની કને જવા લાગ્યો । મુરતર દેવ-દેવોમા નર ૩૫
દેવ પાલવાને-(દેવના હુદય) બાળવાને ધીર (વામ)

૧૭૮ હીપલ્લી ઇન્-સયાનક લીમે કરેલું હાથીના ખજાણુ મહલ્લ
ગજરજ-હાથી ઉપર ચાટેલી ધૂળ જીવતો છે તેવું કારણ કહે છે અધિ
ઇન્-સમુદ્રમાથી નીકળેલું રત્ન, એવું એવું નામ છે, અને તે રત્ન દેવોએ
મહલ્લ કરેલું હોવાથી અમૃતપાનના ચોર્મે એ મરે એવો નથી માટે એ
જરૂર જીવતો છે જો, જો ! આ આમ કેવું છે અર્થાત્ તેઓ હાથી ઉ-
ચાડીને ગામ વચ્ચે યદને સોના દેખતા ચાલ્યા, એ બ્યુઅર્થ-

દિરીટીકુંવર નેહ, સઠ જીડી બેઠો ચયો,
 આસિંગન દીડું અતિ, મનસા દહી દધી. ૧૭૯
 ખૂડ ગજ ધારી તાડ્યું, શાત વડો બાપ ! તારો,
 શાત કરય શાંત કરય, મનસા પૂરી ચયો !
 દધિયિએ અસ્થિ અર્પી, વગ્ગેરે દાન દીડું,
 હિમય દે દાનેશરી, સંકટ તાર જરી !!
 બીપજ એ બીમબડ, માનવ દયાળુ ભવયા,
 છોડય છોડય હસ્તી છોડય, વિસ્મય હરે વસે !
 કરવાનું કર્યું સર્વ, ગવ ગળ્યો મુરકેરો
 ફેરો આ સદળ ચયો, આનંદ પામે કરો !! ૧૮૦

૧૭- પારસાર-પાર કાઢવાનું તત્વ અર્થાત્ જોનારાના વિસ્મયનો
 પાર કાઢવા બેસિયે તે તેમણી કાઈ તત્વ નીજો નહિ-પાર આવેજ નહિ
 વિસ્મય વર્ણે છે દાનવ ઈ-અમે' દાનવ તે અનેક દીકા છે, (અર્થાત્
 તેમનાથી કેવ દાર્શી નથી), પણ તે દેવો માનવથી માન મૂકે આ વાત તે
 જ્ઞાન વળી (સમાજ્યામાં ન આવે એવી) છે । વક-રાકું. જોડેર-શીમ
 પૂર્વસ્થાન-પ્રથમ આળ્યો ત્યારે જ્યાં બેઠો હતો ત્યાં મથતો ઇ-કાઈ
 દહેશે કે તેને ખબે દાધીનો શાર દોવાધી તે મધી મધીને બેસતો હશે, તે
 તેમ તે મધીને (મદેનવ કરીને) બેસવા માટે મથતો (ચલ કરતો)
 નહોતો બહી હશે ચયો-તેમને માન આપવાને. મનસા-પોતાનો
 (હેવનો) વિચાર

૧૮૦ દે બાપ ! (દીકરા !) જૂંડ અને ગજ જન્મેને બે પાંખોમા
 લઈને ઉડી જનાર તાર્ક્ય (ગરુડ)ના જેવો તારો વગે છે ત (શીમ) છે.
 “ કરયપમુનિને ઘેર ગરુડનો જન્મ ચયો ત્યારે ગરુડે પિતાને કહ્યું કે, દે
 પિતા ! હું શુ ખાઉં ? કરયપ મુનિએ ખાસેના સરેવરમા લાખ્ખો વરસથી
 યુદ્ધ કરતા જૂંડ તમા દાધીને બતાવીને કહ્યું કે, આ બે પ્રાણીનું ટું લક્ષણ
 ૧૭. તે ઉપરથી તે જન્મેને પોતાની બે પાંખોમા લેઈને તે ઉડી ગયો” એવી
 કથા મદાશારતના આદિપર્વમા છે તે વાવનું સ્મરણ આણી ઉદ્દે શીમને
 આ ઉપમા આપી દ્રવી દધિયિએ ઈ-વગ્ગેરે મારવા માટે વજ

નારદ સારદ આવી, મનાવરા બીમ મંડ્યા,
વાસવ પ્રસન્ન કરવ, ધન્ય પાંડુસુત ધૃં;
કેસરીએ કેર ક્યો, એક રકષે દિમ ધયો,
હેમકૂટ બીજે વયો, ધન્ય પાંડુસુત ધૃં;
બૃહસ્પતિ વદે બાહ, આનંદી નંદી સ્વરૂપી,
ઉપમા હુ આવી અર્ધુ, ધન્ય પાંડુસુત ધૃં;
બૈરવ ને ઉમાધવ, નરરૂપ ધારી રહ્યો,
સાર્થક તે દેહ ક્યો, ધન્ય પાંડુસુત ધૃં !

૧૮૧

એવે પિતા પાંડવના, ત્યાં પાંડુ નૃપાળ આવ્યા,
દાકે ઓળખાવ્યા ઝટ, બાંપ આવે આપના;
પિતૃભોક્ત્રી પધાર્યા, સ્વર્ગે મૃત આવ્યા બહુ,
લભ્યા આ અશભ્ય તમે, મોટા બન્યા માપના !!
પેખી પિતાશ્રીને પાસ, નમન નેહ્યો કર્યું,
આસિંગન અર્ચુનને, દેહ તૂટ્યા તાપના;

જનાવવાને હાડકું ભેળવું હવું, તે ઇન્દ્રે તપ કરતા દક્ષિણિમુનિ પાસે માથું.
દક્ષિણિએ પાતાના વાંસામાથી તે કાઢી લેવાવું કહ્યું, તે પ્રમાણે ઇન્દ્રે ક્યું
હવું. એ પ્રસિદ્ધ વાતનું ઉદાહરણ આપીને ઇન્દ્રે કહે ॥ કે, દે દાનેશ્વરી ધૃં
હવય (વજ્ર અને હાથી બન્ને વાનાં) આપ. દાનેશ્વરી- (કું) વારી પાસે-
દાન માથું કું. અને ધૃં રાજ છે માટે તારે આપવું ભેળવે,) એ બ્યંબ્યાર્થ
અમે તારું આપ્યું લેનારા બીજે માટે ધૃં અમારા કરતાં બળવાન છે એ
રૂવનિ. આનંદ ઇન્દ્રે સફળ કરનાથી તને આનંદ થવો ભેળવે તે
મયો; હવે ધૃં બીજું કું ઇચ્છીને આનંદ માને છે ?

૧૮૧ સારદ-સરસ્વતી. કેસરીએ-બીમરૂપી સિંહે. દિમ-દિમા-
અળ (બૈરાવત રૂપી). હેમકૂટ-એ નામનો સોનાના ચિખરવાળો પર્વત
(મહા રૂપી). નંદી સ્વરૂપી-મહાદેવના ગજ નંદી ભેલો-નંદીની ઉપમા
કેમ આપો છો ? બૈરવ ઇન્દ્રે-કેમકે નરરૂપ નંદીશ્વર ધૃં મહા રૂપી બૈર-
વને અને બૈરાવત રૂપી ઉમાધવ (મહાદેવ) ને ધારી રહ્યો ધૃં. ।

આવા સુત ના ઉચ્છંગ, લઘુવધી લેવાયા મેં,
આજ દેખી દિલ ધ્યું, સાંત થયા સાપના !!

૧૮૨

ભીમબદ બધી બાળી, અંતર નિરાંતવાળી,
નાખ્યા શંકયને ટાળી, શીર્ષ દાય મુકિયો;
અતિ થયું દવે સુત, દસ્તી ઘું ઉતારય દોડા,
વળી વળ અર્પા બેટા, ઘું રહે ના રૂકિયો;
વક દષ્ટિ કરી બાળી, પૂછ્યું કિરીટીને જાણે,
કેમ કર્યું પ્રમાણે, કેસરી શું દૂકિયો;
વામશીર્ષ ઉંચું કરી, ડગાવી દક્ષિણ ચક્ષુ,
કે કંદુકવત કરિ, મૂકતાં ના ચૂકિયો.

૧૮૩

વળ આપ્યું પિતા દાય, તેમણે વળીને આપ્યું.
નિર્ઝર આનંદા અતિ, પુણની રૂઢિ પડી;

૧૮૨ પાકુ નૃપાળ-(મૃત્યુ પામી પિતૃસેવકમાં થયેલા દોષાથી).

લક્ષ્યા-મળ્યા. લાપના વૃદ્ધ્યા-પરિતાપ સમ્યા. આવા ઇન્-આવા
સુવને તેઓ લઘુવધી (નાની ઉમરના છતાં) મેં ઉચ્છંગમાં લેવાયા નહિ,
પણ આજ એમને દેખીને મારું દિલ ધ્યું તથા સાપના (સાપ સંબંધી)
એ પરિતાપ દતા તે સાત થયા અને થયેલા સાપને લીધે મારું મરણ થ-
વાથી પુત્રને રમાડવાની મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ નહોતી, પણ આજ તે
પૂર્ણ થઈ.

૧૮૩ શીર્ષ-માથા ઉપર. લીધે જન્મે ખસે જે મોટ વસ્તુઓ મૂકેલી
દલી તેથી એને આલિંગન થઈ શકે એમ નહોતું મારે માથે દાય મૂકી
પ્રેમ જણાવ્યો. વળીને-ઉદ્દને. ના રૂકિયો-રોકાયેલ નહિ. કેમ
ઇન્-ઇન્ કેમ કરવાતું પ્રમાણે છે ? અર્જુન વળ તથા દાથી આપી દેવાની
ઇચ્છા કરેછે: વામ ઇન્-વામ (ડાબી વસ્તુ) શીર્ષ (માથું) ઉંચું
કરીને દક્ષિણ (જમણી) ચક્ષુ (આંખ) ડગાવી (મીચી), કે બીજા
કંદુક (કડા) ની પેઠે કરિ (દાથી) ને નીચે મૂકતાં ચૂકિયો નહિ.

અસન વસન બન્ને, પુરંદરે દિવ્ય દીધાં,
વખાણુ અતિશે કીધાં, દીધાં જ્ઞાન તે ધડી;
મનવાંચિત કિરીટી, ભીમમઠ માંગે માંગે,
અનુરાગ્યો હું અતિશે, જોડી રહી આ જડી;
બીમાલુન બાપ્યા તદા, ઐરાવત એક દિન,
પ્રેમ આણી પકાવે એ, મનસાસિદ્ધિ વડી !!

૧૮૪

સુરેન્દ્ર કે ઇન્દ્રપ્રસ્થે, પાદ ધારે તમે જેવે,
જુઓ તેવે ઐરાવત, માંગે અનમ શું મને ?
બીમાલુન બાપ્યા તદા, અનનવ હૃદય હાંધ,
ધર્મપરાયણતાને, પામું અમ તે રમે;
પ્રસન્ન યજ્ઞ, પાકારિ, વણા વાલ આણી સુખ,
સાંધ હું સંપૂર્ણ આપું, દુષ્ટજન જ્યાં દમે;
ધર્મશ્રદ્ધા ધૈર્ય જ્ઞાને, આપવા હું દીન દાને,
સનમાને સરે કશું, સુખી થાવ સૌ તમે !

૧૮૫

આસિર્વાદ સાદ સુખી, અલ્પકાલ અતિશે આણી,
જિભે જાત જિહ્વા જાણી, સકે કહું આવળે;

૧૮૪ નિર્ઝર-દેવ. અસન-ભોજન. વસન-વંસ. પુરંદરે-ઇન્દ્ર.
અનુરાગ્યો-પ્રીતિપુર્ણ થયો. જોડી ઇન્દ્ર-લીમ અને અલુનની જોડી
આ જોડી છે. તમે બન્ને બરાબર પરાક્રમી છો. મનસાસિદ્ધિ-ઈચ્છા-
ની સિદ્ધિ.

૧૮૫ પાદ ધારે-પગ મૂકે. ધર્મ ઇન્દ્ર-અમે ધર્મપરાયણતાને પામું,
એજ અમારે; અમે રમે છે-એજ અમને જ્ઞાન દ આપે છે. પાકારિ-ઇન્દ્ર-
ધર્મ ઇન્દ્ર-ધર્મ શ્રદ્ધા અને ધૈર્ય, એ તો તમારા ધ્યાનમાં છેજ, અને તમને
દાન આપવાને તો હું દીન છું, તેમજ તમને હાંધ આપ્યા વિના તમારું
હૃદય સન્માન દઈ તેથી તો સરે શું ? મારે કેવળ આસિર્વાદ આપું છું
કે તમે સદુ સુખી થાઓ !

સેતુહેતુ પૂર્ણ થયે, નાશ કરી દેને મૃત,
 પૂતાપૂત સર્વ આવે, પો'આ પછે કવિ'જો,
 પૂવજિયો પાકુ કહે, પુત્ર સેમ કે'જો સોને,
 પાર્ય કહે પિતા ચાલો, પછે પાછા આવજો;
 સ્વાધિ ને બ્યાધિ આધિ, અસાર સંસારમધ્ય,
 ભોગવતા બટકયો હું, અટકયો ના રાવ જો. ૧૫
 'માટે આવવાનું' મન, મને રજમાત્ર નથી,
 માત તમારીને કે'જો, વે'લા અહીં આવજો;
 સતકર્મ કરી શુદ્ધ, પર્મ ધર્મકેરી શુદ્ધ,
 ધારી તમે નાર નહીં, સ્વર્ગમા સુહાવજો;
 જીવ પુત્ર વેગે વળો, માનાદિકને તો મળો,
 શ્રાદ્ધ સારી પિતૃપર, પ્રેમ પૂર્ણ લાવજો,
 હી આ'આ બ ને'જોવે, શ્રદ્ધ થયો સામટો ત્યા,
 આવજો ભાષ આવજો, (ને) પો'આ પૂડે કાવજો ! ૧૬

લીમાણું નાગમ.

ચકોરનું ધ્યાન જેમ, ચક્ર ભરે લાગી રહ્યું,
 ચાતકનું જેવું ચિત્ત, મેધમધ્ય મગ્ન છે,

૧૮૬ લીમે (લખ) - જાને નાશ કરી દેને - (સેતુને) નાશ કરવાનું કારણ કહે છે. પૂતાપૂત હો-પૂત (પવિત્ર) અને અપૂત (ખાપી) સર્વે એ માર્ગથી સ્વર્ગમા આવે તે હીકે નહિ માટે. પૂર્વજિયો-પૂર્વજ વધે-હો-પિતૃલોકમા જાયેલો. સંસારમા ન આવવાનું કારણ પાડું કહે છે: ઉપાધિ હો રાવ જો-જો કે હું રાવ (રાવ) હતો તોપણ ઉપાધિ વગેરેના ભોગ ભોગવતા અટકયો નહિ! અર્થાત્ ફરીને એ ઉપાધિમા આવવાથી 'હું' કરાણું છે.

૧૮૭ નાર-કે કૃતિ ! (પાડુંએ સંદેશો કહાવતાં કરેલું સંબોધન).

ચારુનું તો દિસે ચિત્ત, અંધારી રયની વિષે,
 નવા યુવા ચતુરાનું, ચતુરે સંલગ્ન છે,
 તેવું કે તેથી અધિક, ઇદ્રપ્રસ્થ નૃપાદિતું,
 બીમાણું ન વિષે ચિત્ત, આલ્યા જોવા લગ્ન છે;
 નવો યોગી જેમ જુઓ, યોગવલ્લભ કાજ અર્ક,
 તેવા ધણા ભાળનાર, દૃષ્ટિથી અભગ્ન છે.

૧૮૮

ચકોરને મળે ચંદ્ર, ચાતકને સ્વાતીનિંદુઃ
 ચારને અંધારી રેન, ચતુરા ચતુરશુઃ
 દૃષ્ટિ સાધ્યવાળાને તો, યોગસિદ્ધિ એક મળે,
 આનંદ અતિશે બ્યાપે-અંજ. કે' આતુર શુઃ
 એમ નૃપાદિકને ત્યા, ઉતરતા સેતુ થકી,
 ઉભય દર્શા છે ભાત, પથ ને આ સુર શુઃ,
 રસયનું મન જેમ, કવીશ્વર ધીમે ધીમે,
 રસ અર્પી કરે પુષ્ટ, તે ચેર આ' શર શુઃ.

૧૮૯

૧૮૮ રયની (રજની) - રાત્રી. નવા ઇન્દ્ર-નવા (નવી) યુવા
 (જુવાન) ચતુરા (સૌ)નું ચિત્ત ચતુરે (ચતુર પુરુષ વિષે) સંલગ્ન-
 (લાગેલું) છે (હોય છે). ઇદ્રપ્રસ્થનૃપાદિતું-ઇદ્રપ્રસ્થના રાજા યુધિષ્ઠિર
 વગેરેનું આલ્યા ઇન્દ્ર-બીમાણું ને આવેલા જોવાને લગ્ન (આસક્ત) છે.
 નવો ઇન્દ્ર-જેમ કોઈ નવો યોગી યોગવલ્લભ (યોગથી મળે એવી સિદ્ધિ)
 કાળે અર્કને જુઓ છે-સૂર્ય સામે દૃષ્ટિ રાખી રહેવાનો અભ્યાસ કરે તેમ તે-
 વા (યોગીની ધેડે ધારેલા અર્ધ) મળવાની આશાથી ઉચ્ચ જોઈ રહેનારા)
 ધણા યોગી અભગ્ન (અખડ) દૃષ્ટિથી ભાળનાર ■ અર્થાત્ બીમાણું ન-
 ને આવવાની આતુરતાથી વાટ જોઈ આશાસ સાધું જોઈ રહ્યા હતા.

૧૮૯ બીમાણું ને સ્વર્ગમાથી ઉતરતા જોઈને યુધિષ્ઠિર વગેરેને મ-
 થેસો આનંદ વર્ણે ■ ચકોરને ઇન્દ્ર સ્વાતીનિંદુ-સ્વાતી નક્ષત્રમા વરસતા
 નેધના શાણીનું ટીપું દૃષ્ટિસાધ્યવાળાને-સૂર્ય વગેરે પદાર્થ સામે, ધણી
 વાર અખડિત દૃષ્ટિથી જોઈ રહેવાનો અભ્યાસ કરનારને આનંદ ઇન્દ્ર-

તિલ જેટલા જણાતા, પણ જેટલા તે લણા,
 ખાણ કેસરી સમાન, દરશ્યા બે વીર છે;
 ત્યારે જોનારા કરે છે, કલ્પનાઓ કલ્પ જેવી,
 સ્વલ્પ કહી દાખે કવિ, જિતરે 'શા વીર છે !
 કોઈ કહે શુક યનિ, કોઈ કહે સોમ સૂર્ય !
 કોઈ કહે ભોમ બોમ ! કો કે' હંસ કાર છે !
 આહા ! જિતરી શા આવે, આકાશમાં વસનારા,
 કેળી પેર ગમ્મ ધરા, (શુ) ધારતી બે જિર છે !

૧૬૦

ત્યારે ઉપર કલાં તે સર્વને અને જે આનંદ વ્યાપે, તેને કોઈ આવર (ઉ-
 ત્ક્રાંતિ) માણસ કહી શકે શું કે નહીં કહી શકે. અર્થાત્ ઉત્ક્રાંતિ માણસને
 જેની ઇચ્છાથી વસ્તુ મળવાથી સીમા વિનાનો આનંદ થાય છે નુપાદિતને
 યુધિષ્ઠિર વગેરેને. કલ્પ-જન્મે-શીમ તથા અર્જુન. તે બન્ને કેવા
 દેખાય છે તે વિષે ઉપદેશ કરે છે પણ ઇન્દ્ર-જ્યેષ્ઠ આ સૂર-સૂર્ય (સૂર્ય
 જેવા બે ભાઈ) પણને-કમળને (યુધિષ્ઠિર વગેરેને) દેખાતા હોયની કે
 સૂર્ય જેમ કમળને ખીલાવે છે તેમ આ બે ભાઈઓ યુધિષ્ઠિરાદિના હૃદય-
 કમળને ખીલાવનારા હોવાથી ઉપમાસ્વરૂપ બને છે, પણ એકને વિષે પ-
 દની અને બીજાઓને વિષે સૂર્યની સંભાવના કરીએ માટે ઉપદેશ.

૧૬૦ ઉતરી આવતા બન્ને ભાઈઓ કેવા દેખાય છે તે વિષે વર્ણન
 કરે છે. તિલ ઇન્દ્ર-તિલ-વન. જાણ કેસરી-સિંહવનું જન્મ્યું. વસ્તુઓના
 દર્શનસ્વભાવ વગર્યા છે માટે સ્વભાવોદ્વિત. કલ્પ જેવી-મોટી મોટી.
 સ્વલ્પ-એ કલ્પનાઓમાની કેટલીક-મોટી. ઉતરે ઇન્દ્ર-એ બે વીર શા
 (કેવા) ઉતરે છે. ભોમ ઇન્દ્ર-કોઈ કહે છે કે એ તો ભોમ (પૃથ્વી)
 અને બોમ (આકાશ) એ બે ઉતરી આવે છે. કાર-પોપટ-
 પૃથ્વી અને આકાશની કલ્પનામાં વિકલ્પ કરે છે. ક્યા ઇન્દ્ર-કોઈ કહે છે
 કે ત્યારે પૃથ્વી અને આકાશ બન્ને ઉતરી આવે છે અને આપણે પણ પૃથ્વી
 પર છીએ, ત્યારે એ પૃથ્વી આકાશમાં ગમ્મ શી રીતે કે શું તે બે ભાઈ ધા-
 રે છે કે કે બે ભાઈવાળી પૃથ્વી હોય તો જેમ બની શકે; કેમકે એક

કોક કહે કોકે જેવો, હસ્તી દારી ઉતરે છે
 આહા ! એના યગ કેવા, 'યમથીએ કરે છે ।'
 નાગ મહાભાગ ભાઈ, માનવ સમાન હશે
 નીકર 'ઉતરાય શું, તર્કે એવા કરે છે ।'
 હસ્તી જોયો મસ્તી મધ્ય, આહા ! મારવા શુ દોડ્યો ।
 અંકુશ અડાડી વારે, આ'વતથી કરે છે । ।
 લોકોએ થોડે કહે, કેટલાક ચર્તે બાધી,
 આ'વત જણાતો નથી, ધીમે ડગ ભરે છે । । ૧૮૧

માધવ રતિધવચા એવે મૂર્તિમાન દીક્ષા,
 કુતિ કહે આલ્યા પાછા, કરિ કયા દેખાય છે ।
 કૃષ્ણા ને સુભદ્રા કહે, ફરે નવ પાછા કદી,
 આનંદવાળા અતિશે, બાધજી । પેખાય છે,
 દારીઓએ દાળી આખ્ય, જોઈ કયું જટપટ,
 હસ્તી લાલ્યા હસ્તી સાથ, વ્યર્થ હવેખાય છે ।
 બીમરવામી કક્ષા મધ્યે, લાલ્યા છે કરિને પાળી,
 લટકતુ લાગુલ આ, લાલ તો લેખાય છે । । ૧૮૨

માયુ' મનુષ્યાદિ વસવા માટે રહેવા રેઈ જીનુ માયુ આકારમા જાય ।
 અસુ બધર્મા સબધનુ' વર્ણન કર્યું છે માટે સુખધાતિશયોક્તિ

૧૮૧ કોક જેવો-ચક્રવાક પક્ષી જેવો (ધિજો) નાગ-દાથી મહા-
 ભાગ-મોટા કાવ્યવાળો માનવ સમાન હાથી હરો, એની ઉપપત્તિ કહેછે-
 નીકર ઇન્-એ એપી મોટો હોય તો યમથીઆ ઉપર યજ્ઞને ચાંરીતે ઉતરી
 શકે । હસ્તી ઇન્-કાઈ કહેછે કે મે હસ્તીને રસ્તીમ્ય (તોફાન કરતો)
 જોયું । ચર્તે બાધી-હોઈ કરીને

૧૮૨ માધવ-વસંત રતિધવ-દામદેવ. આલ્યા પાછા-ખાલી દારો
 -દામ કયા વિના દાળી આખ્ય-આજ દાળીને (ફરતો પદાર્થ ધારી

ખીજ કહે ના ના માતા! ખભે ચડાવ્યો છે હાથી,
કાળો કાળો બમ્બર શો, મને તો જણાય છે ।
ડાહો દાસબોધ્યો એક એ તો ધોળા જગ જેવો,
દેખાય છે પીઠે બાધ્યો, સ્વેત શો તણાય છે ।
એવે આવા ઉતરી બે, માત્ર પગચિવા પાય
બાહી રથા ત્યારે સૌ કો, ખોટરા ગણાય છે ।
કુતિ કોપ બાધ્યો કાય, રકત નેત્ર યથા અતિ,
મરવાને જતી જણે, હેલામા દણાય છે । ૧૯૩
છેલ્લે પગચિયે પગ, એક અડ્યો ભૂમિપર,
ઉપર છે એક એવે, યુધિષ્ઠિર પૂઝતા,
કેમ બાત ! કુચળ છો, સ્વદેહે તો અર્ચે મયા,
તમ સમ કો ન યયા, આ વિશ્વ મધ્યે છતા ।
કહો કાષ-એવામા ત્યા, સમુદાય મધ્ય પડ્યો,
ઐરાવત આવી ઝટ, લોક નાસી ત્યા જતા ।
કપી કાય કહે લોક, અવનવું આ શુ ચયુ ।
જીવવું હોયે તે નાસે, નાના મોટા સૌ હતા । ૧૯૪
સુભદ્રા ચમાઈ અતિ, કિરીગીના રકથ માહી,
સત્વર બરાધ મધ, કપતી અતિ અતિ.

૧૯૩

૧૯૪

ધારીને ભેગા માટે) સ્વભાવોક્તિ હસ્તી-કં-હાથી લાખ્યા હાથી ।
કક્ષામધ્યે-જગલમા લાંગૂલ-પૂછકું

૧૯૩ ખોટરા- (તેમની સાથે હાથી નથી તેથી ખોટી કલ્પના
વાળા) કુલી-કુલીને મરવાને કં-જણે તે હેલામા (તરતજ) દણાય
છે (મૃત્યુ પામે છે) તેવી ચઢને મરવાને જતી-જવા લાગી ।

૧૯૪ સ્વદેહે-મૃત્યુ લોકના દેહ સંલિપ છતા-પ્રખ્યાત. કહો કં-
કહો, કાંઈ વિદ્ય નહયુ કે કેમ ! જેથી તમે હાથી લીધા વિના પાછા
આવ્યા ! એવો પ્રશ્ન કરવાનો આરભ કરી, કહો કાંઈ, એટલું જાણવામાં
સેકાના સમુદાયની વચ્ચે ઐરાવત હાથી આવીનેપડ્યો સૌ હતા-(નાસવામાં).

કૃષ્ણાએ વિચાર્યો કેર, અમથી થયા તે જઈ,
ભીમને આશિંગી પડી, ગાયથી થઈ મતિ;
કૃતિકોપ કરિ કાજ, આરોપ થયો' તો જોઈ,
તેહ ભયે ભાગી ગયો, મૂઢ થઈ ગે મતિ;
અભય થવાને કાળે, પેઠા મેઢ કરિ નીચે,
શુંકે પુરુષ સાહી મેઢ, કંષતા કાયાવતી.

૧૬૫

ઐરાવતદર્શન.

સુધિધિરે જોયું આ શું ! વિસ્મય વર્યો છે મન,
તોયે જાણ્યો આવ્યો દસી, કારણ ત્યા કાળે છે;
ઐરાવત આવ્યો આવ્યો 'નાસરો ન કેઈ નથી,
એવે જોયા સૂમ થયા, પિત્રને આચાર્ય છે !
સમજાવ્યા તેમને ત્યા, માત કને જઈ વદ્યા,
ઐરાવત આવ્યો આ તો, કેઈ ના અનાર્થ છે !
નકુલ ને સહદેવ, આથી શુદ્ધિ મધ્ય પડે,
સાત સરવેને કરે, ઐરાવત આર્થ છે ! !

૧૬૬

૧૬૫ અમથી-ભય રહિત ગાયથી ઇન્-ચરીત ગાય જેમ મેઢ
ભય તથા પ્રાણીને જોઈને બીહીને નાથી ભય તેવી મતિ થઈ ! મનુષ્યોનેજ
જેમ ભય ઉપજ્યો, એટલું જ નહિ, અદસ્ય મનોવિકારોને પણ ભય ઉપ-
જ્યો કૃતિ ઇન્-કરિ (હાથી) ને કાળે કૃતિને નિષે જે કોપનો આરોપ
થયો હતો, તે કોપની મતિ મૂઢ થઈ મધ્ય અને તે પણ સાચી ગયો ! ! અ-
ર્થાત્ કૃતિમાતાનો કોપ હાથી જોઈને ઊઠી ગયો અભય ઇન્-અર્થાત્
હાથીથી ભય નહોતો થયો, પણ અતિ મોટા પ્રાણીના એકાએક પડવાથી
ભય થયો હતો, હાથી તો જોનારાનું વિસ્મયનું આવળન હોઈને અદ્ભુત
રસ પ્રદેશવનાર હતો.

૧૬૬ સુધિધિરે જોયું વિસ્મય વર્ણ છે સુધિધિરે ઇન્-તોય ઇન્-
તોય (વિસ્મય થયા છતાં પણ) દસી આવ્યો તેને ઐરાવત દસી

કુંતી માન દને જાણી, બીમાલુન સાચ્યા પમે.
આષ્ટ ! ઝેરાવન આબો, માલો એના દેદને:
બેમાંનો ખરો કિયો તે, વસ જોગખાવ નહિ,
અમિત એ જાણું નહિ, શીકૃષ્ણ કે મેદને.

૧૪૮

શલુન કે' જોગખાતું, અંખાડીવાળા બેદરની,
મદારધી બેળ નહિ, ઝેરાવન તે ખરો;
વાંક નથી તમારો કે', મયની કૃતિ છે એ !
જુઓ જોવા જોયો દસ્તી, મન મન તો કદો:
વડજાનની કૃપાએ, અવનતું કાર્ય વળું,
મળ્યા અમારા પિતા ત્યાં, વળી બીજું હન્યારો:
કુંતી કે' કુંવર મારા, આસ પૂરી વડી તમે,
સમાચાર સાચ્યા વળી, ત્રિશુવનમા શરો.

૧૪૯

૧૪૮ દાથી પ્રથમ આબો ત્યારે પત્નો વિસ્મય થયા હશે, પણ
દાથી જાણવા પછી પામે, પામે વિસ્મય દૂર થવા લાગ્યો, તે વર્ણે છે
વિસ્મયના ઇત. તેદને-વિસ્મયને અર્પીત 'આ ઝેરાવન દાથી છે, બીજું
કાંઈ નથી ! એમ કહી કહીને નકુલ તથા સહદેવે પૂજાને વિસ્મય દૂર
કર્યો ! ત્યારે શું વિસ્મય નિવૃત્ત નાશ પામ્યો ? તે વિશે કહેછે : ના,
એમ છતાં પણ વડજાનના-મોઘ દાઘવાળો-જાણે વેરી (વિસ્મય
કપી પત્નો ખરો રહ્યો ! ક્યાં રહ્યો ! લોકાંતર ઇત-લોકાંતરમાં (લોકાના
અંતરમાં) ગુપ્તપણે રહ્યો ! જાણે શું પણ હારે છે ત્યારે લોકાંતરમાં
(જીવ દેસમાં કે જીવ લોકમાં) જાય છે, તે સૌ જાણે છે. લોકાંતર
સંજ્ઞાને એ અર્થ ધાય છે માટે સ્વેષાલંકાર. એમના ઇત-મય દેવે કરેલો
ચિત્રરૂપ દાથી અને ખરો દાથી, જો બેમા ખરો દાથી ક્યો ? છાંતિ
અલંકાર, એમ શીકૃષ્ણ કાળા છે અને મિથ પણ કાળો છે માટે તે
જન્મે જોગખાત નથી, તેમ આ જન્મે સમાન ધોળા દાથીજામા ખરો
ખટો જોગખાતો નથી. નિર્જનપ્રતિનિર્જનમાય છે માટે દ્વિતીયાલંકાર

૧૪૯ મદારધી-ઇદ્ર. ચિત્રના દાથીમાં દાથી જીવર બેઠેલા કંદને

આમો નિરખીએ દસ્તી, એમ કહી સદુ કને-
ગપાં, થવાં મુખી અતિ, મનસા પૂરી રૂપી;
મોઠ ઘોઠેપોઠ આવે, નેપ ઠાપ જલ નદિ,
નેનાં તમિ થાય નદિ, નિરખે દળી મગી;
વિસાગ મખા દતી તે, માણમે બરાઈ મઈ,
જવા જમ ગદી નદિ, નવા આવના વળી;
પંડિને પુગળી ત્યાં, વેદિવાને વેદ આખ્યા,
અખ્યા મોઠો ગોર, આખ્યા દાઈ સામળી.

૨૦૦

કવીશ્વર આખ્યા એક, તેમજે કવિન કમું,
શુભ અગ્ર આ તે દરો, અંબાડી કે વીજળી;
ધંટોરો ધોર થાય, ચડવા એ લાગ્યો મેથ,
આખ્યાજી જથ એ તો, રંગનો ગંગાવળી;
દસ્તખોરો આ તો નો'ય, ધન અટકાવનાર,
મુશ્વજી દરનાર, સંકા થઈ ને ટળી;
કવન કવિનું શુભી નૃપ દેવા લામો દ્રવ્ય,
નેપએ ન જઈ મારે, વિત કવિતા કળી ! !

૨૦૧

પણ ચીતર્યાં છે, પણ ખરે ખોશવત એકલો આવેલો દોવાથી તે ઉપર
મદારથી ઇંદ્ર બેઠેલો નથી ! કૃતિ-ચિત્રપ્રતિમાની રચના. એવી-શ્રાવિ
ઉપલવે એવી. સમાચાર-(પાંદૂના). આશિર્વાદ રહે ત્રિશુવનમાં ઇંદ્ર-
તમે ત્રણે દોકમાં ગતિ કરનારા થાઓ, સર્વવિજય મેળવો, એ વ્યંગ્યાર્થ.

૨૦૦ ભેષ ઇંદ્ર-ભેષ આવે તે ભેષને પાછાં જલ નદિ-દાથી
અત્યંત દર્શનીય દોવાથી ભેષાજ કરવાની રતિ થઈ દરી ! ભેષારના
મનનો વિરમય એ વ્યંગ્ય છે.

૨૦૧ કવીશ્વર-વલ્લભ- શુભ ઇંદ્ર-આ તે થાવો દાથી દરો કે
ધોળું વાદળું ? અંબાડી દરો કે વીજળી ? આતે ધંટોરો ધોર થાય છે
કે મેથ ચડવા લાગ્યો છે ? મેથવર્જના છે ? સદેહાલંકાર. આખ્યાજી ઇંદ્ર

એવો જોમ જોઈ એક, યાદજી કે જાટ આઝો,
 ગુણ માવા સામ્યો ઝટ કવિતા નાખી કરી;
 સિખિ સમ દાનેશરી, નૃપ અમે ટેક રખી-
 રા કનેથી દાન લેવું, ખલું લેવું ના જરી;
 સાંગલો કવિતા મારી, મારે સાંભળતી છે,
 દાથી દયોડા જેવો આ, દિવ નામ છે ઠરી;
 પૂજાં છે સાત અને, દાંત ઉગ્યા ચાર તલ્લી,
 એક શુંક પાછલી એ, નહિ સી દંડુસરી ? ૨૦૨

—આ આશ્વજી અને ગ્રહ જેવું દેખાય છે તે આશ્વજી અને ગ્રહ નથી,
 પણ મેઘપત્રપ્રમાના રંજની રેવાએ વળી (વાણી વળી) છે. આ
 હસ્ત્યારોહ (મહાવત) ન દોષ, પણ ધનને અટકાવનાર અને ભજ
 (વાદજને) શુભ (ધાણ) કરનાર (મૂર્તિમાન વાયુદેવ) છે એમ અને
 શંકા થઈ અમે તે રળી (નિવૃત્ત) પણ થઈ. સત્ય અર્થનો નિષેધ થયો
 છે માટે અપ્રત્યુદિતિ અસંકાર નૃપ-યુધિષ્ઠિર. જોઈએ ૬૦-કવિ કહે છે
 કે મારે તો એક જઈ પણ જોઈતો નથી. શું મારી કવિતાને વમે રિતની
 જરોબર કળી (સમજ્યા) ? અર્થાત્ એ કવિતા તો અમૂલ્ય છે. દ્રવ્યલોભે
 કવિતા રચવી એ અખમ છે, એ દેવનિ.

૨૦૨ જાણજી કે જાટ-જાણજી છે કે જાટ ? તે જોળખી રામાઈ
 નહિ એવો-જાટ જેવો જાણજી. રા માટે જાટ જેવો ? ગુણ માવા ૬૦.
 કવિતા ૬૦-કવિતા કરી નાખી ? સી કવિતા કરી ? સિખિ ૬૦. દે સિખ
 મૂળ સરખા દાનેશરી નૃપ. અમે ટેક રખી (રાખી) છે કે દા (દાતા)
 કનેથી દાન લેવું, પણ જરી (ચોડું) ન લેઈ, એ ખલું (નિશ્ચય) છે.
 અથવા ખલું (પ્રત્ય-વસ્તુ અથવા ખળા ઉધરાવી ખાવા તે) ન લેઈ.
 આ વરણમા એવો અર્થ પણ રહેલો છે કે, દે નૃપ. સિખિ સરખા દાને-
 શરી રખીદા કનેથી અમે (અમેએ દાન લેવું, અને એ ખલું (ખલું)
 લેવા જઈ, તો તે જરી (ચોડું-ચોડા દાણા) ન લેઈ. એવી બીજે સામ્ય-
 જમટના આશ્રયલતા રખીદાસનું કથન મિલકે સખ્દોથી ક્યું છે માટે

હરણ અજ નેવા, હાન દીધાં મોટાં તમે,
 કવિસેના કોટ પૂર્ણ, આપી શેર બાજરી !
 મન્ય મન્ય સાન્ના દાથી, માતાનું મનાયું મન,
 કોષથી કચાવ નદિ, તમારી બરાજરી ! !
 રાખા રાસમાએ મુખી, કવિના કરામતી આ,
 આપી દેશે રાવ રાજ્ય, કુણુ જશે આ તરી,
 તે તો કવિ વધા ત્યારે, સાડો બાગનો નથી,
 વર્ણની સગાઈ કેળી, ચોગરખી આંતરી ! !
 બીમમટ હાગી હાંત. મોભો તોલ તોભો તર્ત,
 કરાવો આરા કવિ જમ પીસો ધાણીમા

૨૦૩

સુદાતાકાંચ સામજીક સ્તુતિપાઠક તથા દ્રવ્ય યોગે કવિના કરનાર અને
 જગાં વપરાવી જાનારો યોગી દતો, એ વ્યંગ્યાર્થ મારે સમજાવતી
 ઇ-અર્થાત્ પોતાની કવિતા બજારમાં સમજાવવાની ઇચ્છાવાળો દોનાથી
 રસજ્ઞ અરસાજનો ભેડ ન જાણનાર તે દતો, એ વ્યંગ્ય દયોદા નેનો-
 (દીનેપમા). પૂછડાં ઇ-અર્થાત્ કવિ અચગુર મામડિયા છે, એ
 વ્યંગ્યાર્થ

૨૦૩ હરણ ઇ-હરણ અને તેના પિતા અજ રાજ કર્ણ વમે-
 જેની પેટે હાન દેવામાં પ્રખ્યાત ન હતા તેની પ્રખ્યાતિ પર્ણ છે માટે
 કવિ ઇતિહાસાદિકના જ્ઞાન વિનાનો છે, એ વ્યંગ્યાર્થ શેર બાજરી ઇ-
 અર્થાત્ શેર બાજરી આપે તેનાં પજુ વખાણની કવિતા કરે એવો એ
 કવિ છે, એ વ્યંગ્યાર્થ. રહા ઇ-રાસમ (ખર) નેવા રામાએ આ
 કરામતી-કરામતવાળી (જકોરિત.) કવિતા મુખી (ત્યારે તે બોલ્યા કે
 આ તમારી કવિતા સાંભળીને) રાવ તમને રાજ્ય આપી દેશે અને આ
 કુણુ (કોણુ) અથવા કુળતો મનુષ્ય જેતરી જશે! અર્થાત્ આ કવિ ન્યાત યજ
 જશે. કુણુ સજ્જમાં એ અર્થ છે માટે જ્યેષ્ઠ અને યોગાત્તરી જણુ તથા
 કવિત્તુ ન્યાત મણુ એ બન્ને સમાન રીતે વર્ણવાયાં છે માટે છૂટાંત.
 વર્ણની ઇ-અર્થ કવિતામાં ચોચરણી (ત્યારે ચરણમાં આવેલી) વર્ણની
 સગાઈ (અક્ષરસમાધ) દેવી આંતરી છે. ! ચોચરણી-ચાર પગવાળી. કેલેષ.

યુધિષ્ઠિર કહે બાપ, બાટ જેવો બ્રાહ્મણ એ,
 તોજ કરવી ન નિંદા, ધૂળ હોય પાણીમાં
 બ્રાહ્મણને કવિ તમે, માટે પસાવતું. પાણું,
 આડી લીંટીએ લખાયું, પાણી લીધું પાણીમાં;
 કર્મ આવાં કર્મ કરે, કલ્યાણ કલ્યાણ હજી,
 સિવાજીની મેવા સળે, વાંદ વધે પાણીમાં !!

૨૦૪

ઐરાવતઅદર્શન.

એવા નાટારંગ ઘનાં, સટ લઈ પડી સાંજ,
 દિન જતો રહ્યો ઝટ, લાગે લય લાગતો;
 એવે ઉંચે કરિયાઓ, આકાશદીવે શું જેઓ,
 દિમગિરિ નહે ચાલ્યો, પંટ નાંખ્યો વામતો;
 વિદ્યાસી વદન વેગે, જુએ ઉંચુ એક ટસ,
 સદુ કે. આબાલવટ આ તો દેવ ભગતો !!
 પછે જળુતો રહ્યો તે, ઐરાવત આગ્યો મયો,
 બહા કેવો સારો દારી, ખાવા નવ મામતો !!

૨૦૫

સેતુલગ્ન.

એવે પેલા કવિ જોને, પસાયવું મળ્યું પૂરું,
 સેતુએ ચઢવા લાગ્યા ગુણ ગાઇ રાગના;
 અર્જુને ત્યાં જોયું ઝડ, નૃપને નમન કર્યું,
 સેતુ સંહારવા કહ્યું, આવા કવિ જાણ ના!
 આતા આપી નરનાય, કાર્ય સિદ્ધ કરે જાત,
 ધનુષાણ લીધા હાથ, સેતુ તોડ્યો સાચ ના;
 એમ હતું નોતું કરી, માતને નમ્યો કિરીટી,
 ખીજ કંઈ કરો આતા, સેવા સાચી થાય ના! ૨૦૬

કુંતી આશિષ.

મુખ માગ્યું મળ્યું બાઈ, કરી મુનની કમાઈ,
 ધન્ય થવું મરી પાઈ, થાવ સુખી પંચ તો,
 રાજ્યાસન મોજ માણી, પરમેશ્વરીને પિઠાણી,
 વયો ધરો વાણી તાણી, થાવ દાણી સચ તો,
 પરિચરે પોઠો જાત, અંકે પુત્ર પંચ સાત,
 બેસો કરો તેશુ વાત, મળો મણિમંચ તો,
 આથા પૂરી મારી જે-રી, તમ તન પૂરો તેરી,
 સુખી કરો કુળદેવી, વધજો પ્રપંચ તો. ૨૦૭

૨૦૬ સેતુ સંહારવાનું કારણ કહેછે આવા કવિસ્વર્જના જાણ નહિ
 માટે સેતુ હવે તોડી પાડ્યો જોઈએ એવા માગણ કવિની અધમગતિ
 થાયછે એ જ્ઞાનિ સાચ ના-કોઈની સાદાથ વિના. અર્જુનનો વિનય
 વર્ણ છે. સેવા છંદે માતા અમાસથી તમારી સાચી સેવા થતી નથી.

૨૦૭ કરી ઈન્દ્ર-દીકરાએ માતાને માટે એ કમાઈ કરવી જોઈએ તે
 તે કરી. ધન્ય ઈન્દ્ર-દેવ એ તમારે માટે થાઈ મરી-મેં એ તમારે માટે
 શ્રમ કર્યો, તે સર્વે ધન્ય થયું ક-સાર્વક થયું! પરમેશ્વરીને-બ્રહ્મદેવને-
 પરમેશ્વરને વાણી તાણી-અર્ચાત્ સંતાન-મન્થ પરિચરે (પર્ચરે) ૨

સર્વવિસર્જન.

આસિર્ધોદ સુણી સર્વ, જાવા લાગ્યા જગ જગ,
નાગોરી વાતો કરે, જેવો જેવો જેમણે.
બીમાર્જુન વખાણે કે, તાણે કાષ્ટ કિરીટીનું,
જાણે બીમ કે જોરાળ, જાણા દેવ એમણે !
માતનું મનાવ્યું મન, માતંગ આણીને હેડે,
એમ વાતો વહી મુખ, વાટ લીધી તેમણે;
નૃપ આત કુંતી કૃષ્ણા, તૃષ્ણા પૂરી થયે ચાહ્યાં,
મા'દ્યા સુભદ્રા અવિશે, મોદ વાધ્યો એમણે

૨૦૮

મત્સ્યમહિમા.

માછડું જે બક્ષ બાવે, તેહ દેવ દક્ષ કા'વે,
ઉચ્ચરાવે રક્ષ દાવે જન લક્ષ બકત છે,
ગાડરાના રૂપવાળો રહે કવિ શૂર જાણો,
આ તો અનુપ નિહાળો, યયદૂપ રંગ છે,
મયાતમા દેવ સેવ, તશ્ચ અદમેવ જોવ.
કવિ તતમેવ એવ, દરે સેવ જકત છે,
કવીશ્વર કાજ ધારે, મગગ મુશ્રાજ બારે,
મત્સ્યમહિત આજ સારે, વાણીસાજ વકત છે.

૨૦૯

પદ્યમમા અર્થાત્ વૈભવ મળો અકે-જાણામા મહિમાય-મહિમય
આજઠ પ્રપંચ-સ સાર-વિસ્તાર

૨૦૮ નાગોરી-દાગીની માતંગ-દાગી. હેડે-પૃથ્વીપર જેમણે-
દરેકને જેમણે જેમણે હર્ષ થયો ! અર્થાત્ ધણો આનંદ પામ્યાં !

૨૦૯ વસ્ત્રમ કવિ ગ્રંથ સંપૂર્ણ થયાં મહાનુભવો આ મત્સ્યાવતા-
રુપ વર્ણન કરે છે માછડું ૪૦-માછડું, જે મત્સ્યાદારી મનુષ્યોનો ભક્ષ
દોષાથી તેમને બાવે છે, તે દક્ષ (ચતુર) દેવ કા'વે (કહેવાય છે),
અને "દે મત્સ્યદેવ ! તું દાવે (દાવ આણીને) અમારું રક્ષણ કર" એમ

સત્યવ્રત રાય એક, મહાકાય સાંઘ શુદ્ધ,
સર્વ સુખદાય સિદ્ધ, દુઃખદાય નામ છે;
સંખ્યા કરતો તે કદી, ધ્યાન ધરતો ધનેશ,
કષ્ટ કરતો જણાતો, અવર તો વાંચ છે;
અંજલિમા નાનો મત્સ્ય, તર્ફડતો છતો માનો,
ભોષ ના પિછાન્યો પૂર, ફાદાનો સ્વામ છે;
પંચપાત્ર પાણી સખી, મત્સ્ય દયા આણી નાખ્યો,
સાખ્યો લુઓવાણી સુણી, પ્રભુ પ્રાણીઆમ છે;

૨૧૦

હવ્યસાવે છે, તમા લક્ષ જન તેના બક્ષ છે આકરાના ઇન્દ્રિય મને રાકે
(રખે) આકરાના રૂપવાળો (એક આકરાની પછવાડે એમ બીજા આકર
આક્રમ્ય નયછે તેમ એક કવિએ મંજુનાથરજુ વગેરેના કરેલા નિયમને
અનુસરીને તે પ્રમાણેજ કથા કરનારો) કવિભૂષ વાળો ! અર્થાત્ મહાક
કવિએ મંથના આક્રિમા દેવણ કથન કરીને વસ્તુનિર્દર્શન વગેરે મંજુના-
થરજુ કરે છે, પણ હું તેમ ન કરતા મંજુનાથરજુ મંથમા ઉમટ કરે
છું; કેમકે કાર્ય પૂરું થયા પહેલાં દેવાદિકની સ્તુતિ કરવી તે કરના કાર્ય પૂરું
થાય તોજ તેમની સ્તુતિ કરવી એ મને વધાર કીક લાગેછે આ તો ઇન્દ્ર-
આ કવિ તો અનુપમ કવિતારૂપી (દુધના) કુવામા રક્ત (પ્રીતિવાળો)
છે અર્થાત્ અનુપમ કવિતારૂપી દુધના) કુવામા આસન્ન આ કવિ બીજા
કવિએ કરેલો નિયમ શું કરવા માને ? મંથાતમા ઇન્દ્ર-અને બેઠલામાટેજ
કવિ અદ્ભુતવને એવ (મર્મ) વછને મંથાતમા વતખેવ દેવની સેવ કરેછે
શું સમજને ? કરે ઇન્દ્ર-કેમકે જગત્ તેની સેવા કરેછે કવિશ્વર ઇન્દ્ર-
આની રીતે કથનની સેવા કરીને કવિશ્વર મંજુના અને સુભાજ (અતિ મહાશિ-
વ) એક બારે કાજ ધારેછે, તથા મત્સ્યબ્રજવાનની બક્ષિ તે કાજ સારે (સિ-
ધ્ધ કરે છે) કયું કાજ ? વાણી ઇન્દ્ર-વાણીના સ્થાન (અલ કાર) રૂપ
વક્ત (વસ્તાપણું) એ મારું કાજ છે આ મંથની સમાપ્ત અદ્ભુત-
રસના આલ બનજીત મત્સ્યાવતારના સ્વરૂપથી કરીને કવિએ એમ સૂચ-
વ્યું ॥ કે આ આખો મંથ અદ્ભુતરસથી ભરેલો છે.

૨૧૦ મત્સ્યાવતારની અદ્ભુતતા વર્ણવે છે સત્યવ્રત ઇન્દ્ર-એક સત્ય

પૂર્ણ ચક્ર પંચપાત્ર, તવ ઘટ મધ્ય ધાત્યો,
 મત્સ્ય મોટરો થયો ત્યા, અવનવી વાત છે ।
 સત્યમતે ધારી દયા, ઘટચક્રી મત્સ્ય કહયો,
 મોજ માંછી નાખ્યા આણી, ઝખ દીન જાત છે;
 એક રોજ ગયો નહિ, હોજ એવે તો ભરાયો,
 મોજ માણે ને મુરારિ, વિશ્વમા વિખ્યાત છે,
 પૂર્ણ ચક્ર સ્થળ તેહ, તદા જગ અતિ દરી,
 સરોવર નાખ્યો મત્સ્ય, વધી પડ્યું ગાત છે

૨૧૧

મત દરીને રાજ મહાકાય (ઉત્તમ સરીરસપતિવાળો) તથા શુદ્ધ
 સાદાયવાળો હતો. તેને સર્વ સુખદાયક સિદ્ધિઓ (પ્રાપ્ત થઈ) હતી;
 એમ છતાં તેનું નામ દુખદાયક છે (કેમકે તેના વખતમા મોટા જળ-
 પ્રલય થયો હતો તે તેના નામથી સામ્રી આવે છે માટે) કહી
 (એક વાર) તે ધનેશ (ધનવાન) રાજ સર્વ કરતો હતો, ધ્યાન
 ખરતો હતો, તથા કષ્ટ દરતો દોષ એવો (દયાળુ) જણાતો હતો.
 અવર ઇન્દ્ર-પ્રીતિ લોકો ને કષ્ટ દરતા દેખાય છે તે તો વાદાય છે-દંબથી
 છેવટે । અર્થાત્ સત્યમતે તો ખરેખરે દયાળુજ હતો તેનું દયાળુપણું
 મર્જે છે. અજલિમા ઇન્દ્ર-સર્વ કરતી વખતે તેની અજલિમા નાનેર
 સરખો મત્સ્ય આળ્યો અને તે વરફડતો હતો (છતાં) તેને નોંધને તેજ
 પૂર (પૂર્ણ રીતે) ના પિછાન્યો કે, તે મત્સ્ય નથી પણ દયાવાળો
 તથા જાનો સ્વામ (મશ્વર) છે । એ વાત હે બોલાઓ । તમે માનો-
 અદ્ભુત જાણીને અવિશ્વાસ ન જાણ્યો, કેમકે મત્સ્યપુરાણ વગેરે મયોમ
 તે લખેલી છે । સત્ય મતે દયા આણીને અજલિમનિ મત્સ્ય પંચપાત્ર
 (પવાતા) મા પાણી રાખીને તેમાં નાખ્યો । સાખ્યો ઇન્દ્ર-તમે મારી
 નાળી સાબળીને સાખ્યો (સાદીઓ-મમાણો) જુઓ (પુરાણમા),
 તેથી તમને માલમ પડશે કે પ્રજા પ્રાણી (મત્સ્ય) થવા તે આજ
 (આવી રીતે) છે ।

૨૧૧ પૂર્ણ ઇન્દ્ર-તે પંચપાત્ર પૂર્ણ ચક્ર (મત્સ્યનો દેહ વધવાથી
 જરાઈ ગયું) તવ (ત્યારે) તે મત્સ્યને ઘટ મધ્ય (ધડમાં) ધાત્યો

સરોવર માયો નદિ, મંત્રજાળે ત્યારે તેજ,
 સાગર મધ્યે સરાઓ, દેવ શો સમર્થ છે,
 પારાવાર ત્યાં પૂરાયો, જોષ સત્યવ્રત શૂપ,
 વિચારવા લાગ્યો તદા, ગજળ આ મથ છે ! !
 એવે બોલ્યું માછડું ત્યા, હું તો છું દેવસદેવ,
 પ્રત્યેકાળ પૂરો યશે, વાણી તુલિ બ્યર્થ છે !
 અનાકિક સાગી વાત, નૃપ કે જાતે જણવો,
 પ્રસન્ન પ્રભુ ત્યાં હવો, બીજ એજ અર્થ છે, ૨૧૨
 નવકા નીપાછ એક, નપતિ બેસાર્યો મધ્ય,
 પ્રાણદા કંપાવ્યો અતિ, મત્સ્ય જેવા જેવો છે;
 કપટ સ્વરૂપ એવું, હીન મીન તોય સેવું,
 નથી કાંઈયું કાંઈ દેવું, જનરાહ કેવો છે;

અને ત્યાં (તે ધડામાં) પણ મત્સ્ય મીઠો યથો (માવા ન લાગ્યો)
 એવી અવનવી વાત યથા ! જળ ૬૦-હીન (ગરીબ) જાતના (પ્રાણી)
 જળ (કપ-મત્સ્ય) ને- (હોજમા આણીને નાખ્યો) મોજ માણે-
 વૈભવ ભોગવે અર્થાત્ લીલા કરે ગાત-ગાત્ર-સરીર

૨૧૨ સરોવર ૬૦-જ્યારે તે મત્સ્ય સરોવરમાં માયો નદિ ત્યાં
 તેને સત્યવ્રત રાજાએ પોતાના મંત્રના બળથી સાગરમાં સરાઓ-મોહથી
 દીધો, કેમકે તે રાજા દેવના સરખો સમર્થ છે ! પારવાર-મહાસાગર-
 પૂરાયો-મત્સ્યના મીઠા દેહથી. ગજળ ૬૦-આ અર્થ (મત્સ્ય કૃષી ધન)
 તો (જળજ કરનાર) છે ! દેવસદેવ-દેવના સ્વામી હૃદનો પણ દેવ-
 અર્થાત્ પરમેશ્વર પ્રત્યેકાળ ૬૦-હવે પૂરેપૂરો પ્રલયનો કાળ યશે, એ
 મારી વાણી બ્યર્થ નથી. અલૌકિક ૬૦-સત્યવ્રતને આ વાત અલૌકિક,
 લાજવાથી તે બોલ્યો કે (હવે મારે શું કરવું) તે તમે જાતે (પોતે)
 અને જણાવો-કહો એ સાક્ષીને મત્સ્યરૂપી પ્રભુ ત્યાં પ્રસન્ન યથો (અને
 જાણ્યો કે ' બીજ ' એજ મારે હોવાનો અર્થ છે. અર્થાત્ હું જુધીપરની
 તમામ વસ્તુઓનાં બીજનો સંગ્રહ કર.

યવન હવનકારી. મળી નવ આવે કદી,
તો તો ભવ બદ્ધ કરો, નમે મોટા દેવો છે;
માઝલાની મૂર્તિ કરી, ઉચ્ચારી કવિત આજે,
પૂજા કરે તરે તેહ, તાલ માન તેવો છે.

૨૧૩

નમો દેવ મત્સ્યને સૌ, પૂર્ણ થશે આશ ખાસ;
યવનભવન જઈ, મન માન્યું આપે છે;
આર્ચને રીઝાવશે તે, બલામા બીજાવશે તે,
વંધુને વધારશે તે, હુધા તૃપા - કાપે છે !
ધન્ય પ્રભુ ધન્ય દેવ, ધન્ય મત્સ્ય ધન્ય સેવ,
સાધો સાધો સર્વ જીવ, માપ કાણુ માપે છે ! !

૧૧૩ નવમ-નોકા-માઝાણુ પ્રાણુ ઇં-મત્સ્યને જેણે પ્રાણુ
આપ્યો (તે નાનો હતો ત્યારે જેણે તેણુ પંચપાત્રમાં નાખીને રક્ષણુ
કર્ધું ;) તેને કંપાળ્યો-પ્રથમકાળના જળથી ભયભીત કર્યો, એવો એ મત્સ્ય
જેવા જેવો (અદ્ભુત) છે ! કપટ ઇં-દયારણુ એ કપટસ્વરૂપ (માયાવડે
ધારણુ કરેલુ સ્વરૂપ) જે કે હીન (અધમ) અને મીન (મત્સ્ય) હું છે
તોય તેને હું સેવું છું. જીલ ઘોડો તો મત્સ્યાવતારને સેવતા નથી તેમ
હતા તમે કેમ સેવો છો ? એમ કહેશે તો, નથી ઇં-જનરાહ (ઘોડો-
નો પંથ) કેવો છે, તેણુ મેં કહ્યું હેવું કાઢ્યું નથી ! કે જેથી મારે તેમને
માર્ગે ચાલવું જ નોંધજો, અને મને પસંદ પડે તે માર્ગે ન ચાલવું ! યવન
ઇં-દેવે મીનસ્વરૂપને કહે છે યવન ઇં-જો માઝલાનો દવન કરનારો
(તેને ખાઈ જનારો) મહા યવન ન મળી આવે તો તો તમે સ્વચ્છ
(સ્વચારણુ કલ્યાણ) કરો, અને વખતે મોટા દેવો પણ નમે ! એવાને
હથકેસ આપે છે માઝલાની ઇં-એ કોઈ માઝલાની મૂર્તિ કરીને અને
આ કવિતને ઉચ્ચારી (બોલીને) તેની પૂજા કરે તે તરે, કમકે મેં જે આ
વાણ (મત્સ્યાવતારની મુદિ કરવા રૂપ) જમાળ્યો છે તે તેઓ (વાર-
જોરો) છે એમ માન

કવીશ્વર હથરદા, વલ્લભ વાગીશ ઇશ,
કપટી મત્સ્યાવતાર માને લોક શાપે છે ! !

૨૧૪

અંથગુણ.

અંથર્ધન દસ પડ્યા, તે તો તરી નય નિશ્ચે,
એક વર્ણુ અદ્ભુતનો, તારનાર તાર છે;
રસગતા ધરી વાંચે, આધિ વ્યાધિ વ્યાધી નાસે,
અરસગ લોકને આ, મારનાર માર છે;
પીયૂષનું પાન કરે, ઝાઝું જીવે જન તેહ,
અંથામૃત પ્રાપ્તે કદી, સારનાર સાર છે;
ગુણવાન અંથ એવો, સેવો શાંતપણે સર્વ,
ગર્વ કવિરેશ મળે, વારનાર વાર છે.

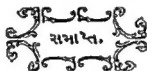
૨૧૫

૨૧૪ મત્સ્ય ભગવાનની મદત્તા વર્ણુ છે: નમો ઇં મત્સ્યદેવ
આટા પૂરશે તેની ખાત્રી થવા માટે પ્રમાણુ આપે છે: યવન ઇં-તે
યવનને ભવન (ઘેર) જઈને તેમને મન માન્યું આપે છે ।- (તેમને
નિર્વાહ માણવાંથી થાય છે માટે). આર્થને ઇં-એ મત્સ્યભગવાન આર્થ-
જનને રીઝાવશે, તેમના ભલામાં તેમને સીનવશે (પ્રસન્ન કરશે).
વપુને (યરીરને) વધારશે (પુષ્ટ કરશે), અને તેમની ક્ષુધા તથા તુષાને
તે દાપે છે. (મત્સ્યભક્ષકને એ સવળું લાગુ થાય છે માટે વહોડિત).
માપ ઇં-એ મત્સ્યાવતારનું માપ કોણ માપી શકે એમ છે । (મત્સ્યવટે
કેટલા લોકોને નિર્વાહ આપે છે તે કોણ કહી શકે એમ છે । કવીશ્વર
ઇં-ઉશ્વર સરખા કવીશ્વર અને વાગીશ (સરસ્વતી)ના પણ હથ એવા
વલ્લભ મત્સ્યાવતારને કપટી (દેખાડવામાત્ર જેણે મત્સ્યનું રૂપ ધાવું છે
એવા-વસ્તુતઃ અરૂપી) માને છે તેને લોક શાપે છે-આલો ભાટે છે ।
અર્થાત્ એ પણ એક અદ્ભુત છે ।।

૨૧૫ અંથ ઇં-આ અંથને પથે જે દસ પુરશે પડ્યા છે તે તો
નિશ્ચય (સંસારને) તરી નય, કેમકે અદ્ભુતરસનો એક વર્ણુ (અશર)
પણ મનુષ્યને તારનાર તાર (તારકમંત્ર) જેવો છે । હથરના પરાક્રમ

સવયો.

વલ્લભ પ્રેમીતણે પયનલ્લભ, વલ્લભ સાલ રસાલ વખાણું,
સત્તર સાત અને વળી સાતજ, શાત સુખ્યાત અસા હુ પ્રમાણું,
અદ્ભુત અબ્ધિ અખડિત મહિત, ક્ષાર કલકિત વારિ ન જાણું,
વલ્લભ એહ રસમીતણે ઉર, દુલ્લભ અણ, ન સુદયભ આણું. ૨૧૬

અદ્ભુતરસથીજ શરેલા છે માટે) 'પીયૂષવ' ઇ૦-પીયૂષ (અમૃત) નું
જે પાન કરે તે માણસ આઠા વર્ષ સુધી જીવે છે, આ પ્રથમ રૂપી અમૃ-
તને જે પ્રાપ્તિ (પાન કરે) તે પણ પોતાના પ્રથમ વાચના રૂપી સારને
સારનાર (સિદ્ધ કરનાર) છે અર્થાત્ આ પ્રથમ વાચનારને પણ આનાંદ
પ્રાપ્તિ થવાથી તેને આનાંદ રૂપ જાણની પ્રાપ્તિ થઈ એમ જાણવું પારનાર
ઇ૦-આ પ્રથમજે કનિઝોનો અર્થ થયે છે તેને ગણતો અટકાવવાને વાર,
છે-અર્થાત્ તેમ જાની શકે નહિ !

૨૧૬ વલ્લભપ્રેમ-વલ્લભકૃત પ્રથમ. પય-માર્ગ. વલ્લભ-વા-
હાણો-પ્રીતિકર સત્તર ઇ૦-૧૭૭૭ એ રસાળ સાલ (વર્ષ)-વલ્લભ-
વાહાણી છે (તે જાણતે પ્રથમ પૂરો થવાથી) વળી જે સાલની શાત (શાંતિ)
સુખ્યાત (સુપ્રસિદ્ધ) છે- (જે સાલમા સારો પાંક થયો હતો માટે)
વળી જે સાલની પ્રમા (કાંતિ)-અર્થાત્ સારો વૈભવ હોવાથી લોકોનાં
તેજને હું વખાણું છું અદ્ભુત ઇ૦-અદ્ભુત રસરૂપી અખડિત (પરિ-
પૂર્ણ) અને મહિત (દોષાધમાન) અબ્ધિ (સમૃદ્ધ) છે, પણ તેમા ક્ષાર-
(ખારાપણા)ને લીધે કલકિત થયેલું વારિ ન જાણું (નથી) વલ્લભ
ઇ૦-જે અમૃત રસ રસાળને ઉર (મનમા) વલ્લભ છે તથા અણ (અ-
રસાળ) ને દુલ્લભ (દુર્લભ) છે, સુલ્લભ નથી